

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Ірина Гуменюк

ПРАКТИКУМ ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ

Навчально-методичний посібник
для студентів закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю
013 «Початкова освіта»

Івано-Франківськ, 2025

УДК 811.161.2'276.6(075.8)
ББК 81.2 УКР-923
Г95

Укладач:

Гуменюк Ірина Михайлівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рецензенти:

Качак Тетяна Богданівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Прокопів Любов Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рекомендовано до друку вченою радою педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Протокол № 8 від 25 березня 2025 року.

Гуменюк І. М. Практикум із синтаксису й пунктуації : навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта». Івано-Франківськ, 2025. 152 с.

Навчально-методичний посібник розроблено для забезпечення теоретичної та практичної підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» з вибіркового освітнього компонента «Практикум із синтаксису й пунктуації». Посібник зорієнтований на поглиблене вивчення тих синтаксичних і пунктуаційних аспектів, опанування яких під час викладання обов'язкового освітнього компонента «Сучасна українська мова з практикумом» викликає труднощі у студентів. Структура посібника дозволяє охопити всі програмові питання навчальної дисципліни, висвітлюючи об'єкт вивчення з різних сторін, відповідно матеріал видання може бути використаний для роботи зі студентами як денної, так і заочної форм навчання.

Для студентів нефілологічних спеціальностей, слухачів системи післядипломної освіти, викладачів та всіх, хто прагне самостійно вдосконалити свої знання з української мови.

© І. М. Гуменюк, 2025

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ОРГАНІЗАЦІЙНО МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ	6
СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	8
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ	12
1.1. Нове в синтаксисі й пунктуації.....	12
1.2. Система розділових знаків сучасної української мови.....	14
1.3. Авторська пунктуація.....	17
1.4. Пунктуаційне оформлення тексту.....	21
<i>Запитання для самоперевірки</i>	24
<i>Практичні завдання</i>	24
<i>Тестові завдання для самоконтролю</i>	27
РОЗДІЛ 2. ПУНКТУАЦІЙНІ ВМІННЯ. БУДОВА РЕЧЕННЯ. НАЙБІЛЬШ ПОШИРЕНІ ПОМИЛКИ ПУНКТУАЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	30
2.1. Поняття пунктуаційних умінь та пунктуаційної грамотності. Види пунктуаційних умінь.....	30
2.2. Будова речення. Тире між підметом і присудком у простому реченні.....	32
2.3. Поняття про другорядні члени речення. Складні випадки розмежування.....	34
2.4. Означення. Типи та способи вираження.....	35
2.5. Прикладка як різновид означення.....	36
2.6. Додаток.....	37
2.7. Обставина.....	39
2.8. Тире на місці пропущеного члена речення.....	41
<i>Запитання для самоперевірки</i>	41
<i>Практичні завдання</i>	42
<i>Тестові завдання для самоконтролю</i>	45
РОЗДІЛ 3. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	49
3.1. Поняття про просте ускладнене речення. Засоби ускладнення простого речення.....	49

3.2. Однорідність як синтаксична категорія.....	50
3.3. Засоби вираження однорідності.....	52
3.4. Однорідні присудки.....	53
3.5. Однорідні і неоднорідні означення.....	54
3.6. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення. Розділові знаки при них.....	55
3.7. Розділові знаки при однорідних членах речення.....	56
3.8. Стилiстичні функції однорідних членів речення.....	57
<i>Запитання для самоперевірки.....</i>	58
<i>Практичні завдання.....</i>	59
<i>Тестові завдання для самоконтролю.....</i>	63

РОЗДІЛ 4. РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ТА УТОЧНЮВАЛЬНИМИ КОМПОНЕНТАМИ .....

4.1. Поняття про відокремлення.....	67
4.2. Відокремлені узгоджені означення.....	68
4.3. Відокремлення неузгоджених означень.....	70
4.4. Відокремлення прикладок.....	70
4.5. Відокремлення обставин.....	72
4.6. Відокремлення додатків.....	74
4.7. Уточнювальні відокремлені члени речення.....	75
<i>Запитання для самоперевірки.....</i>	76
<i>Практичні завдання.....</i>	76
<i>Тестові завдання для самоконтролю.....</i>	79

РОЗДІЛ 5. ЗВЕРТАННЯ. ВСТАВНІ ТА ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ.....

5.1. Звертання. Способи вираження звертання.....	85
5.2. Розділові знаки при звертанні.....	88
5.3. Вставні слова, словосполучення і речення. Їх семантика.....	89
5.4. Розділові знаки у реченнях зі вставними компонентами.....	91
5.5. Вставлені конструкції. Їх відмінність від вставних.....	91
5.6. Пунктуація при вставлених конструкціях. Стилiстичне використання.....	93
<i>Запитання для самоперевірки.....</i>	94
<i>Практичні завдання.....</i>	95
<i>Тестові завдання для самоконтролю.....</i>	98

РОЗДІЛ 6. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ.

ЗАСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ.....	101
6.1. Загальні відомості про складне безсполучникове речення.....	101
6.2. Складні безсполучникові речення з однотипними (однорідними) частинами.....	102
6.3. Складні безсполучникові речення з неоднотипними (неоднорідними) частинами.....	104
6.4. Розділові знаки в безсполучникових складних реченнях.....	105
6.5. Способи передачі чужого мовлення.....	106
6.6. Пряма мова. Діалог. Цитата. Розділові знаки.....	107
6.7. Непряма мова.....	110
<i>Запитання для самоперевірки.....</i>	<i>111</i>
<i>Практичні завдання.....</i>	<i>112</i>
<i>Тестові завдання для самоконтролю.....</i>	<i>117</i>
РОЗДІЛ 7. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ. СКЛАДНА СИНТАКСИЧНА КОНСТРУКЦІЯ.....	123
7.1. Типи багатокомпонентних речень.....	123
7.2. Конструкції з послідовною підрядністю.....	123
7.3. Речення з однорідною супідрядністю.....	123
7.4. Неоднорідна супідрядність.....	124
7.5. Підрядність змішаного типу.....	125
7.6. Пунктуація у складнопідрядних реченнях з однорідною супідрядністю.....	125
7.7. Поняття про складну синтаксичну конструкцію.....	126
7.8. Варіанти побудови складної синтаксичної конструкції.....	127
<i>Запитання для самоперевірки.....</i>	<i>129</i>
<i>Практичні завдання.....</i>	<i>129</i>
<i>Тестові завдання для самоконтролю.....</i>	<i>136</i>
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	145
ДОДАТКИ.....	147

ОРГАНІЗАЦІЙНО МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Українська мова є головним символом і носієм національної культури. Володіння нею на високому рівні сприяє усвідомленню приналежності до українського народу, збереженню традицій і передачі їх майбутнім поколінням. Це особливо актуально в умовах інформаційного впливу ззовні та глобалізаційних викликів сучасності. Досконале володіння мовою сприяє самовираженню, розвитку творчих здібностей та формуванню особистої ідентичності. Це забезпечує впевненість у публічних виступах, грамотність у письмовій комунікації та ефективність у міжособистісному спілкуванні. Для громадян України володіння державною мовою є обов'язковою умовою кар'єрного успіху.

Основна мета посібника – сприяти поглибленому опануванню складних аспектів синтаксису й пунктуації української мови, що викликають труднощі під час вивчення обов'язкового освітнього компонента «Сучасна українська мова з практикумом». Серед основних завдань освітнього компонента «Практикум із синтаксису й пунктуації» найважливішими є такі:

- узагальнити й систематизувати знання студентів із синтаксису й пунктуації української мови;
- розвивати практичні навички застосування правил синтаксису та пунктуації;
- стимулювати самостійне опрацювання теоретичних і практичних матеріалів;
- сприяти підвищенню рівня мовної грамотності майбутніх учителів початкової школи.

До структури посібника внесено теоретичний матеріал з кожної теми, що узагальнює основні положення синтаксису й пунктуації, необхідні для успішного виконання практичних завдань. Після кожної теми подано запитання для самоперевірки, які охоплюють стрижневі аспекти теоретичного матеріалу й формують основу для успішного його засвоєння. Практичні завдання

включають вправи різного рівня складності для закріплення теоретичних знань. Тестові завдання мають теоретико-практичне спрямування, а тому дозволяють узагальнити, систематизувати й закріпити матеріал. Завдання для контрольної роботи призначені для перевірки рівня засвоєння матеріалу.

Систему оцінювання й політику навчальної дисципліни «Практикум із синтаксису й пунктуації» подано в силабусі. Авторка вважає корисним урахувати в залікову оцінку результати неформальної освіти студентів. До прикладу, студентам запропоновано пройти курс «Українська мова» на освітній платформі EdEra (URL: <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/5120>). Успішне завершення, підтверджене оригінальним сертифікатом, оцінювалося в 5 балів. Нарахування додаткових балів здійснювалося також за активну науково-дослідну роботу: виступи на конференціях, підготовка до друку статті, робота в проблемній групі тощо.

Таким чином, запропонований посібник є комплексним виданням навчально-методичного спрямування, покликаний полегшити й впорядкувати співпрацю здобувачів освіти та викладачів у процесі вдосконалення лінгвістичної компетентності. Адже в сучасних суспільно-політичних умовах досконале володіння українською мовою є не лише обов'язком кожного громадянина, а й необхідністю для підтримання єдності держави, збереження культурної спадщини та формування сильної й успішної нації. Це стратегічний ресурс, що забезпечує гармонійний розвиток суспільства і стійкість до зовнішніх викликів.

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Загальна інформація	
Назва дисципліни	Практикум із синтаксису й пунктуації української мови
Викладач (-і)	Доктор педагогічних наук, професор Гуменюк Ірина Михайлівна
Контактний телефон викладача	
Е-mail викладача	iryna.humeniuk@pnu.edu.ua
Формат дисципліни	вибірковий компонент ОП, аудиторна, дистанційна
Обсяг дисципліни	3 кредити ECTS, 90 год
Посилання на сайт дистанційного навчання	https://d-learn.pnu.edu.ua/developer/
Консультації	Семестрові
2. Анотація до навчальної дисципліни	
<p>Предметом вивчення освітнього компонента є практичні аспекти взаємозв'язку синтаксису та пунктуації української мови для вдосконалення писемного професійного мовлення фахівців педагогічної галузі.</p> <p>Практикум із синтаксису й пунктуації української мови – це новітня мовознавча дисципліна, спрямована на підвищення пунктуаційної вправності майбутніх педагогів, удосконалення їхньої редакторської компетентності.</p>	
3. Мета та цілі навчальної дисципліни	
<p>Метою навчальної дисципліни є формування лінгвістичної компетентності здобувачів освіти, зокрема синтаксичного та пунктуаційного її складників.</p> <p>Основними цілями навчальної дисципліни є:</p> <ul style="list-style-type: none"> – сформуванню чітке розуміння понять «синтаксис», «пунктуація», «словосполучення», «речення», «просте речення», «складне речення», «ускладнене речення», «розділові знаки», «пунктограма»; – досягти усвідомлення студентами залежності пунктуації від синтаксису, а також основних принципів української пунктуації; – вдосконалити володіння синтаксичними й пунктуаційними нормами сучасної української літературної мови; – домогтися чіткого бачення структури речення та відповідного його пунктуаційного оформлення; – сформуванню навички редагувати речення з погляду його синтаксичної структури й розміщення розділових знаків; – сформуванню вміння обґрунтовувати вибір пунктуаційних знаків; – забезпечити розуміння ознак синтаксичних конструкцій; – оволодіти прийомами, за допомогою яких розпізнаються речення; – забезпечити розвиток мовленнєвого слуху студентів; – вдосконалити вміння презентувати результати самостійної роботи шляхом логічного й цікавого впорядкування інформації засобами інноваційних технологій; – забезпечити розуміння призначення індивідуально-авторської пунктуації, а також використання факультативних розділових знаків; – сприяти формуванню у студентів текстотворчої компетентності. 	

4. Програмні компетентності та результати навчання

Загальні компетентності:

ЗК-1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК-4. Здатність працювати в команді, міжособистісної взаємодії.

ЗК-5. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

Фахові компетентності:

СК-1. Здатність спілкуватися державною та іноземною мовами як усно, так і письмово.

СК-3. Здатність до інтеграції та реалізації предметних знань як основи змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної.

СК-8. Здатність до збору, інтерпретації та застосування даних у сфері початкової освіти із використанням методів наукової діяльності до формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти.

Результати навчання:

ПР-01. Організувати монологічну, діалогічну та полілогічну форми спілкування з молодшими школярами, іншими учасниками освітнього процесу, представниками громади, поважаючи права людини та суспільні цінності; формувати судження, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти.

ПР-03. Критично оцінювати достовірність та надійність інформаційних джерел, дотримуватися юридичних і етичних вимог щодо використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у перебігу педагогічної діяльності в початковій школі.

ПР-04. Спілкуватися із професійних питань засобами державної та іноземної мов в усній та письмовій формах, застосовувати в освітньому процесі прийоми збагачення усного й писемного мовлення молодших школярів.

ПР-11. Збирати, інтерпретувати та застосовувати дані у сфері початкової освіти із використанням методів наукової діяльності.

ПР-16. Використовувати основні техніки спілкування з дорослими людьми, різні форми та засоби комунікації з батьками, колегами, іншими фахівцями з метою підтримки здобувачів у освітньому процесі початкової школи, керувати педагогічним і професійним розвитком осіб та груп.

5. Організація навчання

Обсяг навчальної дисципліни

Вид заняття	Загальна кількість годин
лекції	12
семінарські заняття / практичні / лабораторні	18
самостійна робота	60

Ознаки навчальної дисципліни

Семестр	Спеціальність	Курс (рік навчання)	Нормативна /вибіркова
6	013 Початкова освіта	3	Вибіркова

Тематика навчальної дисципліни

Тема	кількість год.		
	лекції	практичні заняття	сам. роб.
Тема 1. Нове в синтаксисі й пунктуації. Система розділових знаків сучасної української мови. Авторська пунктуація.	2	2	5
Тема 2. Пунктуаційні вміння. Будова речення. Найбільш поширені помилки пунктуаційного оформлення простого речення.	2	2	5

Тема 3. Просте ускладнене речення. Однорідні члени речення.	2	2	5
Тема 4. Речення з відокремленими та уточнювальними компонентами.	2	2	5
Тема 5. Звертання. Вставні слова та вставлені конструкції.	2	2	6
Тема 6. Пунктуаційне оформлення безсполучникових складних речень. Засоби передачі чужого мовлення.	2	2	10
Тема 7. Складнопідрядні речення з кількома підрядними. Складна синтаксична конструкція.	-	4	14
Контрольна робота	-	2	10
ЗАГ.	12	18	60
6. Система оцінювання навчальної дисципліни			
Загальна система оцінювання навчальної дисципліни	Аудиторна робота (АР) – 30 балів. Контрольна робота (КР) – 20 балів (4 завдання по 5 балів). Самостійна робота (СР) – 50 балів (тематичне тестування – 30 балів, інформаційні повідомлення / проекти – 20). СПК = АР + КР + СР		
Вимоги до письмових робіт	Неприпустимі плагіат та списування. Лінгвістичні норми повинні відповідати вимогам чинного «Правопису української мови». Завдання, здані із запізненням без поважної причини (офіційне звільнення з підтвердженням довідкою чи заявою) оцінюються за шкалою, нижчою на 1 рівень.		
Семінарські заняття	-		
Умови допуску до підсумкового контролю	Вчасно здані основні види робіт. Загальна сума балів – не нижче 50.		
Підсумковий контроль	Залік.		
7. Політика навчальної дисципліни			
<p><u>Письмові роботи:</u> написані самостійно, відповідно до завдання, з дотриманням норм української літературної мови, здані вчасно.</p> <p><u>Академічна доброчесність:</u> неприпустимі плагіат та списування, використання ШІ.</p> <p><u>Відвідування занять:</u> Пропущені заняття (як лекційні, так і практичні) з навчальної дисципліни «Практикум із синтаксису й пунктуації української мови» зараховуються за умови їх теоретико-практичного відпрацювання. Студенти повинні виявити достатній рівень теоретичних знань з пропущеної теми, а також показати вміння їх практичного застосування. Відпрацювання пропущених занять відбувається у формі індивідуальної бесіди під час годин, відведених на консультування студентів.</p> <p><u>Неформальна освіта:</u> 5 балів за пройдений курс, рекомендований викладачем. Максимально – 10 балів.</p> <p>Нарахування додаткових балів здійснюється за умови активної участі студента в позааудиторній роботі: виступи на конференціях, підготовка до друку статті, робота в проблемній групі, здобуття неформальної освіти тощо. Максимальна кількість додаткових балів – 10.</p>			
8. Рекомендована література			
Навчально-методичне забезпечення			
<p>1. Гуменюк І. М. Сучасна українська мова. Синтаксис. Пунктуація : навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів 3 курсу. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 100 с.</p> <p>2. Ковальчук М. П. Синтаксис сучасної української мови: Навчально-методичні матеріали до</p>			

практичних занять, самостійної роботи для студентів філологічних та педагогічних спеціальностей. 3-тє видання, доповнене і перероблене. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. 132 с.

3. Помирча С. Формування пунктуаційної вправності у майбутніх учителів початкової школи засобами художнього тексту. *Теоретичні і практичні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів : колективна монографія*. Дніпро, 2022. С. 219–247.

4. Тишківська Н. Я. Українська мова. Збірник вправ із синтаксису й пунктуації. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. 180 с.

Базова література

1. Галас А. М., Сабадош І. В. Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови: Практикум. 2-є видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2023. 238 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51780/3/%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%A7%D0%9A%D0%90%20%28%29.pdf>

2. Український правопис / Українська національна комісія з питань правопису. Київ, 2019. 282 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/%202019.pdf>

3. Купрікова Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. для студентів гуманітар. ф-тів вищ. навч. закл. (кредит.-модул. система) / Г. В. Купрікова ; Нар. укр. акад., [каф. українознавства]. Харків : Вид-во НУА, 2015. 96 с. URL: https://nua.kharkov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Kuprikova_Navch-pos_Sintacsis-UM_RP-2.pdf

4. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: модульний курс : навчальний посібник. К.: Вища школа, 2007. 823 с. URL: <https://www.scribd.com/document/530603606/Shkuratiana-Ng-Shevchuk-Sv-Suchasna-Ukrayinska-Literaturna-m>

Додаткова література

1. Humenuk I., Nakonechna L., Semeniuk O., Poslavska N., Babii I. A Model of the Test Technology of Teaching: Theoretical and Applied Aspects. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. Vol. 11, No. 6; Special Issue. P. 88–99. <https://doi.org/10.5430/jct.v11n6p88> **Scopus**

2. Kononenko V., Ostapchuk Y., Fizeshi O., Humeniuk I., Rozman I. Improving the Legal Support of Linguistic and Cultural Aspects of Language Learning at School: Mejorar el apoyo legal de los aspectos lingüísticos y culturales del aprendizaje de idiomas en la escuela. *Political Questions*. 2023. Vol. 41. No. 77. P. 50–60. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.03> **Web of Science**

3. Гуменюк І. М. Функційно-стилістичний підхід до навчання української мови за професійним спрямуванням майбутніх учителів початкових класів. *Академічні студії. Серія : Педагогіка*. 2021. Вип. 3. Ч. 1. С. 33–38. <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.1.6>

4. Humeniuk I. The Project-Based Learning Technology in the Methodology of Teaching Ukrainian Language for Professional Purposes. *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 2021. № 25. С. 89–95. <https://doi.org/10.15330/msuc.2021.25.84-87>

5. Humeniuk I. M. The Use of ICT to Provide the Components of the Methodical System of Teaching Ukrainian Language for Professional Purposes. *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 2022. № 27. С. 12–16. <https://doi.org/10.15330/msuc.2022.27.12-15>

6. Humeniuk I., Blyznyuk T. Interdisciplinary coordination in the primary school teacher and educator training system. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian national university. Scientific edition. Series of Social and Human Sciences*. 2022. Vol. 9, № 1. P. 139 – 145. [doi: 10.15330/jpnu.9.1.139-145](https://doi.org/10.15330/jpnu.9.1.139-145)

7. Humeniuk I. Gamification Elements in the Process of Ukrainian Language Training of Pedagogy Specialists. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian national university. Scientific edition. Series of Social and Human Sciences*. 2023. Vol. 10, № 1. P. 126–132. <http://doi.org/10.15330/jpnu.10.1.126-132>

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ

1. Нове в синтаксисі й пунктуації

Основна тенденція сучасного синтаксису – прагнення до розчленування тексту. Це відбувається під впливом розмовного мовлення. Сучасна пунктуація відображає ці зміни таким чином:

- 1) змінюються функції деяких розділових знаків (зокрема – . ? ( ));
- 2) змінюється частота використання перерахованих розділових знаків;
- 3) з'явився новий розділовий знак – скісна риска. Її використання теж спричинене мовною економією.

Помітно розширюється функція – . ? ( ).

Найбільш поліфункціональним знаком стало **тире**. У різних синтаксичних структурах воно давно успішно конкурує з двокрапкою і комою. Наприклад, тире може використовуватися **замість двокрапки** після узагальнювального слова перед однорідними членами.

Зазеленіло всюди – в лісі, в лузі, на полях.

Замість коми тире ставлять при відокремленні прикладки.

Бережімо мову – найкоштовнішу перлину!

Крім цього, тире все частіше використовується з метою **комунікативного членування речення**, коли треба інтонаційно виділити окремі слова (це так званий авторський знак).

Ступай – майбутньому назустріч,

І хай хода твоя легка легкою буде.

І не треба жалких жалінь.

І – задарма.

(В. Стус)

Буває, вірш – ударить, наче грім, і ні слідів, ні пам'яті по нім!

(Н. Забіла)

Все частіше використовується тире (факультативно) на місці **пропущеної зв'язки** у складеному іменному присудку та на місці пропущених членів у неповному реченні.

Всі квіти – в крапельках роси (М. Рильський).

Наш учитель ще не поет, він – солдат, і йому – вісімнадцять (Чубенко).

За хатою – поле. Взимку – біле, восени – чорне, а весною – синє (Є. Гуцало)

Тире може ставитися між членами речення для **вираження несподіваності** (замість ...): *Послухали Лисичку і шуку кинули – у річку.*

Крапка

У результаті скорочення розміру речень частіше вживаним розділовим знаком стає крапка. Це спостерігається в парцельованих конструкціях і в так званих називних уявленнях (в останніх замість крапки може використовуватися ?!...).

У **парцелятах** крапка – показник не кінця речення, а місця розриву з додатковою стилістичною функцією.

Я радий за тебе. І за Віру.

Головне, жінко, не простудити зуби. Бо чим тоді їстимемо?

(М. Стельмах)

Ще більш поширеною в сучасних текстах є конструкція **називного уявлення**. Називний уявлення конденсує в собі цілий спектр експресивного, який розкривається наступним контекстом.

Шопена вальс... Ну хто не грав його і хто не слухав?

(М. Рильський)

Щастя! Воно прийшло, як завжди, неждано-негадано.

(О. Гончар)

А барвінок? Барвінок хрещатий? Притоптаний коло тину, засихає, в'яне.

(П. Тичина)

Дужки

Є найчастіше вживаним розділовим знаком **при вставлених конструкціях**, які економлять речення, бо дозволяють висловити кілька думок паралельно. Вставленими можуть бути слово, словосполучення, речення. текст, розділовий знак.

*Дзвенить же, струни золоті
(це мій епітет найчастіший).
Тому, хто в бідному житті
Рядків співучих не напише.*

(М. Рильський)

Абзац

Деякі письменники (Черемшина) так часто користуються абзацами, що зовні текст виглядає як діалог. Велика кількість малих абзаців часто передбачає підтекст. Загалом використання малих абзаців – це **прихована діалогізація монологічного мовлення**.

Як нове у пунктуації варто відзначити **відсутність будь-яких розділових знаків**. Не ставлячи їх, письменники створюють картини нерозчленованого плину почуттів або думок.

*Спини мене отямся і отям
Така любов буває раз в ніколи
Вона ж промчить над зламаним життям
За нею ж будуть бігти видноколи.*

(«Катрени» Л. Костенко)

*Влада дурнів батьківщино може й краще ніж відсутність всякої влади
але щемить.*

(В. Цибулько)

2. Система розділових знаків сучасної української мови

Пунктуація (лат. *punctum* – крапка) – це система правил вживання на письмі розділових знаків і розділ науки, що це вивчає.

Розділові знаки – це частина графічної системи мови. Їх призначення – полегшити читачеві сприйняття смислу написаного.

Існує 12 розділових знаків: крапка, три крапки, знак оклику, знак питання, дефіс, кома, крапка з комою, двокрапка, дужки, лапки, абзац, скісна риска.

Дефіс (як розділовий, а не власне орфографічний знак дефіс уживається в тих випадках, де він слугує знаком поділу між компонентами не слів, а синтаксичних сполучень, – у сполученнях прикладки з означуваним іменником: *учитель-біолог, учитель-історик, учитель-фізик* та ін., у сполученнях слів на позначення приблизної кількості: *два-три дні*, у сполученнях повнозначних слів з частками на зразок *дай-но, іди-но* та ін.: див. § 35, п. 5.3; § 37; § 44, п. 3.1 Правопису).

За оновленим Правописом (2019) в українській пунктуації з'явився **новий розділовий знак** (характерний для наукового й офіційно-ділового стилів) – скісна риска. Нею розділяються антонімічні поняття на зразок: *доконаний / недоконаний вид, однорідність / неоднорідність, імпорт / експорт*. Інколи замість тильди використовують дефіс.

Скісну риску ставимо в таких позиціях.

1. В офіційно-діловому та науковому стилях – як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (= **і**), так і до розділового (= **або**) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ* (з мовознавчої літератури); на позначення року, що не збігається з календарним, напр.: у 2018/2019, 2018/19 навчальному році (без відступів до **і** після скісної риски). Уживаються також комбіновані єднально-розділові сполучники **і/або**, рідше **та/або** (без відступів до **і** після скісної риски): *порушення авторського і/або суміжних прав; «Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів і/або членів правління об'єднань співвласників багатоквартирних будинків»; Війна і/або поезія?* (назва газетної публікації).

2. На позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня / долар*.

3. У графічних скороченнях (див. § 62 Правопису) – без відступів до і після скісної риски:

а) замість сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): *п/в (поштове відділення), р/р (розрахунковий рахунок), х/к (холодного копчення), к/т (кінотеатр), т/к (телеканал)* та ін.;

б) у позначеннях складених одиниць виміру: *км/год (кілометр на годину), Ф/м (фарад на метр)* та ін.

Усі розділові знаки поділяються на **одиничні** (. ! ? : ; ...) і **парні** (дужки, лапки, коми, тире).

За своєю функцією розділові знаки поділяються на **роздільні і видільні**. Видільну функцію виконують, в першу чергу, парні розділові знаки. Інколи розділові знаки збігаються, комбінуються (?!), (!..), (!-).

Українська пунктуація базується на трьох принципах:

1) граматичному (синтаксичному) – вживання розділових знаків тісно пов'язане із синтаксичною структурою речень. Наприклад, між частинами складного речення ставиться найчастіше кома, крапка з комою, двокрапка, тире.

Цей принцип є **основним**, тому дуже важливо розуміти будову речень, бо від цього залежить пунктуація.

2) смисловий принцип діє в обмеженому колі синтаксичних конструкцій. Найчастіше він виявляється у відокремленнях різного типу: відокремлені означення, обставини, додатки виділяються з метою надання їм смислової значущості.

Порівняйте:

Зимове похмуре небо лягало тягарем.

Небо, зимове, похмуре, лягало тягарем.

3) інтонаційний принцип – залежно від інтонації може змінюватись пунктуація: *Закінчили роботу – сіли відпочити* (інтонація зумовленості). *Закінчили роботу, сіли відпочити* (інтонація перелічування).

3. Авторська пунктуація

Необхідно розрізнати **нормативну** та **індивідуально-авторську** пунктуацію. Навчаючи молодших школярів, говоримо тільки про нормативну пунктуацію, зразки речень і текстів для вправ чи контрольних робіт добираємо, ретельно перевіряючи їх на наявність авторських розділових знаків.

«Авторською часто називають пунктуацію нестандартну, яка суперечить сучасним нормам використання розділових знаків. Така пунктуація пояснюється різними причинами: від свідомого використання автором розділового знаку до розташування розділових знаків відповідно до застарілих зараз норм. Порушення установлених правил пунктуації й авторське застосування розділових знаків наповнює літературні твори певними стилістичними ресурсами й експресивними особливостями, надає особливого стилю тексту, є засобом вираження авторської думки, стилістичним і художнім прийомом»¹.

Авторськими знаками часто є **!?...;** та їх поєднання.

1. Наприклад, складну інтонацію питання / оклику передано на письмі двома відповідними знаками **?!**:

Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка).

2. Складну інтонацію оклику / питання передано на письмі двома відповідними знаками **!?**:

І де та правда!?! Горе! Горе! (Т. Шевченко).

Крім того, розділові знаки можуть у певних ситуаціях **подвоюватися або потроюватися**.

¹ Помирча С., Головка Р. Індивідуально-авторська пунктуація як особливість художнього тексту. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2019. Вип. 9. Част. 1. С. 117–123.

1. Підвищену проти звичайної питальну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками питання:

Кляті! кляті! Де ж слава ваша?? На словах! (Т. Шевченко)

2. Підвищену проти звичайної окличну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками оклику:

О мій велетню Самсоне, Пути розривай!! (О. Олесь);

– Пустіть нас!!! – закричав Синичка (О. Довженко)

3. У дужках у середині цитати або після тих чи інших цитованих уривків для вираження сумніву щодо наведеного матеріалу, критичного ставлення до його автора (тільки знак питання або знак питання в поєднанні з якими-небудь словами):

Упорядники статистичних даних відзначають у передмові, що «переважна більшість (скільки це? – Рец.) населення з недовірою (!) ставиться до заявлених реформ», що «певна (?) частина опитаних узагалі не вірять в успіх реформ» (!!!) і, нарешті, що «час уже перевірити (?!) стан виконання попередніх обіцянок нашого керівництва» (з рецензії).

3. У відтворенні реплік діалогу цей знак може передавати не вимовлене одним зі співрозмовників «німе запитання» (вираження нерозуміння, здивування, сумніву тощо): *– Навіщо вам треба було це робити?! – ???.*

В українській художній і публіцистичній літературі після слів зі знаком оклику досить звичайним було написання наступного слова з малої літери (якщо, на думку автора, це все було в межах одного висловлення), часто в конструкціях з інтонаційно розчленованими однорідними або повторюваними членами: *Кляті! кляті! (Т. Шевченко); [Голос:] Гов, Лукашу, гов! го-го-го-го! А де ти? (Леся Українка).*

У сучасній правописній практиці в подібних випадках слід віддавати перевагу написанню з великої літери (лишаючи, звичайно, більшу свободу вибору для художньої літератури).

Увага!

Знак питання не ставимо в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації власне питальних речень):

– *Що ж він тобі говорив? – Питав мене, чого зайшла, чом невесела...*
(Марко Вовчок).

Якщо ж головна частина речення є питальною, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням знак питання ставимо:

Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл

Під небом літає у теплії дні? (Л. Глібов);

Пам'ятаєте, який у мене веселий дід був? (Ю. Яновський).

Увага!

У випадках, коли **три крапки** поєднуються в реченні з іншими розділовими знаками, у препозиції до них вони подаються повністю, а в постпозиції – після знака питання і знака оклику – **ставимо дві крапки**:

Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?.. (К. Гордієнко);

Встає народ, гудуть мости, Рокочуть ріки ясноводі!.. (М. Рильський).

Для відображення індивідуально-авторського бачення часто використовують **тире**. Наприклад, для інтонаційного виокремлення частини речення:

Я не знаю жодної з воєн, / Яку самохіть починала б – жінка (О. Забужко «Про рукостискання»).

Океан – прикидається злим (О. Ольжич).

Тоді – вкривайтеся пилом, струни (О. Олесь)

А ще – спасибі вам за все (Л. Костенко)

Мати – плачучи – тикала Григорієві до рук набитий рюкзак (І. Багрійчук)

Займався новий день – а прокидалися старі турботи, спалахували нові надії (В. Потерайло)

Щоб жить – ні в кого права не питаюсь (П. Тичина)

Ще прийдуть – щоб питати – ті, з ким ти на ножах (В. Стус)

«Уживаючись між будь-якими словами чи словосполученнями з метою створення емоційної напруги і гостроти висловлювання, тире може навіть **порушувати цілісність сприйняття фрази та її інтонаційну плавність**, як-от:

Тож – до побачення – у просторі і – до побачення у часі (В. Стус)»
[савченко, с. 156].

«Для увиразнення змісту тексту автори використовують також таку пунктуаційну новацію, як **тире в поєднанні з дужками** на зразок:

...Коли в саме серце козацької землі за велінням короля – (ой добрий король Владислав! Ой же добрий!) – врізано Кодацьку фортецю, а козаки Сулими поруйнували її... (П. Загребельний), Мабуть, час має здатність ущільнюватися в найнапруженіші періоди твого життя, коли ж настає розслаблення, тоді та невидима пружина – (а може, рука Бога – тільки ж якого Бога) – яка з розумною жорстокістю стискувала все: і час, і події, і життя докола... (П. Загребельний).

Поєднання цих знаків вважають **застарілим**, проте автор використав його в новому функціональному значенні – з метою виділення вставленої конструкції та створення певного стилістичного ефекту: ці парні знаки ніби підкреслюють мовленнєвий колорит історичного художнього дискурсу» [савченко, с. 155].

Як індивідуально-авторський розділовий знак використовують **крапки**.

Очі йому заплющилися самі по собі... і його огорнув приємний напівморок (В. Потерайло)

Зима... і пролісок блакитний! (О. Олесь)

За шуміло в полі... вихор пролетів... (О. Олесь)

А потім... якщо долі забагнеться мене вберегти, я знайду їх (В. Шкляр)

Дехто почав посміюватися з хлопця. Але Влад не зважав (Ільченко)

«Якщо автор прагне підкреслити самотійність окремих фрагментів фрази чи тексту, то, замість нормативної коми, послуговується іншим знаком – **крапкою з комою**»².

І дізналася Настя, що приборкано повстання; що сотні голів злетіли з плечей по аулах (З. Тулуб)

Юрій усе чекав, що подібне буде повторюватися; що треба миритися з тим, що все вже скінчилося (В. Потерайло)

4. Пунктуаційне оформлення тексту

Кому завжди ставимо:

1) при вставних словах і реченнях: *(Справа, так би мовити, не проста. Отже, вимагає уважного розгляду); АЛЕ! Концерт звичайно закінчується о 10-ій годині. Ці слова сказані до речі.*

2) при звертаннях: *(Мій краю рідний, щасливий я, що народився тут);*

3) у реченнях з порівняльними зворотами: *(Це місто прекрасне, як усмішка долі.(Л. Костенко)); АЛЕ! Дощ ллє як з відра. Почервонів як рак. – фразеологізми.*

Не ставиться кома перед **як, ніж** у виразах **не більш як, не раніше ніж, не довше ніж**: *(Роботи вистачило не довше ніж на два дні).*

4) у реченнях з дієприслівниковими чи дієприкметниковими зворотами: *(Купуючи товари за кордоном, пам'ятайте, що від сплати мита звільняються лише ті речі, які придбані для особистих потреб. Крос-курс – курсове узгодження між двома валютами, розраховане на базі курсів до однієї і тієї ж третьої валюти);*

² Савченко І. С. Способи реалізації функціонально-стилістичного принципу української пунктуації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 9. С. 152–157.

5) у реченнях з відокремленими означеннями, додатками, обставинами: *(Крім знання, тут потрібна інтуїція. Добре вихований, він не заважав розмові. Комісія, за браком часу, пропозицію не прийняла.);*

6) між однорідними членами речення: *(Це ж могло наступити нині, завтра, позавтра...(О. Кобилянська); Світло сяйною хвилею хлюпнуло по верхівках дерев, замиготіло, застрибало по куцах (Є. Гуцало));*

7) перед другим з парних сполучників **не тільки ... а й, як... так і, не так...як, не стільки...скільки:** *(Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи (М. Коцюбинський));*

8) після стверджувальних слів **так, еге, аякже, гаразд**, заперечення **ні**, запитання **що**, а також підсилювального **що ж**, коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їх конкретний зміст: *(Ні, я хочу крізь сльози сміятись (Леся Українка)); АЛЕ! Так ніхто ще не вірив у мене! (Чубач). Гаразд ідуть наші справи.*

9) між частинами складного безсполучникового речення: *(Ми звикли до діяльності, їм подобається бездіяльність);*

10) між частинами складносурядного речення: *(Нерозумні думки бувають у кожного, проте розумний їх не висловлює. В. Буш);*

11) між частинами складнопідрядного речення: *(Вкладайте гроші лише в те, що можна перепродати).*

Двокрапку ставимо:

1) при прямій мові після слів автора: *(Ще Демокрит казав: "Слово - тінь діла");*

2) після узагальнюючого слова перед однорідними членами речення: *(Три шляхи ведуть до знань: шлях роздумів - найблагородніший шлях, шлях наслідування - найлегший, шлях досвіду - найгіркий. Конфуцій);*

3) між частинами складного безсполучникового речення, якщо друга частина розкриває зміст першої чи вказує на причину того, про що йдеться в першій частині: *(Великий закон фінансів: рух капіталу значно важливіший за його величину.)*

Тире ставимо:

1) між підметом і присудком, коли присудок виражений іменником або числівником у називному відмінку, коли підмет і присудок виражені інфінітивом: *(Акредитив - документ, що містить наказ одного кредитного закладу іншому про сплату певної грошової суми. Життя прожить - не поле перейти.);*

2) якщо перед присудком є вказівні частки: **це, оце, то, ось, значить:** *(Акціонерне товариство - це форма концентрації капіталу в умовах ринку);*

3) на місці пропущеного члена речення: *(Праця коштує дорого, а лінь - ще більше);*

4) після однорідних членів речення перед узагальнюючим словом: *(Шлях роздумів, шлях наслідування і шлях досвіду - три шляхи, які ведуть до знань);*

5) після переліку, якщо перелік іде за узагальнюючим словом і не закінчує речення;

6) між частинами складного речення, якщо друга з них подає висновок або наслідок з першої частини: *(Зник інтерес до справи - знизився прибуток.);*

7) для виділення вставних конструкцій і взагалі для позначення спеціально підкреслюваної паузи: *(Все, що робиться з бажанням, – не здається обтяжливим.);*

8) разом із комою для відзначення переходу від підвищення до зниження інтонації в періоді.

Крапку з комою ставимо:

1) між частинами складного речення, коли вони поширені або коли в середині їх уже є розділові знаки: *(Якщо наша мета – вкритися іржею, то нам залишається одне: віддатися нашим ліноцям; якщо ж наша мета – зростання, то треба кожного ранку прокидатися знову і діяти щодня... Г. Форд.);*

2) у кінці досить великих рубрик переліку.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що нового з'явилося в сучасному синтаксисі й пунктуації?
2. Назвіть принципи української пунктуації.
3. Який розділовий знак можна назвати найбільш поліфункціональним?
4. Замість яких розділових знаків і з якою метою використовують тире?
5. Що може означати велика кількість малих абзаців у тексті?
6. Розкрийте сутність понять «пунктуація», «розділовий знак», «дефіс».
7. Який новий розділовий знак уведено в «Українському правописі»

2019 р.

8. У яких випадках ставимо скісну риску?
9. За якою ознакою розділові знаки поділяють на одиничні й парні?
10. За якою ознакою розділові знаки поділяють на роздільні й видільні?
11. Розкрийте граматичний принцип української пунктуації?
12. У чому полягає смисловий принцип української пунктуації?
13. Поясніть, як діє інтонаційний принцип української пунктуації.
14. Яку пунктуацію називаємо нормативною, а яку – індивідуально-авторською?
15. Які розділові знаки найчастіше виконують функцію авторських?
16. Що може означати подвоєння і потроєння розділових знаків?
17. У яких випадках замість розділового знака «три крапки» (...) ставимо дві крапки?
18. Поєднання яких розділових знаків вважають застарілим?
19. У яких випадках завжди ставимо кому?
20. Розкрийте правила вживання тире.
21. Коли в реченні треба ставити крапку з комою?
22. Назвіть випадки, за яких у реченні треба ставити двокрапку.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Визначте різновиди підмета й присудка.

1. Безліч хвилин спливає непомітно.

2. Любов з ненавистю завжди ходять поруч.
3. Група студентів із захопленням зустріла новину.
4. Дехто з нас погодився на це.
5. Співати – не ціпом махати.
6. У голові зринало безліч спогадів.
7. Тарас Григорович Шевченко – геній українського народу.
8. «В годиннику життя тече пісок сквапніше, ніж летить у серце куля» – влучний вислів Галини Турелик.
9. «Садок вишневий коло хати» – зразок геніальності й простоти в поезії.

Завдання 2. Підкресліть прості ускладнені присудки, схарактеризуйте засоби ускладнення простого присудка.

I. 1. Чорнолиця Боженчиха все поверталася до думки про три дуби (В. Шевчук). 2. Краєм світу, уночі, При Господній при свічі Хтось бреде собі самотньо Із янголом на плечі (І. Малкович). 3. Вона скинула з себе пояс та давай міряти город (І. Нечуй-Левицький). 4. Ах ні, в'їхали-бо музики троїсті на возі до раю... (В. Слпчук). 5. – А я чекатиму. У клуні, – зашарілася-зашарілася Галя (Остап Вишня). 6. Сійся-родися, Колосом розвийся, Засівайся, ниво, людям на добро (В. Симоненко). 7. Дедалі все прискорює ходу і хутко зникає в брамі царського двору. 8. Береться за голову і тихим, немов далеким голосом квилить-промовляє (З тв. Лесі Українки). 9. На лісах казкових сонячне проміння Перлом, діамантом сяє-догора (І. Коваленко). 10. Ми свій кінець пришивидише, пришивидише у колективних нетрях самоти (Л. Костенко). 11. Хитка постать маліла й маліла в кінці стежки (Н. Бічуя). 12. Ти ж своє слово дзвони-промовляй, Душам братерським заснуть не давай. 13. Гарячий вітер хилить-нахиляє Траву хвилясту стиха до землі (З тв. П. Куліша).

II. 1. Буря покрутила-покалічила яблуньку, і вона росте кривою. 2. А вчора наважився-таки вийти у місто надовше (З тв. В. Габора). 3. Ідуть і йдуть у Києві дощі (М. Луків). 4. Не почував себе гостем, котрий має право пити-їсти

за столом і дивитись на молоду (Г. Пагутяк). 5. Тече й тече вечірній сніг. 6. То дарма, що вже зозулі не чувать, Будем жити-поживати, чаювать (З тв. І. Жиленко). 7. А Даринка тим часом розповідала-розповідала, й сумно ставало... (Є. Гуцало). 8. Скажи-скажи, зозуленько, скільки мені літ доростати до маминих дівоцьких чобіт? (Г. Тарасюк). 9. Сухі дошки ганку рип-рип, рип-рип, потім несміливий стукіт у двері (Ю. Винничук). 10. Чом ти зажурився та й похнютив ніс? (І. Калинець). 11. А хтось у нашому загоні візьми та й пусти чутку, що я звідкись переписав той вірш (М. Стельмах). 12. Новії покої Нумо лиш квітчати, Гостей сподіватись (Т. Шевченко). 13. А софа трись! (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 3. Утворіть двоскладні речення, використовуючи фразеологізми та стійкі дієслівні сполуки у ролі присудків.

а) пуститися берега; годувати буханцями; як на пеньок з'їхав; змотати вудки; переганяти через гречку;

б) на вагу золота; осине гніздо; як громом вражений; як дзвін; камінь на шії;

в) чинити шкоду; виводити з ладу; порушувати питання; підбивати підсумки; дарувати життя.

Завдання 4. Визначте, якими членами речення в наведених прикладах виступають інфінітиви.

1. В першу мить його охопило бажання хутко причинити двері і піти назад (А. Хорунжий).

2. Дружити – значить бути старанним учнем у школі вимогливості (В. Сухомлинський).

3. Чекає дощ зірватися щомиті (Ліна Костенко).

4. Видирається по стеблу глянути на світ крапчасте червоне сонечко (Б. Антонечко-Давидович).

5. Ти в темний сад виходиш з квітками говорить (О. Олесь).

Завдання 5. Визначте види присудків, підкресліть граматичні основи.

1. *Нещасливим виявився їхній нічний стрибок.*
2. *Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків.*

Двадцятою і останньою була Анничка.

3. *Велить закласти князь Софію во славу воїнам своїм.*
4. *Ніхто не сміє зупинити нас.*
5. *І він не зміг іти.*
6. *Я був готов за стіни ті вмирати.*
7. *Відцвітати не хочуть черешневі сади.*
8. *Я маю за щастя вітати вас у вашій господі.*

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У якому варіанті тире використано замість двокрапки?

- A) *Всі квіти – в крапельках роси.*
- B) *На столі, на підвіконні, ліжку та підлозі – всюди були розкидані речі.*
- B) *Казки подобаються всім – і дорослим, і малим.*
- Г) *Київ – столиця України.*

2. Прихована діалогізація монологічного мовлення пунктуаційно відображається у:

- A) *відсутності будь-яких розділових знаків;*
- B) *великій кількості дрібних абзаців;*
- B) *використанні односкладних називних речень;*
- Г) *використанні тире між членами речення.*

3. Парцеляти, або парцельовані (приєднувальні) конструкції – це:

- A) *другорядні члени речення, винесені в окреме речення;*
- B) *відокремлені члени речення;*
- B) *чуже мовлення, передане дослівно;*

Г) складні речення з кількома частинами.

4. Скільки розділових знаків є в українській пунктуації?

А) 10;

Б) 11;

В) 12;

Г) 13.

5. Українська пунктуація ґрунтується на таких принципах:

А) смислового, правописного, синтаксичного;

Б) морфологічному, історичному, традиційному;

В) граматичному, фонетичному, орфографічному;

Г) синтаксичному, інтонаційному, смислового.

6. У якому з наведених прикладів потрібні відступи довкола скісної риски в друкованому тексті?

А) 2024/2025 навчальний рік;

Б) імпорт/експорт;

В) та/або;

Г) р/р.

7. У якому реченні є авторські розділові знаки?

А) День, вечір, ніч, ранок — все біле, все тьмяне (Леся Українка).

Б) Жити мені без праці – значить не жити (Д. Павличко).

В) Пісня і праця – великі дві сили (І. Франко).

Г) Щоб жити – ні в кого права не питаюся (П. Тичина).

8. Яке поєднання розділових знаків вважають застарілим?

А) коми й тире;

Б) дужок і тире;

В) знак оклику й три крапки;

Г) знак оклику й знак питання.

9. У якому реченні графічно неправильно поставлено три крапки?

А) Юнак розплющив очі: синь! Літак... Димки... І височінь (П. Тичина).

Б) Я не Ганна, не наймичка, Я... Та й оніміла (Т. Шевченко).

В) Ну, це вже ви того... – прокинувся рибалка. – Це брехня (Ю. Яновський).

Г) Народе мій! Твоє буття затьмає В моїй крові затьмає клекотить!... (Драч).

10. Правильно поставлено розділові знаки в реченні:

А) Ти ізнов мені снишся на стежці гіркої розлуки синім лугом, ромашкою, й птицею з канівських круч;

Б) Представники обласної державної адміністрації зустрічалися, як із студентською молоддю, так і з робітниками на підприємствах;

В) Малюк підстрибом опинився біля бабусі, заглянув у розтулені долоні і розгублено застиг: метелик лежав, і ледь ворушився;

Г) Природа оберігає й застерігає людину від злих помислів, учинків, робить її благородною, щедрою, здоровою, й навіть мудрою

11. Знайдіть речення, між частинами якого ставиться крапка з комою (розділові знаки пропущено).

А) Уже вишневі зацвіли сади і сніг пахучий падає на воду (М. Рильський).

Б) Край берега у затишку прив'язані човни а три верби схилилися мов журяться вони (Л. Глібов).

В) По полях ми з Вишнею бродили восени, шукаючи зайців і бур'ян пожовклий посивілий під ногами срібно хрупотів (М. Рильський).

Г) Разом орали і молотили і все виходило краще та швидше у них ніж у інших людей (М. Коцюбинський).

12. Знайдіть правильно записане речення.

А) Ударив гучно стріл огненний – і цілий світ нараз потух (М. Рильський).

Б) Ударив гучно стріл огненний, і цілий світ нараз потух.

В) Ударив гучно стріл огненний; і цілий світ нараз потух.

Г) Ударив гучно стріл огненний і цілий світ нараз потух.

РОЗДІЛ 2

ПУНКТУАЦІЙНІ ВМІННЯ. БУДОВА РЕЧЕННЯ. НАЙБІЛЬШ ПОШИРЕНІ ПОМИЛКИ ПУНКТУАЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1. Поняття пунктуаційних умінь та пунктуаційної грамотності.

Види пунктуаційних умінь

Пунктуаційна грамотність майбутніх учителів початкової школи прямо залежить від рівня міцності їхніх знань із синтаксису. Для того, щоб правильно вживати розділові знаки, здобувачі повинні добре розуміти й бачити будову речення. Тим часом на вивчення структури цієї синтаксичної одиниці відводиться недостатньо часу, пунктограми часто виділяються механічно або на основі інтонації, незважаючи на варіанти вивчених правил.

Правописні вміння та навички за характером дії з об'єктами правопису поділяються на два **види**: знаходження у словах орфограм, у реченнях пунктограм; правильне написання слів та правильне розміщення розділових знаків у реченні.

Виокремлюють такі **види пунктуаційних умінь**:

1) уміння знаходити змістові відрізки, що потребують пунктуаційного оформлення розділовими знаками;

2) уміння розташовувати розділові знаки у зіставленні з вивченими пунктуаційними правилами;

3) уміння обґрунтувати вибір місця розділового знаку передбачає знаходження змістового відрізка, з'ясування його місця, значення та інтонації;

4) уміння знаходити і виправляти пунктуаційні помилки.

Майбутні вчителі початкової школи не запам'ятовують дослівне формулювання правила, а лише ті умови, за яких уживається розділовий знак.

Для правильного написання недостатньо завчити правило, *необхідно його зрозуміти*, сприйняти те граматичне узагальнення, яке виражається у вигляді пунктуаційного застереження. Тому *формування та функціонування пунктуаційної навички можливе лише за наявності певних синтаксичних і пунктуаційних узагальнень.*

С. Бибик уперше запропонував методичні принципи навчання пунктуації, визначив типи і причини пунктуаційних помилок. Дослідник виділяє такі специфічні **принципи навчання пунктуації**: аналіз будови, типів речення, а також смислових та синтаксичних відношень між словами, реченнями та частинами речення; розвиток мовленнєвого слуху; виразне читання розділових знаків (уміння встановити правильне розуміння тексту за допомогою розділових знаків); вироблення навичок уживання розділових знаків у процесі письма; принцип ретельно продуманої роботи над пунктуаційним правилом шляхом його осмислення, запам'ятовування та застосування під час виконання усних і письмових вправ, написання творів, переказів³.

Пунктуаційна грамотність – це не лише вміння правильно, точно вживати розділові знаки на письмі, але й уміння виразно їх «читати».

Пунктуаційні помилки бувають чотирьох типів:

- 1) відсутність потрібних знаків;
- 2) зайві знаки;
- 3) вживання не того знака, який потрібний у цьому випадку;
- 4) вживання знака в іншому, ніж потрібно, місці.

Причини пунктуаційних помилок:

- 1) незнання пунктуаційного правила,

---

³ Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 222 с. С. 24–36.

- 2) нерозуміння структури речення,
- 3) відсутність опорних знань з морфології,
- 4) безпідставне розширення сфери дії певного правила на інші або частково подібні явища (напр., модальний характер деяких часток, що зближує їх зі вставними словами),
- 5) універсалізація окремих, іноді навіть не істотних ознак (напр., перед сполучником підрядності або сполучним словом завжди ставиться кома),
- б) звичайна неухважність.

А для майбутнього вчителя завжди важливо знати, яка справжня причина помилки, і на основі цього спрямувати подальшу роботу.

Розділові знаки доцільно розглядати не тільки в межах речення, але й тексту. Прикладом є **парцеляція** – відокремлення в самостійну синтаксичну одиницю членів речення або підрядних речень для посилення їхнього емоційно-експресивного забарвлення. Таке оформлення речень у письмових роботах здобувачів нерідко класифікується як пунктуаційна або граматична помилка.

Вивчення пунктуації повинно враховувати особливості пунктуаційного оформлення текстів *різного функційного спрямування*, але пов'язано з необхідністю навчити майбутніх учителів початкової школи пунктуаційно правильно оформляти самостійно створювані ними тексти.

2. Будова речення

Простим називається речення, в якому є один предикативний центр, що може складатися з двох головних членів речення – у двоскладному реченні (*Осінній ліс був чудовий*) або з одного головного – в односкладному реченні (*Чудово!*) або з нерозчленованої на компоненти структури – в словах-реченнях, нечленованих реченнях або комунікатах (*Ай!*).

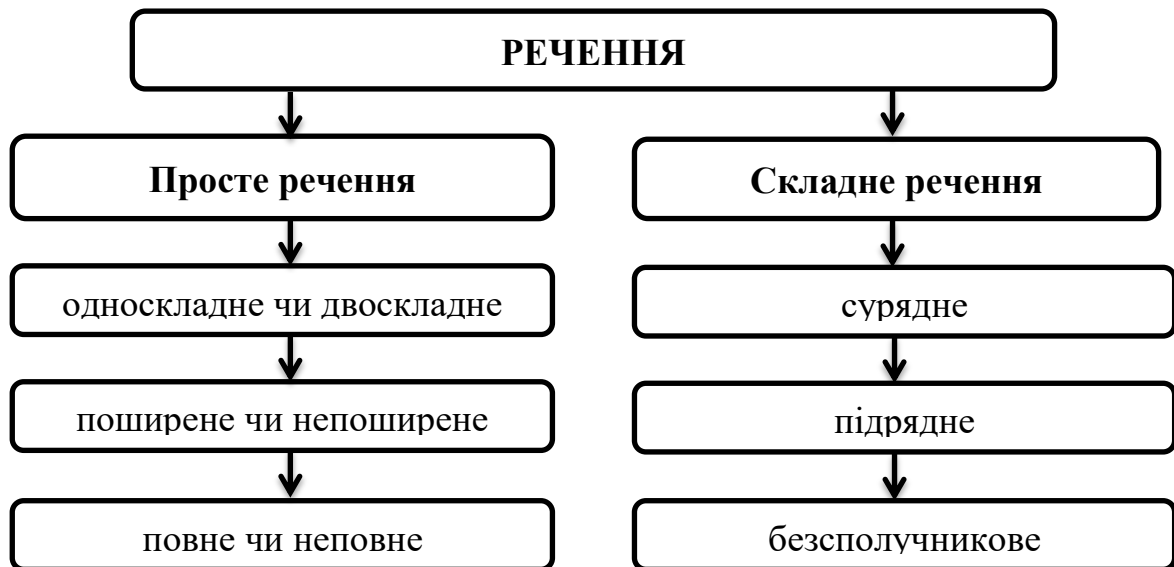

Рис. 1. Класифікація речень за будовою

Тире на місці пропущеної дієслівної зв'язки «бути» обов'язково ставиться в таких випадках:

- 1) якщо і підмет, і присудок виражені іменником у Н. в.: *Найбільший скарб народу – його мова.*
- 2) якщо і підмет, і присудок або тільки присудок виражені числівником: *Два на два – чотири.*
- 3) Якщо і підмет, і присудок або тільки присудок виражені інфінітивом: *Життя прожити – не поле перейти.*
- 4) Якщо перед іменною частиною є вказівні частки *це, то, ось*: *Поезія – це завжди неповторність.*

Факультативно ставиться тире, якщо є відповідна інтонація в таких випадках:

- 1) якщо підмет виражений займенником: *Я – студентка;*
- 2) якщо присудок виражений займенником, прикметником, дієприкметником, іменником у непрямому відмінку: *Вода – з криниці;*
- 3) якщо перед присудком є заперечна частка *не* або порівняльні частки *мов, немов, як, наче, нібито*: *Ніч – мов криниця без дна.*

3. Поняття про другорядні члени речення.

Складні випадки розмежування

Якщо речення складається тільки з головних членів речення, то воно називається непоширеним (*Сонце сяє*). Частіше структура речення поширюється додатковими повнозначними компонентами, які залежать від підмета або присудка. Такі компоненти називаються другорядними членами речення.

Другорядні члени речення – це члени речення, що пояснюють головні або інші другорядні члени речення і синтаксично залежні від пояснюваних слів. Між словами у словосполученні існують означальні, обставинні, об’єктні смислові відношення. В залежності від цього розрізняють обставини, означення, додатки.

Термін „другорядний” означає лише те, що цей член речення є синтаксично залежним. В інформативному плані саме він може бути найголовнішим у реченні (рема): *вона померла не від часу, а від страждань*.

Для кожного другорядного члена речення в мові існують спеціалізовані граматичні форми:

- 1) для означення – це прикметник;
- 2) для додатка – непрямі відмінки іменника та займенника;
- 3) для обставини – прислівник.

Однак, головним критерієм при визначенні другорядних членів речення є не його граматична форма, а змістові відношення. Так, означення може передаватися не лише прикметником, а й іменником чи інфінітивом:

Книга (чия?) Івана.

Прохання (яке?) підійти.

Додаток теж може виражатися інфінітивом:

Наказав (що?) мовчати.

Обставина – іменником:

Живе (де?) в Україні. Літає соколом.

З іншого боку, одна і та ж словоформа може виступати в ролі різних другорядних членів речення:

Павутиння звисало з кущів. (додаток)

Заєць вискочив з кущів. (обставина)

Книжка лежить на столі (додаток, обставина).

Інфінітив може бути будь-яким членом речення: *Говорити – річ нудна. Я буду крізь сльози сміятись. Бажання співати не полишало мене. Він попросив мене співати. Я пішов у клуб співати.*

Через це у багатьох випадках визначення членів речення часто є досить умовним, оскільки словоформа може поєднувати в собі кілька значень одночасно. Це явище називається **синкретизм** (об'єднання, нерозчленованість).

4. Означення. Типи та способи вираження

Це другорядний член речення, що позначає ознаку предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий? скільки?* Означення приєднується до іменника або до субстантивованої частини мови: *Яблука доспіли, яблука червоні. Візьми моє маленьке гнівне „Я”.*

Означення поділяються на узгоджені і неузгоджені.

Узгоджене означення – поєднане з означуваним словом типом зв'язку узгодження. Виражається:

- 1) прикметником (*теплі дні*); не є означенням прикметник, що входить до складу лексичного сполучення, це єдиний член речення: *Велика Ведмедиця, морська свинка*;
- 2) дієприкметником (*прочитана книга, посивіле волосся*);
- 3) займенником прикметникового типу (*мій учень, кожний рядок*);
- 4) порядковим числівником (*перша дитина*);
- 5) кількісним числівником у непрямих відмінках, крім 3. в, що збігається з Н. в.: (*зустріла трьох старих друзів*).

Неузгодженим називається означення, поєднане з означуваним словом зв'язком керування (*дорога вперед*) або прилягання: *слава нації, дорога ліворуч*. Може виражатися:

1) іменником у непрямому відмінку з прийменником або без нього: *капельюх батька, брови дугою, хліб з маслом, робота до ночі, шлях на південь*; у жанрі публіцистики вживається неузгоджене означення у формі називного відмінка: *проблема номер один, телеміст „Лондон-Київ”*. Але пор.: *Дядько з Одеси (означ) приїхав у гості. Дядько приїхав у гості з Одеси (обставина)*.

2) присвійний незмінний займенник **його, її, їх**: *її листи*;

3) прислівником або дієприслівником, що перейшов у прислівник: *ізда верхи, вхід праворуч, кава по-віденськи*;

4) інфінітивом: *прохання читати, талант малювати, здатність розуміти*;

5) фразеологізмом: *майстер на всі руки, робота не бий лежачого*.

5. Прикладка як різновид означення

Прикладка – це різновид означення, що виражається іменником і дає слову другу назву, уточнює: *дівчина-красуня, газета „Репортер”, місто Івано-Франківськ*.

Часто прикладки, зокрема поширені, можуть відокремлюватися: *На роль вибрали Петра, людину літню й худу*.

Прикладка може означати:

1) характеристику особи щодо віку, статі, професії, національності, соціального стану тощо: *художник-мариніст*; якщо особа названа власним ім'ям, то прикладкою є загальна назва: *Іван-студент*;

2) образну характеристику будь-якого предмета: *лисичка-сестричка, вовчик-братик*;

3) видові назви, що конкретизують родові: *заєць-русак, камінь аметист*;

4) власні назви географічних об'єктів: *ріка Дністер*, але загальна назва може бути прикладкою до власної, якщо вона стоїть у постпозиції: *Дніпро-ріка*,

якщо дає образну характеристику: *красень Дніпро*, якщо ця прикладка відокремлена: *Дніпро – головна річка України – впадає у Чорне море*;

5) назви газет, журналів, пароплавів, заводів: *журнал „Дошкільне виховання”*.

Не є прикладками такі утворення:

1) складні слова, що називають єдине поняття: *диск-жокей, сон-трава, мати-й-мачуха*;

2) сполучення синонімів (асоціативних): *море-океан, хліб-сіль, мед-пиво*;

3) сполучення антонімів: *купівля-продаж, імпорт-експорт*.

6. Додаток

Додаток – це другорядний член речення, що означає об’єкт, на який спрямовується чи поширюється дія або ознака. Відповідає на питання непрямих відмінків.

Додаток виражається:

1) іменником у непрямому відмінку з прийменником або без: *бачу друга, підходжу до друга*;

2) займенником іменникового типу: *побачив мене*;

3) будь-якою субстантивованою частиною мови: *відвідав хворого*;

4) синтаксично нерозкладним словосполученням: *з’їв багато вареників*;

5) фразеологізмом: *лє крокодилові сльози*;

6) інфінітивом: *наказав співати, попросив прийти*. У цих конструкціях виконавець дії особового дієслова і виконавець дії інфінітива – різні. Інфінітив називається **об’єктним**. Обмежена кількість інфінітивів, що означають дуже поширені дії (*їсти, пити, умиватися, почитати, поспати, полежати*) розвиває в собі здатність виступати додатками і при суб’єктній інформації: *зварю собі їсти, принеси мені напитись*.

Додатки найчастіше приєднуються до дієслова, але можуть підпорядковуватися іменнику, прикметнику, дієприслівникові.

Іменники, що відносяться до дієслова, можуть поєднувати в собі функцію додатка й обставини. Межа між ними нечітка. Інколи синтаксичну функцію іменника допомагає визначити семантика. А саме: якщо переважає часове, просторове чи інше обставинне значення, то обставина, якщо переважає значення об'єкта – додаток: *сидіти на стільці (додаток), сидіти на березі річки (обставина), з кохання плакав я (обставина), з його кохання всі сміялися (додаток).*

Якщо додаток відноситься до іменника, то його важко відрізнити від означення, у таких випадках можлива **синтаксична омонімія**: *пісні бабусі, герої книг.*

Додаток у реченні може мати різні відтінки значення. **Він може означати:**

- суб'єкт дії: *обмитий дощем;*
- об'єкт, що є результатом дії: *написав листа;*
- об'єкт, на який спрямована дія: *мрію про тебе;*
- знаряддя чи засіб дії: *пишемо ручками;*
- предмет порівняння з чимось або ознакою: *кращий від мене, гірший за інших;*
- об'єкт виміру: *літр соку.*

Додатки бувають прямі і непрямі.

Прямі означають предмет, на який дія спрямована безпосередньо і охоплює його цілком. Він синтаксично підпорядкований перехідним дієсловам, формам на **-но, -то** і словами категорії стану: *пишу книгу, чути музику, видно село.*

Прямий додаток – це додаток у формі знахідного відмінка без прийменника, який у реченні залежить від особового дієслова, інфінітива, дієприслівника: *Якийсь тихий спокій вас обіймає.*

Непрямі – це додатки, виражені у формі знахідного відмінка з прийменником або у формах інших непрямих відмінків без прийменників і з прийменниками: *Місяць світить на білу постать і на хату.*

Безприйменниковий непрямий додаток може виражатися формами родового, давального та орудного відмінків. Серед додатків, виражених формами родового відмінка, виділяється родовий партитивний, що вказує на неповноту охоплення об'єкта дією: *Земля живе і вимага пісень*. Вибір різних граматичних форм додатків – знахідного і родового без прийменника – має у своїй основі ступінь охоплення об'єкта дією: повний чи неповний.

Прийменниковий непрямий додаток виражається прийменниково-іменними формами непрямих відмінків, а саме:

- 1) родового відмінка з прийменниками *з, до, від, проти, для*: *Я підійшла до нього*;
- 2) знахідного відмінка з прийменником *про, за, у(в), на, о(об)*: *Я так радію за ту людину*;
- 3) орудного відмінка з прийменниками *над, за, з, між, під*: *І за дівочими очима сумує пісня на землі*.

7. Обставина

Це другорядний член речення, найчастіше групи присудка, що виражає характеристику дії чи ознаки з погляду якості, кількості, різних умов їх вияву: *Легко і швидко йшла жінка степом*. Обставини найчастіше залежать від дієслова-присудка, рідше – від прикметника та прислівника: *надзвичайно мудрий, дуже голосно*.

Обставина може виражатися:

- 1) прислівником: *живеться добре*;
- 2) дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом: *Світить річка, блукаючи заплавами, зникаючи у маревах небосхилу*;
- 3) іменником у формі орудного відмінка без прийменниками: *Я йшов сюди приморськими стежками*;
- 4) іменниками у формі непрямих відмінків з прийменниками: *Раптом над самою головою засяло небо*;
- 5) інфінітивом: *Сива жінка сіла відпочити на лавці*;

б) синтаксичним або лексичним сполученням: *Він вийшов з дому з легким серцем.*

7) фразеологічним сполученням: *Батько сидить, як громом вражений її вчинком.*

За значенням виділяються такі **різновиди обставин**:

1) **місця** – означають місце реалізації дії чи вияву стану, їх напрям, вихідний чи кінцевий пункт і відповідають на питання *де? куди? звідки?*.

Можуть означати:

а) місце реалізації дії чи вияву стану: *Десь за селом згасало сонце;*

б) напрям руху: *На прогулянку до гаю йдуть веселі малюки;*

в) шлях руху: *Лисиця безшумно пробивалася між камінням;*

г) вихідну або кінцеву точку руху: *Ми їхали від села до села.*

2) **Обставини часу** дають часову характеристику дії чи стану і відповідають на питання *коли? як довго? відколи? доки?*: *Ураган лютував з годину.*

3) **Обставини міри і ступеня** вказують на кількісний чи якісний ступінь дії, стану, ознаки і відповідають на питання *наскільки? скільки разів? в скільки разів? як багато? якою мірою?* Вони можуть означати:

а) міру простору: *Я люблю восени по коліна ходити в листі.*

б) міру кількості: *Вся круча по самі віңця налита прозорим, розплавленим жаром.*

в) міру вияву ознаки: *В хаті ще більше потемніло.*

г) міру вияву дії чи стану: *Уже ледь біліє черевицею рибальська хата.*

д) міру інтенсивності дії: *Раз у раз ми зупинялися.*

4) **Обставини причини** вказують на причину виникнення, тривалості або завершення дії чи ознаки і відповідають на питання *чому? від чього? через що? з якої причини?*: *Від хвилювання Тетяна не могла спокійно говорити.*

5) **Обставини мети** вказують на мету дії чи стану, яка виражається пояснюваним членом речення, і відповідають на питання *з якою метою? для чого? нащо?*: *Пішла в снопи, пошкандибала Івана сина годувать.*

б) **Обставини умови** означають умови, при яких може відбуватися дія чи тривати стан, і відповідають на питання **за якої умови? в якому випадку?:** *При щирості межі людсьми нічого не страшно.*

7) **Обставини допустовості** вказують на умови чи факт дійсності, всупереч яким відбувається дія або триває стан і відповідають на питання **незважаючи на що?:** *Незважаючи на травень, душно було, як улітку.*

8) **Обставини способу дії** вказують на спосіб дії і відповідають на питання **як? яким способом?:** *верхи, навмання.*

8. Тире на місці пропущеного члена речення

1. Тире ставиться в неповному реченні на місці пропущеного присудка: *Сталь гартується в вогні, а людина – у труді* (Н. тв.); *Щастя має ноги, а біда – роги* (Н. тв.).

2. Якщо пропущено інший член речення, то тире може ставитись або не ставитись залежно від паузи: *Вчення в щасті украшає, а в нещасті – утішає* (Н. тв.). *На три частини розподілено партизанів. Кожна б'ється за своє життя* (Ю. Я.).

3. Тире не ставиться в еліптичних реченнях, якщо немає спеціальної паузи: *За поворотом станція. Обрій у хмарах* (В. Ч.).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть види пунктуаційних умінь.
2. Які ви знаєте принципи навчання пунктуації?
3. Назвіть типи пунктуаційних помилок.
4. Як ви розумієте поняття «пунктуаційна грамотність»?
5. Назвіть причини пунктуаційних помилок.
6. Що таке парцеляція?
7. Поясніть різницю між простим і складним реченнями.
8. Яке речення називаємо односкладним, а яке – двоскладним?
9. За якою ознакою виокремлюємо повні та неповні речення?

10. Як класифікують складні речення?
11. У яких випадках обов'язково ставимо тире на місці пропущеної дієслівної зв'язки «бути»?
12. За яких умов тире ставимо факультативно?
13. Які компоненти речення називають другорядними?
14. Яким членом речення може виступати інфінітив?
15. Що таке синкретизм?
16. На які запитання відповідає означення?
17. Яке означення називають узгодженим?
18. Які означення належать до неузгоджених?
19. Дайте визначення прикладки.
20. Які утворення не належать до прикладок?
21. Що таке додаток?
22. На які запитання відповідає додаток?
23. Які додатки називаємо прямими, а які – непрямыми?
24. Що таке обставина?
25. Які існують різновиди обставини?
26. У яких випадках ставимо тире на місці пропущеного члена речення?

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Визначте неповні речення. Які члени речення у них випущені? Поясніть вживання розділових знаків.

1. *Що нам лишилось? Тільки спалах Дикого, шаленого бузку (Д. Кремінь).*
2. *Натовп вояків в захопленні (У. Самчук).*
3. *І в майбутньому суспільстві одні люди будуть приймати й сприймати одних поетів, інші – інших (М. Рильський).*
4. *Озеро ясним прозвали невипадково (Ю. Збанацький).*
5. *Навшпиньки підійшов вечір. Засвітив зорі, послав на травах тумани і, на уста поклавши палець, – ліг (П. Тичина).*
6. *Нема речей непізнаних, а є лише досі ще не пізнані (М. Рильський).*

7. Три явори посадила Сестра при долині... А дівчина заручена – Червону калину (Т. Шевченко).

8. Сигарети мінялися на все. За дві давали голку, за три – довгу нитку, за п'ять – четвертинку буханки (М. Дочинець).

9. Червоними озерами цвіли в лісосмузі маки. Синіли озерами біля них – сокирки. Або молоточки. Або собачі мордочки. Так їх по-різному називають (М. Вінграновський).

10. В одній кишені смеркає, а в другій світає (Народна творчість).

11. На покуті – кубло сіна. В кублі – кутя й узвар. Коло куті на лаві – діти: хлопчик та дівчинка. В хаті – самі. А вже вечоріло (С. Васильченко).

12. А лісу – ніякісінького. Не то що дикого, непролазного, розбійницького, а навіть поганенького гаю (В. Винниченко).

13. І навіщо ви ото Петра в науку? (М. Нечай).

14. А навколо вересень прозорий (Л. Талалай).

15. Чоловіки були озброєні хто чим: ножами й косами, дехто шаблею чи списом, довбнями чи просто окутими залізом палицями (В. Шевчук).

16. Яка важка у вічності хода (Л. Костенко).

Завдання 2. Поясніть розділові знаки у поданих реченнях.

1. Де-не-де було видно косарів, гребіль, що йшли додому. Чоловіки несли на плечах коси, жінки – граблі, вила, в бесагах хлюпотіло молоко (І. Чендей).

2. «Я не Ганна, не наймичка, Я...» – Та й оніміла (Т. Шевченко).

3. Не кожде привикає до чужини. Котре привикне, а котре, то й... (Леся Українка).

4. Обіцяю, одначе, в найближчій вечірній розмові поговорити про наймолодших, юних своїх сучасників. Є в мене така тема... (М. Рильський).

5. Знаю це з багатьох прикладів та й із власної своєї гіркої практики... (М. Рильський).

6. Пізно я повертався додому. Приходив обвіяний духом полів, свіжій, як дика квітка (М. Коцюбинський).

7. Собакам душно. Лягли на межі, як три копиці вовни, звісили з ротів язики і носять боками з коротким свистом (М. Коцюбинський).

8. З вулиць, з безладної груди каміння випливали чорні постаті і нечутно ступали на гарячій землі. Купками й поодиноці (М. Коцюбинський).

9. Версаль... Женева... Вашингтон (В. Еллан).

10. Ну що ж це я роблю? Мені треба писати про човен, а я забув і пишу про хмари. Про старий отой човен у клуні в засторонку, про човничок отой... (О. Довженко).

11. Вони реготали, мов діти. Вона – тонко і дзвінко, як молода дівчина. Він – грубіше, передчасним баском двадцятилітнього парубка (М. Коцюбинський).

12. Другий батальйон ішов вліво у гори, третій – вправо у гори (О. Гончар).

13. Пісню тоді заміняє войовничий крик, вільнодумство – сліпа покора, волелюбність – поштивість і страх, доброту – жорстокість (Р. Іваничук).

14. Була тоді ще дівкою Десна, а я – здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима (О. Довженко).

15. У бригадира форма була чорна, в начальника поїзда – сіра (П. Загребельний).

16. Вранці я напивався води на цілий день – і – бігом – по Червоноармійській на Хрещатик у майбутні рідні пенати (М. Вінграновський).

Завдання 3. Утворіть речення за такими граматичними критеріями: просте, спонукальне, окличне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене речення, виділіть усі компоненти речення, визначте їх типи та вкажіть морфологічні засоби вираження.

Завдання 4. Зробіть повний синтаксичний аналіз речень.

Тривога прадіда прадавня мені заснути не дає (Л. Талалай).

Десятки рук уже підхопили кожного з нас (Ю. Смолич).

На думку спадає те поле у жовтні (П. Тичина).

Важливе завдання школи – виховувати людину допитливою... (В. Сухомлинський).

Написати добру пісню – щастя для поета і для музиканта (Д. Павличко).

Справді-бо в народі про веселку побутує безліч різних легенд (В. Скуратівський).

Врочистих слів великий зміст звучати зараз буде (І. Гончаренко).

Завдання 5. Підкресліть всі наявні компоненти у поданих реченнях, зазначте морфологічні засоби їх вираження. Знайдіть прості односкладні неускладнені речення, зробіть їх повний синтаксичний аналіз.

1. Полуднє. Спека. Тиша. Спокій. По загородах горобці колошкають твій сон глибокий... (В. Стус).

2. У хаті спочило так, що й цвілі по кутках не видно. (Гр. Тютюнник).

3. Тут крадуть гроші. І це привіялось від чужих. Злодійства в нас не було, ніхто дверей не замикав; виходячи з сім'єю в поле, поставлять коромисло до дверей – і вже прохожий бачить: нікого немає дома... (В. Барка).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Аналіз будови речень, синтаксичних відношень між словами, реченнями, їх частинами, виразне читання розділових знаків, розвиток навичок уживання розділових знаків під час письма – це:

- А) пунктуаційні норми;*
- Б) вправи для учнів початкової школи;*
- В) принципи навчання пунктуації;*
- Г) пунктуаційні вміння.*

2. Що з наведеного не належить до причин пунктуаційних помилок:

- А) нерозуміння структури речення;*

- Б) незнання орфографічних правил;*
- В) відсутність знань з морфології;*
- Г) неуважність.*

3. До типів пунктуаційних помилок не належить:

- А) індивідуально-авторські розділові знаки;*
- Б) вживання розділового знака в іншому, ніж потрібно, місці;*
- В) вживання не того розділового знака, який потрібний у конкретному випадку;*
- Г) зайві розділові знаки.*

4. Парцеляція – це:

- А) відокремлені обставини в постпозиції;*
- Б) поділ складного речення на прості;*
- В) відокремлення від речення його членів або частин підрядного речення;*
- Г) синтаксичний аналіз речення.*

5. «Ніч – мов криниця без дна». Це речення...

- А) складносурядне;*
- Б) складнопірядне;*
- В) безсполучникове;*
- Г) просте.*

6. Яку синтаксичну функцію виконує інфінітив у реченні: *Найбільше бажання – спілкуватися з друзями.*

- А) означення;*
- Б) підмет;*
- В) присудок;*
- Г) додаток.*

7. Узгоджене означення є в реченні:

А) Давно не чути пісні солов'я.

Б) А небо чорне і порожнє.

В) Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в свої блаженні сни.

Г) Весна така спокійна, синя.

8. Обставина причини є в реченні:

А) На другий день були ми у печерах.

Б) Гризуть вудила коні з нетерплячки.

В) Ми ж пишем кров'ю на своїй землі.

Г) Зазимую тут і залітую.

9. Пунктуаційну помилку допущено в реченні:

А) Тільки шепотіли тихо жита і жайворонки вився у небі.

Б) Одна з кращих людських якостей – мужність, без якої людина не могла б вирощувати свій хліб, захищати від ворогів свій рідний дім.

В) І сяють, і сміються, і квіти, й хвилі, й зорі.

Г) Синє море, мов звірюка, то стогне, то виє.

10. Визначте тип речення: *Почорніли заводи в озерах і ясніші стали разом з тим (М. Рильський).*

А) Просте неускладнене.

Б) Просте ускладнене.

В) Складне сполучникове.

Г) Складне безсполучникове.

11. Яким членом речення є виділене слово: *Довго хмарами НЕБО покрите було... (О. Олесь).*

А) підметом;

Б) присудком;

- В) означенням;
- Г) обставиною.

12. Яким членом речення виступають виділені слова: *СЕРПЕНЬ З ВЕРЕСНЕМ стискають один одному правиці (М. Рильський).*

- А) підметом;
- Б) присудком;
- В) додатком;
- Г) обставиною.

13. Знайдіть речення із прямим додатком.

- А) Цілує місяць заспану сосну (В. Кобилянський).
- Б) Стави политі медвяним соком (А. Малишко).
- В) Віддавна смілості й відвазі шумить по всесвіту хвала (М. Рильський).
- Г) Рідна хато моя! Давно я пішов від твого батьківського порога (І. Цюпа).

14. У якому варіанті неправильно розставлено розділові знаки?

- А) Життя – як той потік, а час – мов океан (Б. Лепкий).
- Б) Життя – як вокзал. Хтось приїжджає, хтось від'їжджає (Л. Кост.).
- В) Ті вечори осінні – як напій, що пахне ґрунтом, яблуками й гроном (А. Малишко).
- Г) Життя – є наука про смерть (О. Ільченко).

15. Якою частиною мови виражена обставина в реченні: *Сива жінка сіла відпочити на лавці.*

- А) прислівником;
- Б) прикметником;
- В) іменником з прийменником;
- Г) інфінітивом.

РОЗДІЛ 3

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

1. Поняття про просте ускладнене речення.

Засоби ускладнення простого речення

До ускладнених речень належать такі синтаксичні структури:

- 1) речення з однорідними членами;
- 2) речення з відокремленими другорядними членами;
- 3) речення з уточнюючими відокремленими членами;
- 4) речення зі звертаннями;
- 5) речення зі вставними словами, словосполученнями і реченнями;
- 6) речення із вставленими конструкціями.

За семантичними та граматичними ознаками ускладнені речення перебувають на межі між простими і складними. З простими їх споріднює наявність однієї граматичної основи. А зі складними – синонімія ускладнених конструкцій з певними групами складних речень.

Темна ніч, напоєна степовими пахощами, пливе над Асканією.

Темна ніч, яка була напоєна степовими пахощами, пливе над Асканією.

Люди переходили з одного місця на інше, шукаючи волі.

Люди переходили з одного місця на інше, бо шукали волі.

У класі були всі, крім Галі.

У класі були всі, але Галі не було.

Відокремлені додатки можуть бути замінені складносурядним реченням.

Ускладнене речення пов'язується з **напівпредикативністю**, тобто з особливим синтаксичним значенням, близьким до предикативності. Напівпредикативне значення спостерігається насамперед у відокремлених означеннях, прикладках, обставинах. Наприклад: *За лісом починалось село, розкидане на горах в глибоких ярах* (Н.-Лев.); *Не називаю її раєм, тії хатиночки у гаї над чистим ставом край села* (Т. Ш.); *Сонце, сховавшись за*

білими снігами, продовжувало ще жити в усій природі! (Гонч.); / *тремтить схвильоване колосся, Прихилившись до мого плеча* (Тел.).

Отже, **напівпредикативність** – це додаткове до основного висловлювання повідомлення про співвіднесеність висловлюваного до дійсності.

Порівняйте:

1. *Над ставком стоїть густий і нерухомий туман.*
2. *Туман над ставком стоїть густий і нерухомий.*
3. *Туман, густий і нерухомий, стоїть над ставком.*
4. *Над ставком стоїть туман. Він густий і нерухомий.*

У першому і другому реченнях одна предикативність. Відрізняються вони лише різним ступенем вияву ознаки в реченні: у складі іменного складеного присудка ознака набуває предикативного характеру. У третьому реченні у зв'язку з відокремленням ступінь предикативності виявляється ще більше, але найчіткіше він простежується у четвертому реченні, коли відбулася трансформація ускладненого речення у два простих і означення «густих, нерухомий» (1-ше речення) стали частиною іменного складеного присудка.

Наявність напівпредикативності в ускладнених реченнях дозволяє визначати позицію ускладнених речень як проміжну між простими і складними структурами. Так, ближчими до простих є речення, ускладнені однорідними членами та звертаннями, речення зі вставними і вставленими структурами, а з відокремленими членами – стоять ближче до складних.

Ускладнення речень є, насамперед, стилістичною категорією, оскільки основною метою їх є виділення у мовному потоці з метою звернути увагу читача чи слухача.

2. Однорідність як синтаксична категорія

Однорідними називаються такі члени речення, які відповідають на одне і те ж питання і стосуються одного і того ж члена речення.

Однорідні члени речення мають такі диференційні ознаки:

- 1) займають позицію одного члена речення;
- 2) пов'язані між собою сурядним зв'язком;
- 3) відносяться до одного із членів речення;
- 4) часто мають однакові морфологічні форми і виражають однотипні

поняття.

Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення. Наприклад: *Над Дніпром широким, вільним, Де луги й степи цвіли, Наші прадіди поляни Оселились і жили; Хлібороб робив у полі, Пас пастух корів, овець, З луком, з стрілами гнучкими По лісч\ ходив ловець* (Ол.).

Однорідні члени переважно виражаються однаковими граматичними формами, але можуть бути виражені й різними. Наприклад, у реченні *Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообразна, повновидна, з тонким носиком* (Н.-Лев.) однорідні іменні складені присудки виражені прикметниками та цілісними словосполученнями.

Слід вважати однорідними присудки різних видів: *Він сміявся, завжди був веселим.*

Однорідними є обставини тільки одного виду: *Сьогодні в школі концерт.*

Не є однорідними:

1) повторювані слова, які вживаються в реченні з експресивною метою (кількість предметів, тривалість дії):

Квіти куплю в переході,

Ніжну, ніжну красу;

Радість в теплих долонях

В дім принесу, принесу. (О. Чубачівна)

Терпи, терпи, терпець тебе шліфує (В. Стус)

2) стійкі словосполучення: *і сміх і гріх, ні риба ні м'ясо, писати так писати.*

3) лексично неповні, характерні для розмовного стилю слова (візьму, піду, давай) – простий дієслівний ускладнений присудок: *Піду та й нап'юся.*

3. Засоби вираження однорідності

Основними засобами вираження однорідності у блоці однорідних членів є **інтонація та сполучники сурядності**. Способи поєднання однорідних членів можуть бути різні: лише інтонацією, без сполучників, лише сполучниками сурядності, а також комбіновано – безсполучниковим і сполучниковим зв'язками. Наприклад: *Благословенна ж будь, моя все щедра мати. **За серце, за вогонь, за кров, за мозок мій!*** (Рил.); ***Широка й безкрая** долина зачорніла поміж пологими горами* (Коц.); *Мене везуть у царство **трав, річок і таємничих озер*** (Довж.); ***Були і ревності, і муки, і докори, І вірші,** розпачем налиті* (Рил.); *На південь, за пологими левадами та сіножатями, за купами вільхи та верболозу, проти синього неба ясно вирізувалась ламана смуга горяного берега Росі* (Н.-Лев.).

Будь-який ряд однорідних членів характеризується спільною ознакою – наявністю паузи між його членами і логічного наголосу над кожним із них.

Важливим граматичним засобом вираження однорідності є **сполучники сурядності** – єднальні, протиставні та розділові, які виражають відповідні смислові відношення між однорідними членами речення. Блоки з єднальними сполучниками *і(й), та, і...і, ні...ні* мають характер переліку, який забезпечується перелічувальною інтонацією. Найчастіше вживаються сполучники *і(й), та, ні...ні*: ***І гребля, і вода, і стародавній млин** Навік одбилися у серці ненаситнім...* (Рил.); *Тоді Десна була ще **глибокою і бистрою** рікою* (Довж.); *Весняне сонце заливало ліс та садки* (Н.-Лев.); *Ні. Я не приверженець **ні старого села, ні старих людей, ні старовини** в цілому* (Довж.) Сполучник *ні...ні* завжди повторюється і виконує не лише єднальну функцію, а й служить для підсилення заперечення.

Між однорідними членами речення можуть бути градаційні відношення, тобто посилення наростання чи, навпаки, послаблення значення другого компонента по відношенню до першого. Такі значення мають градаційні сполучники *не тільки...а й, не тільки...але й, не стільки...скільки, не те щоб...але, хоч і...але, не так і...як*: *На півдні України вирощують **не тільки***

зернові культури, а й технічні; Вони не стільки зробили, скільки наговорили; Хоч і піщана земля, але родюча. Градаційні сполучники завжди парні. Вони передають відношення між однорідними членами речення, близькі до єднальних.

Протиставні сполучники *а, але, та (але), однак, проте, зате, так, все ж* поєднують протиставлювані чи зіставлювальні поняття: *якось так випадає щоразу, що батька застає він не в хаті і не в кошарі, а в степу, просто серед пасовища...* (Гонч.); *Ніч була хоч і зоряна, та темна* (П. М.).

Однорідні члени речення поєднуються також і розділовими сполучниками *або, то, чи, або...або, то...то, чи... чи*: *А прийде Гнат з ярмарку, то вже неодмінно принесе гостинця: хустку або ковтки, або разок намиста* (Коц.); *Тєє слово всім давало То розраду, то пораду* (Л. У.); *Гуси чи лебеді в небі пливуть, Там, угорі, наді мною?!* (Ол.); *За старосвітським звичаєм дівчина мала провести хлопця до порога чи до присінка* (Ст.).

4. Однорідні присудки

Простими вважають речення, в яких однорідні присудки *стосуються одного підмета*:

Прокотилося, змінилось, розцвіло (Рил.); *Сміються, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди* (Олесь).

Односкладні речення з однорідними головними членами речення можна віднести до проміжних типів – між простими і складними. Так, речення, в яких є спільний другорядний член для однорідних головних членів, можна вважати простими: *Кругом бори та болота, Туман, туман і пустота* (Т. Ш.); *В кімнаті було тихо й темнувато* (Вин.); *Ні дерева ніде, ні доріг, ні людського житла* (Гонч.). *Ні зела, ні потічка, ні леготу, Ні шматка родючої блакиті* (Малан.). Речення, в яких такий спільний другорядний член відсутній, можна кваліфікувати як складні: *Облиш, не плач, бо в долі злій Ще й нас на світі щось чекає...* (Ол.); *Осінній вечір, шум трамваїв, Автомобілів перегук...* (Рил.).

5. Однорідні й неоднорідні означення

Узгоджені означення, які займають препозицію стосовно означуваного слова, можуть бути однорідними і неоднорідними. **Однорідними є ті означення**, які становлять перелік суттєвих ознак різних предметів чи характеризують предмет з якогось одного боку. В один блок однорідних означень об'єднуються переважно лише якісні або лише відносні прикметники. Між однорідними означеннями можна вставити єднальний сполучник *і (й), та (і)*: **Низенька, кругла**, вона здавалася не польовою квіткою довгостеблою, як от Марина, а повною огородною маргариткою (П. М.); **А там, за річкою, сплелися парубочі Дзвінки, розгонисті, гарячі голоси...** (Рил.); **Радісна, тиха надія, моя квітка лелії, розквітла ...** (Л. У.); / **вам згадається садок, високий танок, Летючі зорі, тиха літня ніч, Розмови наші, співи й на останок Уривчаста, палка, завзята річ** (Л. У.).

Однорідними є означення, що виражають ознаку одного порядку – колір, розмір, матеріал тощо: **Тихі, ніжні зорі спадали з неба, – білі, непрозорі – і клалися в намет** (Л. У.).

Завжди однорідними бувають означення, які стоять після означуваного слова: **За столом сиділи рядками дівчата та парубки, чорняві, гарні, дорослі та здорові** (Н.-Лев.); **Я знаю став один бездонний В гірській закутині глухий, Дрімливий, тихий, вічно сонний** (Леп.).

Однорідними є два означення, якщо першим стоїть непоширене, а потім – поширене.

На далеких, повитих ніччю горизонтах мерехтіли багряні спалахи (І. Цюпа).

На повитих ніччю далеких горизонтах мерехтіли багряні спалахи.

По обидва боки тих левад, на крутих косогорах, скрізь видно було залиті сонцем старі садки (Н.-Лев.).

До **неоднорідних** належать означення, які називають ознаки, що виражають **різні родові поняття**. В ряду неоднорідних означень бувають як якісні, так і відносні прикметники:

Погідне блакитне небо дихало на землю теплом (Коц.); ...падають земні хвилини у глибіню, Мов краплі срібляні в дзвінкий зелений глечик... (Рил.).

Як правило, неоднорідні означення виражаються або різними частинами мови (*мій власний твір*), або прикметниками різних розрядів (*міцний залізний замок*).

Але, характеризуючи предмет з різних боків, неоднорідні означення можуть стати однорідними, коли вони є *художніми означеннями (епітетами)* і вживаються для опису зовнішності, інтер'єру, внутрішньої характеристики людини, пейзажу: *У густій, тяжкій, рівній темряві прокинувся я.*

6. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення.

Розділові знаки при них

У реченнях з однорідними членами можуть бути узагальнювальні слова.

Узагальнювальне слово завжди є тим самим членом речення, що й однорідні:

У людини повинно бути все прекрасне: і одяг, і обличчя, і думки, і почуття (А. Чехов).

Пор.: *Все співало в полі, в лісі, в лузі.*

Узагальнювальні слова найчастіше виражаються займенниками (означальними або заперечними), прислівниками (місця, часу), іменниками, які означають родові поняття.

Уточнювальний характер узагальнюючих членів речення передається попереджувальною інтонацією.

Розділові знаки:

1. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами речення, то після нього ставиться двокрапка:

Голос духа чути скрізь: по курних хатах мужицьких, по верстатах ремісницьких, по місцях недолі й сліз.

Інколи при такій послідовності ставиться тире. Тоді однорідні члени речення вимовляються з підвищеною інтонацією:

Неспокій і рух я бачив скрізь – в дубовій і вербовій корі, в старих пенях, в болотній воді (М. Стельмах).

2. Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, то перед ним робиться пауза і на письмі ставиться тире:

На річці, в полі, в лісі – всюди німо, тихо (Неч.-Лев.)

3. Якщо однорідні члени речення стоять після узагальнювального слова, але ними не закінчується речення, то перед однорідними членами ставиться двокрапка, а після них тире.

Всі зійшлися: і хлопці, й дівчата – під крилом голубим тишини (В.Сосюра).

4. Якщо при узагальнювальному слові є слова **наприклад, а саме, як-от**, то перед ними ставиться кома, а після них двокрапка.

Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів – можна було викосити косою в траві.

7. Розділові знаки при однорідних членах речення

Між однорідними членами речення **кома ставиться:**

- 1) за відсутності сполучників: *Сидів, сміявся, радів.*
- 2) перед протиставними сполучниками: *Світить, та не гріє.*
- 3) при повторюваних єднальних та розділових сполучниках: *Спинився – чи волошка, чи не волошка вистромила голівку з-поміж колосків?*

Якщо частина однорідних членів речення з'єднана інтонацією, а частина – повторюваними єднальними чи розділовими сполучниками, то кома ставиться між усіма однорідними членами:

Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,

І зелені луги, й солов'їні гаї,

І твоя материнська ласкава усмішка,

І засмучені очі хороші твої.

Кому не ставимо:

1) якщо єднальні або розділові сполучники одиничні:

На човнику і на веслі від нас від'їхав травень.

2) у стійких висловах (це не однорідні члени речення):

І сміх і гріх, ні се ні те, і вдень і вночі.

3) якщо між двома однаковими словами стоїть заперечна частка **не**:

*Ти **зукай не зукай**, літа не почують (Б.Олійник).*

Тире ставимо:

при протиставленні або якщо другий однорідний член виражає причину, наслідок чи раптову зміну подій:

То не хмарка – біла пташка хмарою спустилась.

Крапку з комою ставимо між однорідними членами, якщо вони поширені або віддалені за змістом:

Говорили ті книжки про право кожного й про волю те право добувати; судили про звіра і чоловіка; про світ і його закони довічні (П.Мирний).

8. Стилiстичнi функцiї однорiдних членiв речення

Однорідні члени речення використовуються для того, щоб надати текстові розповідної плавності або динамізму (якщо це присудки). У художньому тексті використовуються для опису предметів, інтер'єру, природи, зовнішності людини... Речення з однорідними членами будуються за певними правилами, порушення яких або викликає комічний ефект, або робить речення стилістично невправним.

1. Всі однорідні члени повинні бути однорідними і **за логічними поняттями**.

Зеленіли ліси, поля, цибуля.

Ішов дощ і два студенти, один – в університет, а другий – у калошах.

2. Не є однорідними **родові і видові поняття**:

Це були видатні письменники й поети.

3. Однорідні члени речення повинні **граматично однаково залежати** від головного для них слова:

Мені подобаються пригодницькі фільми і слухати сучасну музику. (Мені подобаються пригодницькі фільми і сучасна музика. Мені подобається дивитися пригодницькі фільми і слухати сучасну музику).

4. Однорідні члени речення повинні пов'язуватись з **тим самим значенням багатозначного головного слова**:

Хвилюється море і мати за своїх дітей.

5. Парні сполучники (**не тільки...але й, не стільки...скільки**) треба ставити строго перед однорідними членами, не захоплюючи інших членів речення:

Народ не тільки творить матеріальні цінності, а й скарби культури (Народ творить не тільки матеріальні цінності, а й скарби культури).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Чим може бути ускладнене просте речення?
2. Що таке напівпредикативність?
3. Які компоненти речення називають однорідними?
4. Які компоненти речення не можна називати однорідними?
5. Назвіть основні засоби вираження однорідності.
6. До якого типу належить речення з однорідними присудками: до простого чи до складного?
7. Які означення відносимо до однорідних?
8. Які означення є неоднорідними?
9. Яким членом речення завжди виступає узагальнювальне слово?

10. Які розділові знаки й за яких умов ставимо в реченні з узагальнювальним словом?

11. У яких випадках між однорідними членами речення не ставимо кому?

12. У яких випадках ставимо тире при однорідних членах речення?

13. Розкрийте стилістичні особливості використання однорідних членів речення?

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Зробіть повний синтаксичний аналіз речень. Поясніть вживання розділових знаків.

1. *Голос духа чути скрізь: по курних хатах мужицьких, по верстатах ремісницьких, по місцях неволі й сліз (І. Франко).*

2. *Ніщо життя не спинить – ні постріли, ні зрада, ні підступи, ні трутизна продажної душі (М. Бажан).*

3. *Наближення зими у всьому серце чує: і в шелесті листків, і в вітрі, і в стежках (В. Сосюра).*

4. *Він бачив її скрізь: і в прозорій і дзвінкій хвилі, і в гарячому, блискучому на сонці камені (М. Коцюбинський).*

5. *Найменший шерхіт, луск стебла, шум пташиного крила, цокання копит – все резонувало тут незвичайно лунко, чисто, повноголосо (О. Гончар).*

6. *Не побачиш тут ані гострих шпилів височених Бескидів, ані пошарпаних скель Чорногори (І. Франко).*

7. *Я все покидаю: садочки рясні, і темні діброві, і ниви ясні... (Леся Українка).*

Завдання 2. Перетворіть прості неускладнені речення на прості ускладнені, увівши в їхню структуру однорідні члени речення.

1. *Луїза заверещала (В. Шевчук).*

2. *Загавкало собача (О. Гончар).*
3. *Пташки щебечуть (О. Олесь).*
4. *Шарудів очерет (М. Хвильовий).*
5. *Ляля з огидою взяла рукопис (М. Гримич).*
6. *Каменем я сидів в інститутській бібліотеці (П. Загребельний).*
7. *Проводжали Інну всім класом (Ю. Мушкетик).*
8. *Дівчина кинулась йому навперейми (Г. Тютюнник).*
9. *Небо нічне на зірки поколось (О. Забужко).*
10. *Срібний місяць підкови освітлює степ (А. Кичинський).*
11. *Товар – на будь-який смак і вибір (Н. Позняк).*
12. *Шпаки із грядки крадуть полуниці.*
13. *Восени усього мені жаль (З тв. І. Жиленко).*
14. *На тій горі вітри збивають з ніг (В. Герасим'юк).*
15. *Тієї ночі гроза не переставала (П. Кочура).*

Завдання 3. Підкресліть однорідні й неоднорідні означення разом з означуваним словом. Які чинники зумовлюють їхню однорідність / неоднорідність?

1. *Вимріяна і близька донині, Незнайома, але й знана теж, Заховавшись в довгій самотині, Вже мене не кличеш, не зовеш (В. Стус).*

2. *Василькові згадалася тепла, ясна батьківська хата (М. Коцюбинський).*

3. *Дівочі вбрання з ясними синіми, зеленими, червоними кольорами, парубоцькі свити, чумарки, шапки й брилі мішалися з обдертими лахами нечепурної загідженої городянської одежі (Б. Грінченко).*

4. *Київ лежав за Дніпром на сонних круглих пагорбах, а над ним пливли нечутно золоті бані соборів... (П. Загребельний).*

5. *Климко, гнучкий, високий, гожий, дотепний і скорохвацький, мав за плечима торбину (О. Ільченко).*

6. *Чорні, маленькі очі його заблищали гострим вогнем.*

7. З-під тої величезної страшної хустки дивилось малесеньке, поморщене, як печена картоплина, та добре-добре личко (З тв. В. Винниченка).

8. Всі складові нашого державотворення немислимі без сильної, наскрізної національної ідеї (А. Погрібний).

9. Нехай перед дитинством золотим Без колючок простелеться розлога До світлих обріїв ясна дорога (Борис Тен).

10. На долоню всохлу і бліду жолудева падає сльоза (А. Кичинський).

11. Досвід завжди дивиться скептично на лукаву і наївну юнь (І. Жиленко).

12. Вечір тихий і урочистий підступив до моїх дверей (В. Гуртовенко).

13. Моральні постулати: не убий, не кради, не бреш, не створи собі кумирів, не чини перелюбу – залишаються умовою збереження самого людства... (Г. Пагутяк).

Завдання 4. У поданих реченнях підкресліть однорідні члени речення. Визначте засоби поєднання однорідних членів речення. Поясніть розділові знаки.

1. Рибалки тим часом вивантажують решту риби, розвішують на пакіллях мокрі сітки (О. Гончар).

2. Дорога з Прилук на Суми лісиста, з горбами, долинами, озерами й байраками (Г. Пономаренко).

3. Чорнобиль та м'ята, барвінок та рута, калина, верба над водою, вишневий садок над ставочком, солом'яні стріхи та чорна пухка рілья – все сниться щоночі шпакові (Дніпрова Чайка).

4. Одна з найвизначальніших ознак справжнього таланту – це здатність до саморозвитку, невгамовна внутрішня потреба не зупинятися, не обмежуватися знайденим і досягнутим, уміти заглиблюватися більше й більше в художнє пізнання світу (П. Загребельний).

5. В сухім гарячій повітрі незабаром запахло сушеною травою, м'ятою, диким укропом, деревієм і тисячами гостро-солодких запахів зілля (М. Івченко).

6. *Находив весняний, запашний вечір напередодні храмового свята (С. Васильченко).*

7. *Ні про віщо душа не згадає, не затужить уже ні за чим (Д. Загул).*

8. *Ні спека дня, ні бурі, ні морози – не вб'є ніщо любов мою живу (В. Сосюра).*

9. *В ідальні коло дверей – натовп: діти, завідувача, якась чужа людина в окулярах – чоловік (С. Васильченко).*

10. *Село таки розрослося, краями своїми моститься на заліснених схилах (Ю. Станинець).*

11. *Справіку степи наші приваблювали просторами, родючістю, солодким плодом і солодкою водою (П. Загребельний).* 12. *Ось настала безсніжна, з лютими морозами зима (Б. Харчук).*

13. *Шаленство мріянь, захвати незнанням, бажання таємниць, віра в одкровення – все це згодом гине від зіткнень із холодною тверезістю розуму (П. Загребельний).*

14. *Але більшість їла що попало: огірки, яблука, груші, сливи, хліб (О. Довженко).*

15. *Вже вчувався йому святковий гомін слов'янської столиці, плескіт переможних знамен, музика, і сонце, і квіти на майданах (О. Гончар).*

16. *Перед ним на невеликому столикові лежав розгорнутий фоліант, старий та пожовклий, переплетений в шкуратяні товсті палітурки з застіжками (І. Нечуй-Левицький).*

Завдання 5. Визначте однорідні члени речення, засоби поєднання, синтаксичну функцію і морфологічне вираження.

Вчилися ми в Коцюбинського любити і цінувати українську народну пісню, фольклор, думи і мудрість народну. Народ наш – найталановитіший, найдотепніший мовотворець і піснетворець. Ми ж, його співці і піснярі, чуйно прислухаємося до свого народу, до чудесної мови його працелюбних дочок і синів та, вловивши якоесь щонайвлучніше слово, швиденько, як найбільшу нашу

радість, як справжнє відкриття, дбайливо вставляємо та приладжуємо у свій твір (П. Тичина).

Завдання 6. Здійсніть пунктуаційну правку речень. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Лози, кручі, висип, ліс все блищить і сяє на сонці (О. Довженко).

2. Так за розмовами вони вступили в тихе, лунке сповнене таємничого мовчання царство музею (В. Близнець).

3. Посередині села стоїть просторий критий зеленою бляхою будинок (У. Самчук).

4. Два інстинкти притаманні людині від народження страх перед падінням і перед занадто голосними звуками (П. Загребельний).

5. Майже триста літ прожив чорний ворон на білому світі а такої мокрої осені не пам'ятав (В. Шкляр).

6. Дощило скрізь – і над Холодним Яром, і над Ірдинськими болотами, і над Лебединським лісом (В. Шкляр).

7. На столі «черствіла» недоїдена вечеря – шмат житньої хлібини, порізане сало, квашена капуста, і три пироги (В. Шкляр).

8. Я хочу жити у повноцінній країні розмовляти повноцінною мовою і гарантувати це моїй дитині на майбутнє (Л. Костенко).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Однорідними членами ускладнено речення:

А) Хай на своїм віку кожен посадить дерево в полі чи садку.

Б) Солов'ї, нічні товариші мої, у сад злетілись до вікна.

В) Сірі султани пилюки, звихрені конем, осідали на скошеній траві.

Г) У полях диміла місячна курява і тихим посвистом бриніли жита.

2. Правильно поставлені розділові знаки при узагальнювальних словах у реченні:

А) На просторому, батьком змайстрованому столі їх чекає: і святий хліб, і картопля, і варена кукурудза.

Б) У щастя людського два рівних крила: троянди й виноград, красиве і корисне.

В) І хата, і тин, і груша серед двору, все згадує себе в свою найкращу пору.

Г) І чути дзвони угорі: беріз вітрів, небес.

3. Правильно поставлені розділові знаки при узагальнювальних словах у реченні:

А) Барвистий килим: з трави, пролісків, рясту, фіалок – вкрив землю.

Б) В моїм серці: і бурі, і грози, й рокотання-ридання бандур.

В) І хліб, і першу радість, і сльозу – ми все по-братськи порівну поділим.

Г) По воді то мерехтіли срібні персні: то котилися смугами, то пропадали в прибережнім ситняку.

4. У якому із речень означення не відокремлюється (розділові знаки пропущено)?

А) Дисциплінований він завжди гаряче виступав проти порушників порядку.

Б) До південно-західної окраїни прилягає система гір відокремлених долиною.

В) За горами гори хмарою повиті засіяні горем кровію політі.

Г) На запорошених снігом вулицях яскраво виблискували вечірні вогні.

5. Однорідними членами ускладнено речення:

А) За лісом сонце сходило і розсіювалося біле плетиво хмар.

Б) То зоря згасає, то меркне місяць у чорній млі.

В) Дерево переплелося вітами, куці шипшини порозросталися.

Г) У небі то розгоряються, то погасають сліпучі ракети.

6. Однорідними підметами ускладнено речення:

- А) Любив дід гарну бесіду й добре слово.*
- Б) Кривда правду переборє, і від того бідним людям горе.*
- В) І Волги плин, і вітер подніпровський несуть веселі наші паруси.*
- Г) Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і уста.*

7. Однорідними присудками ускладнено речення:

- А) Земля на тих полях була чиста, чорна і сита.*
- Б) Парк прикрашають статуї, фонтани, альтанки.*
- В) На ходу Соломія висмикувала стебло або корінь водорості.*
- Г) Осінню, веселим падолистом дихнув на нас вітер.*

8. Однорідними додатками ускладнено речення:

- А) Обов'язковість, уважність – риси успішних людей.*
- Б) Ховає час печать і сум за ґрати.*
- В) Дощ і чорнобривці пахнуть осінню.*
- Г) Ні мертва мова, ні цивілізація ніколи не можуть схвилювати світ.*

9. Однорідними обставинами ускладнено речення:

- А) Вітер в гаї нагинає лозу і тополю.*
- Б) Цілу ніч надворі виє хуга, плаче, деренчить в віконнім склі.*
- В) Ой не хочу хатки, ані сіножатки, ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка.*
- Г) А фіолетово, а синьо при хаті півники цвітуть.*

10. Перед виділеним сполучником треба поставити кому в реченні (розділові знаки пропущено):

- А) Серед долини зеленіють розкішні густі **ТА** високі верби.*
- Б) Тужлива пісня зринає з сопілки **ТА** не розважає сумного серця.*

*В) А весілля в нашої донечки буде тише людне **ТА** багате.*

*Г) Хай тобі стелиться біла дорога **ТА** зелено вруняться обабіч жита.*

11. Правильно поставлено розділові знаки в реченні:

А) Є в нас сила і правда, і слава, і земля своя рідна й свята.

Б) Шумить і шепче, і тривожить зрадливий дощ із-за кутка.

В) Їхав, їхав козаченько лугом, долиною та лісочком, та садочком до своєї милої.

Г) На Колімі запахло чебрецем, і руто-м'ятою, і кропивою.

12. Між однорідними членами треба поставити кому в реченні (розділові знаки пропущено):

А) У принишклих полях і луках ще лежить сніг.

Б) То не хмара біла пташка хмарою спустилась.

В) Боєць не сказав прокричав ці слова.

Г) Тече вода в синє море та не витікає.

13. Тільки один ряд однорідних членів має речення:

А) То тут, то там на осонні прокльовуються пагінці картоплі, моркви, гарбузів, квасолі, динь.

Б) Світло хвилями ллється з неба, сповняє повітря, несито пожирає тіні на землі, заганяє їх під дерева, кущі й гущину.

В) Як мати любила робити і в городі, і в полі, і в лузі, і в лісі і тихо втішалася зробленим.

Г) І коли доля раптом так жартує, що світло заступає чорна хмара, лише надія крила нам дарує і до життя у віру повертає.

14. Пунктуаційну помилку допущено в реченні:

А) Квітнуть вишні в моєму саду, пахнуть солодко, ніжно, тремтливо.

Б) Народилося літо з дощів і холодних снігів, наполохано сіло в садочку під вишнею.

В) І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів.

Г) Любіть травинку і тваринку, і сонце завтрашнього дня.

15. Правильно поставлено розділові знаки в реченні:

А) Ти ізнов мені снишся на стежці гіркої розлуки синім лугом, ромашкою, й птицею з канівських круч.

Б) Представники обласної державної адміністрації зустрічалися, як із студентською молоддю, так і з робітниками на підприємствах.

В) Малюк підстрибом опинився біля бабусі, заглянув у розтулені долоні і розгублено застиг: метелик лежав, і ледь ворушився.

Г) Природа оберігає й застерігає людину від злих помислів, учинків, робить її благородною, щедрою, здоровою, й навіть мудрою.

РОЗДІЛ 4

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ТА УТОЧНЮВАЛЬНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

1. Поняття про відокремлення

Відокремлення – це смислове та ритмічно-інтонаційне виділення другорядних членів речення для посилення їхнього значення у семантико-граматичній структурі речення. За семантико-граматичними ознаками відокремлення поділяються на дві групи:

- 1) відокремлені другорядні члени речення;
- 2) уточнюючі відокремлені члени (як головні, так і другорядні).

Відокремленим членам речення властива напівпредикативна функція. Найповніше вона проявляється тоді, коли відокремлений член речення можна

трансформувати в підрядну частину складного речення чи в окреме просте речення. Наприклад:

1. *Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою* (Коц.) і трансформовані: *Непорушно стоять дерева, що (які) були загорнені в сутінь і рясно вкриті краплистою росою*; або: *Непорушно стоять дерева. Вони загорнені в сутінь і рясно вкриті краплистою росою.*

2. *Жахнулася сарна й щезла в гущавині, лишивши зелені сліди на синій від роси траві* (Коц.) і трансформоване: *Жахнулася сарна й щезла в гущавині. Вона лишила зелені сліди на синій від роси траві.*

Відокремлюватися можуть тільки другорядні члени речення, однак лише ті, що не мають тісних синтаксичних зв'язків з словоформами, до яких належать. З цієї причини ніколи не відокремлюються, наприклад, прямі додатки.

Засобами відокремлення виступають: видільна інтонація і порядок слів, який виявляється в інверсійному розташуванні членів речення: Пор.: *Полита дощами земля. Земля, полита дощами.* та дискантному розташуванні членів речення: *Дружина підійшла до вікна, прекрасна, стражденна.*

Відокремлені члени речення приєднуються з опорним словом підрядним зв'язком, а уточнюючі – пояснювальним зв'язком.

Відокремлення бувають обов'язкові, зумовлені структурними та інтонаційними особливостями речення, і факультативні, які залежать від волі автора.

Залежно від морфологічної належності основного слова відокремлення виділяють звороти прикметникові, дієприкметникові, дієприслівникові, іменникові, прислівникові.

2. Відокремлені узгоджені означення

Відокремленими можуть бути непоширені і поширені узгоджені та неузгоджені означення, які у реченні виділяються зі смислового боку та інтонаційно.

Означуваними словами найчастіше бувають іменники та займенники. Особові та неозначені займенники дуже рідко поєднуються з прикметниками, бо конкретизація через прикметникову ознаку позбавляє їх узагальненого значення. Тому означення при членах речення, виражених займенниками, відокремлюються завжди.

Відокремлюються узгоджені означення у таких випадках:

1. Постпозитивні означення, виражені прикметниковим чи дієприкметниковим зворотом, якщо він стоїть безпосередньо після означуваного слова: *В глибоких долинах, зелених од винограду і повних сизої імлі, тіснились кам'яні громади, рожеві од вечірнього сонця або синіючі густим бором* (Коц.); *Над далекими горбами та ярами небо ніби злилось з землею, вкритою товстим білим сніговим шаром* (Н.-Лев.).

2. Постпозитивні непоширені означення (два і більше), які належать до іменника чи займенника: *Швидко надходив вечір, морозний, зоряний* (Ст.); *Голос Сашка, чистий, контральний, чути десь аж з кімнати бухгалтерії...* (Гонч.).

3. Означення з додатковим обставинним значенням: *Осяяні місяцем, гори блищать, Осріблені місяцем, сосни шумлять* (Олесь); *Розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжозеленої землі, невтомним щебетанням жайворонка у високості, трубним криком журавлів, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ...* (Тют.).

4. Постпозитивне чи препозитивне означення, виражене одиничними прикметниками чи дієприкметниками або зворотами, якщо вони стосуються особового займенника: *Затуманена запахом квіток, сп'яніла скаргами з dna серця, вона здіймала руки до неба, завмирала в благаючій позі і з вірою в чудо прикликала до себе потіху* (Коц.); *У білому шовковому платті, з червоною стрічкою в косах, вона нагадувала справжню артистку* (Зб.); *Вона, бліда, з очима, повними сліз, дивилась повз нього у вікно* (Риб.); *Ти згадала мене, бездольного...* (Л. У.).

5. Постпозитивні означення, якщо перед пояснюваним іменником є

вже означення: *Ах, то мрія співала моя Свою пісню, сумну, лебедину* (Ол.).

6. Постпозитивне означення, що має уточнюючий характер: *Сонце таке сліпуче тут світить, ніби ти опинився на якійсь уже іншій, ближчій до сонця, планеті* (Гонч.).

7. Узгоджені означення відокремлюються і тоді, коли слово, яке вони пояснюють, відсутнє, але на нього вказує контекст або ситуація (контекстуально або ситуативно неповні речення): *І, залита жарким рум'янем, перемайнула до іншого куца.*

3. Відокремлення неузгоджених означень

Відокремлені неузгоджені означення найчастіше виражаються іменником з залежними словами, рідше – інфінітивом. Неузгоджені означення, як правило, не відокремлюються.

Неузгоджені означення відокремлюються:

1. Коли вони вживаються поряд з узгодженими: *Висока могила-курган здіймається неподалік серед розриву хлібів, оборана, неторкана, в сивих полях* (Гонч.).

2. Поширене неузгоджене означення відокремлюється, якщо воно стоїть після означуваного іменника: *Все щезло. Потому, як із туману, почали впливати поважні мули, в зелених чалмах і довгих халатах, що сунулись тихо по хідниках...* (Коц.).

4. Відокремлення прикладок

Прикладка – це різновид означення, вираженого іменником (часто поширена), яка дає слову другу назву, часто оцінну.

Найчастіше прикладки відокремлюються у таких випадках:

1. Коли прикладка поширена і стоїть після власної назви: *Сам Лисенко, бездоганний рицар української пісні, прекрасний композитор і піаніст, зостався в моїй пам'яті як найчарівливіша людина* (Рил.).

2. Коли прикладка стосується особового займенника: *Благословенні ви,*

вітрила лазурові Життя і юності, жадаби і любові (Рил); Однолітка з дівчатами класу, вона, проте, раніше за них розквітла, красовито вирівнялась дівочим станом (Гонч.).

3. Коли прикладка є видовим поняттям до родового: *Діти – хлопчик і дівчинка, – здивовані незвичайною обстановкою, шептались поміж себе (Коц.).*

4. Коли прикладкою виступає власна назва, то вона відокремлюється лише тоді, коли має уточнювальне значення: *Сільський чабан, дід Свирид, показав та розказав мені, к із тієї солом'яної стрічки бриля шити (Зб.) і тільки осторонь від нього перевіряв варіаційні рядки завідувач селекційного кабінету Іван Петрович Гамалій (Івч.).*

5. Коли прикладка приєднується до означуваного слова (іменника) за допомогою слів *на прізвище, на ймення, родом, тобто, або, наприклад, зокрема, особливо, як-от, а саме* та інших уточнювальних слів: *Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення (Л. У.); У Сквирі лікар був, на прізвище Рушилов (Рил.).*

6. Препозитивні прикладки відокремлюються, коли мають додаткове значення причини: *Як справжній лірик, Сосюра надзвичайно різноманітний у своїх переживаннях.*

Не відокремлюються прикладки, які разом з „як” мають значення „в ролі кого чи в ролі чого”: *Ліс зустрів мене як друга.*

Прикладка частіше відокремлюється тире, ніж комою, якщо стоїть у кінці речення і перед нею можна вставити слова „а саме”: *У своїм гурточку Гуца завів новину – гуртову працю.*

Ставимо тире, якщо прикладка поширена і вже має свої розділові знаки: *Учора я Південний бачив Хрест – сузір'я, що його у нас не видно.*

5. Відокремлені обставини

Відокремлюватися можуть обставини, виражені дієприслівниковими зворотами, одиничними дієприслівниками, прислівниками та іменниками в непрямих відмінках.

Відокремлюються обставини у таких випадках:

1. Коли вони виражені дієприслівниковими зворотами: *Вони безшумно, як тіні, бродили по горі, обдуваючи росу з трав; з Ташані густою хвилею котилася пара, затоплюючи троянівську долину, верби, хати, приташанські береги* (Тют.); *Коло пасіки росли яблуні й груші, поскилявши густе гілля в пасіку над вулика ми* (Н.-Лев.).

Якщо у реченні відокремлені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами чи одиничними дієприслівниками, з'єднані єднальним сполучником, то перед ним кома не ставиться: *Степ, струсивши з себе росу та зігнавши не-примітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором* (П. М.).

2. Коли дієприслівник у реченні стоїть перед дієсловом: *І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину* (Т. Ш.).

Якщо одиничний дієприслівник стоїть після дієслова і виконує функцію обставини способу дії, то він комою не відокремлюється: *Кілька годин вони працювали не відпочиваючи* (Соб.). Коли після дієслова є два і більше дієприслівників, які виконують функцію обставини способу дії, то і перед першим дієприслівником кома ставиться: *Вогонь підбирався все ближче й ближче, полохливі язики полум'я то здіймалися в повітря, то падали ниць, розвихрюючись, випалюючи довкола усе до чорного тла* (Ор).

3. Можуть відокремлюватися обставини, які уточнюють значення попередньої обставини: *Життя клекотіло внизу, в глибокій долині, а тут стояла тиша* (Коц.); *А там далі, серед зеленого лісу на долині, стоїть присілок в садках* (Н.-Лев.); *Однієї ясної днини, так коло години десятої вранці, горішньою дорогою, що йде понад Прутом, котилося дві молдуванські каруци* (Коц.); *Перед ним, на крайнебі, стояли високі вогняні гори* (Коц.).

4. Обставини, виражені іменниками, відокремлюються тоді, коли їх треба

виділити серед інших членів і надати їм особливої смислової ваги: *З самого рання летять чайки в поле, углиб суходолу* (Гонч.); *Восени, перед відлітом у вирій, тривожиться і табунами збирається птаство* (Ст.); *В долинах десь хатки біліють, Привітно світять ся вогні, А тут, на горах в вишині, Провалля з скеля ми чорніють* (Ол.).

5. Завжди відокремлюються обставини з допустовим значенням: *Незважаючи на дідову обіцянку, перевіз не прибував* (Коц.).

Відокремлені означення та обставини способу дії, міри й ступеня можуть мати порівняльне значення і приєднуватися до основного речення за допомогою сполучників *як, мов, мовби, мовбито, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, ніби, нібито, буцім, буцімто*: *На дворі стоять здорові, як дуби, груші та черешні* (Н.-Лев.) – відокремлене означення; *Сонце сховалось в гай за горою, Як в зачарований храм* (Леп.) – обставина способу дії; *Позад них визначались на чорній, як оксамит, землі рівненькі рядки буряків* (Н.-Лев.). – відокремлене означення.

Відокремлені члени речення з порівняльним значенням треба відрізнити від підрядних частин (вони часто за граматичною структурою співвідносні з неповними контекстуальними реченнями з пропущеним присудком) у складнопідрядних реченнях, які теж мають порівняльне значення: *На скелях блищали куці жовтих весняних квіток, неначе хто понатикав їх у щілини* (Н.-Лев.); *Розгублю в дорозі дні золотокоші, Як розгубить вітер листя у саду* (Фальк.) – повні; *Та чутка, як хвиля на морі, дійшла і до Вербівки* (Н.-Лев.); *Щасливий той, кому пером дано небачене у звичному відкрити: Його словам судилось вічно жити, з роками лиш міцніти, як вино* (Заб.) – неповні.

Доказом того, що порівняльні звороти мають тісний смисловий і граматичний зв'язок з основною частиною речення і тим відрізняються від неповних підрядних речень, є те, що можна зробити заміну порівняльних зворотів іншою синтаксичною конструкцією. Так, при дієслові-присудку вони можуть трансформуватися в орудний відмінок з порівняльним значенням.

Порівняйте: Приходиш до мене, як мрія весняна, Як срібнопромінна досвітня заграва...

Приходиш до мене мрією весняною, срібнопромінною досвітньою загравою (Карм.).

На відміну від підрядного речення підрядний зворот передає не відносно закінчену думку, як речення, а окремі поняття, йому не властива предикативність, як окремому реченню, модальність та інтонаційна завершеність. Порівняльний зворот знаходиться переважно безпосередньо коло того члена речення, який пояснює, бо він конкретизує, дає додаткові відомості про предмет, дію, ознаку. Наприклад: *Осінні дні мандрують, як черниці, І вечори нудьгують в димарях* (Карм.); *Ніч нерухомо тишею блищить, Морозна ніч залякла, мов залізна* (Малан.); *Над густими зеленими масами дерева подекуди повискакували вгору високі тополі, рівні та тонкі, як воскові свічки* (Н.-Лев.).

6. Відокремлені додатки

Відокремлені додатки – це виділені інтонаційно (на письмі – пунктуаційно) відмінкові форми іменників з прийменниками (*крім, опріч, за винятком, замість, на відміну від* тощо) або прислівниковими сполученнями, що мають значення виключення, винятку, заміни: *За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив.* (П. М.); – *Пам'ятайте ж, Варварочко, що в домі, опріч вас, нікого немає* (Коц.).

Відокремлені додатки не мають об'єктних значень, не пов'язані з дією як предмет, на який переходить дія або яким результатом дії, і сам термін „відокремлені додатки” також умовний. Не всі граматисти визнають наявність „відокремлених додатків”. Слід визнати те, що підстава для виділення їх не стільки внутрішня, смислова, скільки зовнішня, а саме зв'язок прийменникового керування і можливість поставити до них питання непрямого відмінка.

Відокремлені додатки виділяються комою факультативно.

Відокремлені додатки можна замінити синонімічними конструкціями – складносурядним реченням або безсполучниковим.

Нікого тут нема, крім мене й господині.

Нікого тут нема, є тільки я і господиня.

Усі були, за винятком Галини.

Усі були, але не було Галини.

7. Уточнювальні відокремлені члени речення

Уточнювальними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення. Вони виражають вужче поняття. Завжди стоять безпосередньо після слова, зміст якого уточнюють. Уточнювальний член речення завжди уточнює аналогічний член речення.

Внизу, за скелями, глухо шуміло море.

Уточнювальні члени речення завжди **стоять після слова**, зміст якого уточнюється.

Уточнювальні члени речення на письмі відокремлюються комами (рідше – тире), а в усному мовленні – уточнювальною інтонацією.

Члени речення, виражені іменником або субстантивованою частиною мови, уточнюючи підмет або додаток, суміщають у собі дві синтаксичні функції – відокремленої прикладки і уточнюючого підмета або додатка.

Олені добувають з-під снігу мох – свій харч.

З хати вискочив Карпо – сторож школи.

Найчастіше в ролі уточнювального члена речення вживається обставина.

Уточнювальною може бути тільки обставина того самого виду.

Там, на горах, ще розкошувало сонце.

Рідше уточнюються присудки та означення.

Ніч була темна, аж чорна.

Діти бавились – майстрували кораблики.

Гріло душу чудове, київське, весняне надвечір 'я.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення відокремлення.
2. У яких випадках відокремлюються узгоджені означення?
3. Коли відокремлюються неузгоджені означення?
4. Що таке прикладка?
5. У яких випадках прикладки відокремлюються?
6. У яких випадках прикладки не відокремлюються?
7. За яких умов прикладка відокремлюється тире, а не комою?
8. За яких умов відокремлюються обставини?
9. Що таке дієприслівниковий зворот?
10. Наведіть приклад речення з відокремленим додатком.
11. Як упізнати уточнювальні відокремлені члени речення?
12. Який член речення найчастіше використовується для уточнення?

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Перетворіть прості ускладнені речення в складні, замінивши відокремлені компоненти підрядними реченнями.

1. Пройшовши з кілометр, вони знову побачили короткі спалахи й темні постаті в житах (М. Стельмах).

2. Неподалік від їхньої убогої хати стояв розкішний будинок, оточений густим садом (І. Цюпа).

3. Не спитавши броду, не лізь у воду (Народна творчість).

4. Ішли межі стін, грубо зложених з сірого каменю, вишитих блідими перами папороті (М. Коцюбинський).

5. Над головами простиралося небо, повне загадкових світів (П. Панч).

6. Маючи в серці стільки доброти, чи ж можна служити злій справі? (Ю. Мушкетик).

Завдання 2. Випишіть речення з відокремленими прикладками. Схарактеризувати прикладки за схемою: поширена / непоширена; препозитивна / постпозитивна; відокремлена / невідокремлена.

Старезні пні – кошлаті поторочі – літопис тиші пишуть у траві (Л. Костенко).

У горах моєму газді-аптекарю на правду легшало (М. Дочинець).

І хотілось їй, старій, впасти до сина, і облити його власними сльозами, й приголубити його, як маленьку дитину (М. Івченко).

Ходить березень – вісник цвітіння і сплітає зірки у вінки (П. Скунець).

У підгір'ї потічок гомонить – незрівнянна музика води (О. Гончар).

Не боячись зими-напасті, повільно ходять у дворі ранкові зорі червонясті – червоногруді снігурі (А. Малишко).

Завдання 3. Поставте розділові знаки, поясніть їх вживання.

1. *Усі мої ліси удень такі привітні схрестилися вночі із небом на шаблях (Л. Костенко).*

2. *Порита окопами і вирвами земля була схожа на побите вісною обличчя в зморшках (П. Панч).*

3. *У моїй батьківщині осінь ступає в червоних сап'янях завітчана у соняшники і китиці винограду підхмелена на весіллях розспівана на толоках... (І. Вільде).*

4. *І перша птаха різала крилом обрус небес морозний і зелений (В. Стус).*

5. *І Гриць малий од холоду червоний з-за пазухи виймає голубів (Л. Костенко).*

6. *А лопухи почувши холодок настовбурчилися тихо зарипіли випростовуючись і теж запахли низовинням рососою ніччю... (Гр. Тютюнник).*

7. *За річкою на хуторі живе моя тітка батькова сестра (З тв. Гр. Тютюнника).*

8. *Боже мій мене ти змінюй та не смій своє натхнення на забаву перевести смішну й лукаву і творячи немовби в сні чужі прикмети дати мені!* (Д. Павличко).

9. *З курної дороги нарешті видибцює сповнена гідності постать Петра* (М. Стельмах).

Завдання 4. Поставте розділові знаки. Знайдіть відокремлені означення та прикладки; вкажіть, поширеними чи непоширеними вони є. Прокоментуйте пунктограми.

1. *Згасли листки кленові кинуті в жар осінній. Згасли листки любовні кинуті у зневіру. Згасло за гаєм сонце кинуте у самотність. Слово в душі згасло кинуте у печаль* (В. Простопчук).

2. *Знайшла поглядом кілька клаптиків блакитного неба далекого і недосяжного* (М. Моклиця).

3. *Сонце тепер єдина наша втіха продовжувало гріти землю по-літньому щедро* (М. Моклиця).

4. *Ми вдихнули повні груди чистого духмяного повітря і довго не могли його видихнути застані зненацька неймовірною красою* (М. Моклиця).

5. *Я десь у піжмурки ще грався наївний трохи і малий на вал волинський забирався і залюбки любив Волинь* (Й. Струцюк).

6. *Хтось дав знати Федорові Устинчиному нареченому про непроханих гостей їхню дивну поведінку та залицяння до сільських дівчат* (Н. Гуменюк).

7. *...Приміряє верба молода місяця жовтий берет. Що їй вербі до мигтіння сторіч обабіч старого човна?* (Н. Гуменюк).

8. *Ти садиш сад. Ти знову садиш сад... Ідуть сніги лукаві і підступні на твій ще не розвятий виноград* (Н. Гуменюк).

9. *Тоді почувалася блідо-бузковою айстрою сумною та прохолодною висмикнутою з клумби та загорнутою у звуконепроникну плівку. Щемке безсоння біля неприм'ятої подушки покладеної на ліжку поруч просто так зазвичай забарвлювалося в колір нічної печалі...* (Н. Гуменюк).

Завдання 5. Поставте розділові знаки. Знайдіть відокремлені обставин, вкажіть засоби їх вираження. Прокоментуйте пунктограми.

1. *Всміхаюсь винувато протерши вікнам заспані шибки (В. Штинько).*

2. *Десь тут на цьому лузі слались сліди дитинства (В. Штинько).*

3. *Я ще трохи постояла і знов відчуваючи мішок як смертельний тягар попленталась додому (М. Моклиця).*

4. *Два ірраціональні образи зіштовхнувшись утворили щось цілком земне і досить щільне (М. Моклиця).*

5. *І все ж незважаючи на повну безперспективність цієї справи я ошивалась на сцені все своє шкільне життя маскуючи таємну любов до акторства під громадську роботу (М. Моклиця).*

6. *Може там за урвищем немає нічого особливого (М. Моклиця).*

7. *Любов беручи за основу навчився тости піднімати за рідну землю рідну мову давно забувши рідну матір (Й. Струцюк).*

8. *Осідлавши коника-стрибунця і виляскуючи над головою петровим батогом він гасає лугом... (Й. Струцюк).*

9. *На одному з семи горбів на високому Капітолії пащу вивернуту до зубів оголює нам історія. (Й. Струцюк).*

10. *Отямившись стрімголов кинулася з аудиторії до телефона-автомата біля вхідних дверей інституту (Н. Гуменюк).*

11. *Сидів у новенькому світлому костюмі відкинувшись на високу спинку такого самого новенького шкіряного крісла кольору кави з молоком (Н. Гуменюк).*

12. *І вони шукатимуть одне одного вдивляючись у мільйони незнайомих облич (К. Корецька).*

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У якому із речень означення НЕ ВІДОКРЕМЛЮЄТЬСЯ (розділові знаки пропущено)?

А) Дисциплінований він завжди гаряче виступав проти порушників порядку.

Б) До південно-західної окраїни прилягає система гір відокремлених долиною.

В) За горами гори хмарою повиті засіяні горем кровію політі.

Г) На запорошених снігом вулицях яскраво виблискували вечірні вогні.

2. У якому із речень обставина НЕ ВІДОКРЕМЛЮЄТЬСЯ (розділові знаки пропущено)?

А) Арсен узяв скрипку і мовчки не прощаючись вийшов.

Б) Неподалік на чистоводді лишаючи за собою два тонких водяних вуса плив вуж.

В) Та спати сидячи було незручно, і він хутко прокинувся.

Г) Хмара сповзла за річку і зупинилася там розгорнувши над лісом велетенські вороні крила.

3. Знайдіть речення з відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом.

А) Вальдшнеп, або лісовий кулик, – благородна птиця рудуватого кольору, з довгим дзьобом і довгими ногами (Остан Вишня).

Б) Тут, одразу ж за рогом, починається густий підстрижений садок, слідом за кунцею ми пірнаємо під кущі жовтої акації і вже звідти, з-під кущів, визираємо на вулицю (В. Бичко).

В) Місячне сяйво, пробираючись крізь шибки вікон, м'яко лягло на скатерть (А. Шиян).

Г) Там, за містом, понад шляхом битим, по гарячій каменистій полі йде дівча татарське вродливе (Леся Українка).

4. Знайдіть речення з відокремленим додатком.

А) Тимко сидів ображений і розумів, що, крім матері і Гаврила, всі його ненавидять (Гр. Тютюнник).

Б) За морем, у синім тумані, потопала стара земля (М. Коцюбинський).

В) Максим, минувши густі зарості ожини, переплетені хмелем, опинився на поляні (А. Шиян).

Г) Височезна ялинка, прикрашена іграшками і ліхтариками, стояла серед площі Перемоги (В. Собко).

5. Знайдіть речення з відокремленим означенням.

А) Коли Леся вийшла, Сергієві, незважаючи на веселий вечір, стало журно.

Б) Блаженкова обслуга, найхитріша з усіх обслуг, знову, замість п'яти мін, випустила сім (О. Гончар).

В) Окрім Юрка, збиралося завжди до Олекси ще двоє-троє хлопців.

Г) Крізь проламаний снарядом купол світилося небо (О. Гончар).

6. Знайдіть речення, у якому ПРАВИЛЬНО розставлено розділові знаки.

А) Частіше задувають вітри з півночі і сива трава на солончаках біжить, як вода (О. Гончар).

Б) Степ лежить тихий, повитий млою і силует вітродвигуна на далекім відділку маячить якось небуденно (О. Гончар).

В) Кожен розповідав про найцікавіші бувальці і в них вимальювався колективний життєпис, переснований родинними турботами та вболіваннями (В. Скуратівський).

Г) Під листям біленькими губками дихала трава, і врізнобіч розбігалися мишачі окопчики (М. Вінграновський).

7. Поширене означення НЕ ТРЕБА відокремлювати комами в реченні (розділові знаки пропущено):

А) Зачарований прекрасним вечором я довго блукав берегом річки.

- Б) Край моря сонце золотить укриті лісом гори.*
- В) Обігріте й нагодоване затріпотіло пташенятко крильцями.*
- Г) Не відомий нікому сідаю на лавку слухаю і дивлюся.*

8. Поширене означення ТРЕБА відокремлювати комами в реченні (розділові знаки пропущено):

- А) Мечем і кров'ю писані кросворди ніхто уже повік не розгада.*
- Б) Раз добром нагріте серце вік не прохолоне.*
- В) Дуби наповнені темінню стоять безшелесно в якійсь шляхетній величі.*
- Г) Над озером стояв оповитий серпанком загадковості ранок.*

9. Структура якого речення ускладнена відокремленою прикладкою?

- А) Тут мені, як і птиці, все знайоме у ріднім краю (М. Сингаївський).*
- Б) Гей, юнаки, гей, молодість світу, доля планети у ваших руках (І. Нехода).*
- В) Соняхи – щирі огнепоклонники сходу – кивають златоголово (А. Малишко).*
- Г) Я прожив, моя мила, ці літа у найвищому щасті (Р. Летюк).*

10. Структура якого речення ускладнена відокремленою прикладкою?

- А) Один оце я тільки – ні в тин ні в ворота (О. Гончар).*
- Б) Поезія – це завжди неповторність (Л. Костенко).*
- В) Книги – морська глибина (І. Франко).*
- Г) Одна ромашка на весь луг стоїть – печальний образ літа (І. Нехода).*

11. Позначте речення з вираженою одиничним дієприслівником обставиною, що не відокремлюється (розділові знаки пропущено).

- А) Згуртувавшись хоч наспіваємось.*
- Б) Краще вмерти стоячи, як жити на колінах.*
- В) Попрацювавши можна відпочити.*

Г) Спотикаючись вчаться вище ноги підіймати.

12. У якому реченні дієприслівниковий зворот виконує функцію обставини часу?

А) Дніпро тече повільно, величаво, розливаючись безліччю рукавів (О. Гончар).

Б) Спокійно, наче зважуючи кожне слово, гетьман заговорив.

В) Старий, люблячи Варивона, хотів пригасити суперечку (М. Стельмах).

Г) І от тепер, ставши начальником, він раптом заспівав такої (О. Гончар).

13. Відокремлений додаток вжито в реченні:

А) Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерням в рідній бороні.

Б) Розминаючи сизий полин у долоні, роси юності спогадом п'ю.

В) Усі, за винятком Андрія, прийшли того вечора на збори.

Г) Ніч була темна, але тиха.

14. Відокремленою прикладкою НЕ УСКЛАДНЕНО речення:

А) Життя – спокута не твоїх гріхів.

Б) Одна в поета правда – чистота.

В) Я маю спокій – істинного друга.

Г) Співають солов'ї – співці весни й любові.

15. Уточнювальним членом УСКЛАДНЕНО речення:

А) Увечері за ставком так солодко співає соловейко.

Б) Односельці вирішили зібратися вранці біля млина.

В) У травні на Хрещатику каштани білим цвітом пишаються.

Г) Я колись мріяв стати льотчиком, ще в п'ятому класі.

16. Уточнювальним членом НЕ УСКЛАДНЕНО речення (розділові знаки пропущено):

А) У ясний день з високого берега можна побачити у відкритому морі чималий острів.

Б) Тут на узліссі розкіш була весняному вітрові й сонячному промінню.

В) Там у сізір'ї Саламандри твій коханий бив тобі чолом.

Г) Високо в небі у прозорому надхмар'ї виблискували в променях сонця чайки.

17. Потребує редагування речення:

А) Місяць плив, намагаючись утриматися на нетривких хвилях неба.

Б) З півночі повіяв свіжий вітер, розірвавши пелену хмар.

В) Уже смеркаючись, ми дісталися моєї малої батьківщини – Канева.

Г) Жайворонки співали над ріллею, високо піднявшись угору.

18. Потребує редагування речення:

А) Минаючи наш двір, вози глухо й тоскно поскрипували.

Б) В'їжджаючи на широке подвір'я, на гостей очікував пишний прийом.

В) Всю зиму підіймалися води Дніпра, заливаючи плавні й озера.

Г) Розтихаючи соснове віття, старезний дуб ріс угору до могутнього сонця.

19. Потребує редагування речення:

А) Не покидайте землі, не залишивши на ній доброго сліду.

Б) Студенти мовчки стоять, милуючись зоряним небом.

В) ожадливо втягуючи в себе повітря, Семен подався додому.

Г) Згадуючи літні вечори, у моїй уяві постає сріблясто-синє море.

20. Правильно поставлено розділові знаки в реченні:

А) *Степ, струснувши з себе росу, та, зігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором.*

Б) *Степ, струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором.*

В) *Степ, струснувши з себе росу, та, зігнавши непримітні тіні горить рівним, жовто-зеленим кольором.*

Г) *Степ струснувши з себе росу та, зігнавши непримітні тіні горить рівним, жовто-зеленим кольором.*

РОЗДІЛ 5

ЗВЕРТАННЯ. ВСТАВНІ ТА ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ

1. Звертання, способи вираження звертання

Серед засобів, що ускладнюють просте речення, особлива роль належить звертанню, яке в українській мові має спеціалізовану форму вираження — кличний відмінок.

Звертання – інтонаційно виділений компонент речення, що називає істоти чи персоніфіковані предмети, яким адресоване мовлення.

Виражається іменником, найчастіше у кличному відмінку, або будь-якою субстантивованою частиною мови у називному відмінку.

Гориш ти, зоренько моя, моя порадонько святая, моя ти доле молодая (Шевч.).

Із семантичного погляду у функції звертання можуть виступати іменники та субстантивовані частини мови в прямому і переносному значенні, що означають:

– прізвища, імена, по батькові, псевдоніми і прізвиська людей, напр.: – *Ти ще не заснула, Соломіє? – стиха обізався Остап (М. Коцюбинський); – Запам'ятай це місце, Євгене, – сказав Брянський(О. Гончар); Грай, Марку, грай! (Л. Костенко);*

– назви людей за їх родинними стосунками, напр.: *Я й так боюсь, мамочко, що моє лихо відіб'ється на твоїх і без того неміцних нервах* (Леся Українка); *Ну, сину, як маєш охоту, то я тебе в школу віддам?* (М. Коцюбинський);

– соціальне становище, класову чи станову належність, посаду, звання, титул тощо, напр.: – *Жартуєте, пане гетьмане?* (М. Грушевський); – *Де твоя шинель, сержанте?* (О. Гончар); *Вітаю тебе, мій добрий, мій єдиний друже* (Т. Шевченко);

– професію, спеціальність особи, напр.: – *Дядьку лікар, мені вже не буде боляче?* (Ю. Яновський); *Добре, учителю, що ти небокраї підняв нам людського стремління* (М. Вінграновський);

– національність особи, місце її мешкання, напр.: *Слов'яни любі, й ви, усі народи! Борітесь, стійте за свої свободи* (П. Тичина); *Татарине, татарине, чого ти тут прийшов?* (Історична пісня);

– назви різних частин тіла, напр.: *Умри, душе, розбийсь, холодне серце, так жити не варт!* (Леся Українка); *О кучері ясні і очі Беатріче, чого ж вив тьмі моїй неясні і смутні?* (В. Сосюра);

– назви демонологічних та міфічних істот, напр.: *І О страднику великий Прометею, тобі я заздрю* (Леся Українка); *Ти хіба ніколи не плакала, Русалонько?* (Леся Українка); *Геть, сатано!* (Леся Українка);

– назви тварин і птахів та їх клички, напр.: *Спасибі і тобі, мій голубе, що хоч ти мене не забуваєш...* (Т. Шевченко); *Гей, соб, сивий, соб, моругий, соб!* – *підбадьорив він воликів, налягаючи щиро на плуга* (М. Коцюбинський); *Вовчики-братики, здоровенькі були!..* (Остап Вишня);

– назви рослинного світу, напр.: *Гей, дубоньку, чи будеш ти стояти, як сива голова моя схитнеться?* (Леся Українка); *Не кури, зажурена тополе, над розгоном огненних доріг...* (В. Сосюра);

– назви природних явищ, напр.: *Зоре моя вечірняя, зійди над горою* (Т. Шевченко); *Радійте, гори в синій піднебесності! Радійте, ріки й давнії ліси!* (П. Тичина);

– географічні назви (сюди також належать слова *земля, край, батьківщина, вітчизна, країна, держава*), напр.: *І Україно, моя сердечна нене! Не лай мене, стражденна, І незабута...* (І. Франко); *Ні, я себе не можу уявити без тебе, Дніпре, як і без тополі, що в серці моїм змалку тополить* (М. Вінграновський); *Кохана стороно моя! Далекий рід-ний краю! Щораз згадаю я тебе, то й казку сю згадаю* (Леся Українка);

– абстрактні поняття (моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо), напр.: *З кожної там чути хати: справедливосте, – о, де ти?* (П. Тичина); *Гей ти, доле моя, хоч тепер обізвись!* (В. Сосюра); *Прощай, небесна доле моя вбога! Прощай, печаль і роздуми сумні!* (М. Вінграновський);

– збірність, сукупність когось (чогось), напр.: *Товариство, яке мені діло, чи я перший поет чи останній?* (П. Тичина);

– загальновідомі поняття культури і мистецтва, напр.: *Лунайте ж, оркестри, грими, барабан, бо крок наш і дух наш Міцніє!* (В. Сосюра).

Прикметник у ролі звертання: *Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями.*

Прислівник: *Завтра! Ой як же далеко ти, завтра!*

Зрідка – особовий займенник: *Ну, ви, ходіть сюди!*

Ціле речення: *Хто в полі, хто в лісі, озовися.*

Звертання функціонують у різних за метою висловлювання реченнях, при цьому найвиразніше їх особливості виявляються в спонукальних реченнях з дієслівними присудками у формі наказового способу, напр.: *Прощай, любов, і зненависть, і горе! Прощайте, думи! Щастя і жалі!* (М. Вінграновський); *Мовчи, любов! Мовчіть, буремні доли!* (М. Вінграновський); *І все ж не обминайте, люди, осінньої журливої краси падолисту* (І. Цюпа). У цих реченнях спонукування, наказ, прохання тощо стосуються адресата (особи, будь-якої істоти, персоніфікованого предмета), назва якого виражена кличним відмінком.

Часто вживаються звертання у власне питальних реченнях, що близькі до спонукальних, напр.: *Де ти, Соломіє?* (М. Коцюбинський); *Куди ж мене зовеш, брунатна бджілко?* (В. Стус).

У розповідних реченнях за допомогою звертання мовець привертає увагу адресата до висловлюваного, напр.: – *От, доню, сватає тебе Грицько Пісченко* (М. Грушевський); *Це, Земле, ти кричиш у глибині...* (М. Вінграновський).

Відображаючи емоційно-вольову сферу мовця, звертання поєднують дві функції: апелятивну та експресивну. Апелятивна функція виявляється в офіційному спілкуванні. У художньому і розмовно-побутовому мовленні звертання виражає не лише звернення до адресата, а й ставлення з боку мовця до нього, напр.: *Остався я, та не сиротою, а з тобою, молодою, раю мій, покою, моя зоре досвітняя, єдина думо пречистая!* (Т. Шевченко).

За звертанням не закріплене місце в реченні, воно може займати будь-яку позицію: на початку, в середині, в кінці речення, напр.: *Любий козаче, чого ти ходиш сумний по темному гаю?* (Леся Українка); *Чуєш, роде мій, мій ріднесенький, хоч би вийшов хто, хоч однесенький!* (Л. Костенко); *Творись, мій труд!* (М. Вінграновський).

Звертання може бути непоширеним і поширеним, напр.: – *Чи довго ти, старий, будеш водиться отут поміж стіжками?* (І. Нечуй-Левицький); – *О мій сину! Відомо тільки Богові, що я перестраждала* (Р. Іваничук); *Гора моя княжа, далеко із тебе видно* (Л. Костенко).

Отже, звертання в українській мові виражається формою кличного відмінка іменника та субстантивованими частинами мови, охоплює широке коло різних груп лексики, використовується в різних типах речень за метою висловлювання, виконує апелятивну та експресивну функції.

2. Розділові знаки при звертанні

Звертання вимовляються пониженим тоном в прискореному темпі, паузи мінімальні.

Якщо звертання стоїть на початку речення, воно може виділятися комою або знаком оклику (!).

Якщо перед звертанням стоять частки *о, ой*, то кома між часткою і звертанням не ставиться: *О земле! Велетнів роди!*

Від звертання треба відрізнити так званий „називний уявлення”. Це слово у називному відмінку, після якого йдуть роздуми на задану тему: *Шопена вальс! Ну хто не грав його і хто не слухав...*

Не слід плутати звертання із вокативними реченнями. Залежно від контексту, ситуації, міміки, жестів вокативні речення не стільки називають того, до кого звернена наша мова, скільки передають якісь почуття, емоції:

Батько шепотів: – Донечко! Марусько! – але далі говорити не міг, бо сльози бризнули з його очей.

3. Вставні слова, словосполучення і речення. Їх семантика

Вставні і вставлені компоненти здебільшого диференціюють за ознакою модальності. Вставні слова, словосполучення, речення є одним із найпоширеніших засобів вираження суб'єктивної модальності. Вставлені конструкції репрезентують об'єктивну модальність.

Вставні компоненти (слова, словосполучення, речення) – мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і виражають різні модальні значення (можливості, сумніву та ін.).

Він прийде вчасно.

Мабуть, він прийде вчасно.

Ставлення мовця до сказаного може виражатися:

- словами: *мабуть, здається, очевидно та ін.;*
- прийменниково-відмінковими сполуками: *на щастя, на жаль, на зло, на диво, на радість, на біду та ін.;*
- словосполученнями: *на мою думку, за словами...;*
- реченнями: *смю запевнити, зверніть увагу, маю переконання.*

Крім загального значення ставлення до висловленого, виділяють вузчі семантичні групи вставних компонентів:

1) компоненти із значенням достовірності, впевненості: *безперечно, безумовно, звичайно, звісно, справді, дійсно, без сумніву, правду кажучи, ніде правди діти, слово честі, щоправда;*

2) зі значенням невпевненості, припущення: *мабуть, може, можливо, здається, напевно, очевидно, либонь, ймовірно, треба гадати, можна сподіватися, є надія;*

3) із значенням джерела повідомлення: *кажуть, мовляв, за висловом, на думку, по-моєму, на мій погляд, чую, бачу, гадаю;*

4) із значенням логічної впорядкованості мовлення, виділення основного: *по-перше, нарешті, зрештою, з одного боку, до речі, крім того, отже, таким чином, коротше кажучи, однак, проте;*

5) із значенням емоційної оцінки: *на лихо, як на гріх, на диво, на сором, чого доброго, нівроку, соромно сказати;*

б) компоненти, які вживаються для привернення або активізації уваги співрозмовника: *будь ласка, між нами кажучи, м'яко кажучи, даруйте, скажімо, зверніть увагу, погодьтеся, уявіть собі, знаєте, припустимо.*

Ніколи не виділяються комами такі слова: *адже, все-таки, все ж таки, наче, начебто, немов, немовби, нібито, принаймні, навіть.*

Завжди вставні: *мабуть, либонь, отже, щоправда, крім цього, по-перше.*

Більшість інших слів – залежно від контексту – то вставні, то не вставні.

Він може це зробити. Він, може, це зробить.

Нарешті той день настав. Обговорили все і, нарешті, дійшли до згоди.

Вставні речення, як правило, прості; вони можуть бути двоскладними і односкладними, напр.: *Роби розумно, кажуть люди, не так, як робить Яловець (Л. Глібов); На устах, відчував він, стриміли уже слова (Б. Лепкий); Трава у полі, як там кажуть, аж шумить, лізучи з землі (Г. Квітка-Основ'яненко).* Похідними від речень є вставні слова типу *кажуть, вважають, думають* (походять з односкладних неозначено-особових речень), *знаєш, чуєш, слухай* (походять з односкладних означено-особових речень).

Часто в сучасній українській мові використовуються вставні однослівні та кількаслівні односкладні безособові й інфінітивні речення. Зокрема, слова типу *пам'ятається, бачиться, гадалось, міркувалось* є вставними реченнями,

що можуть трансформуватися у головні в складнопідрядному реченні, напр.: *Пам'ятається, тут водились і качки, і різна водоплаваюча птиця* (Остап Вишня) – *Пам'ятається, що тут водились і качки, і різна водоплаваюча птиця*. Деколи вставні речення можуть поєднуватися з основним реченням за допомогою сполучників *як, що*, напр.: *Береговенко, як здавалося мені, з недовір'ям глянув і підморгнув* (Ю. Збанацький); *Довгий коридор був, як і треба було сподіватися, порожній* (І. Багмут).

4. Розділові знаки у реченнях зі вставними компонентами

Традиційно вставні слова не є членами речення. В усному мовленні вони виділяються інтонацією вставленості: вимовляються прискорено, зниженим голосом, з мінімальними паузами, а на письмі – комами, тире, дужками.

Якщо вставному слову передує сполучник *і, а* і це початок речення, то кома між сполучником і вставним словом, як правило, не ставиться.

І можливо, прийде час інший.

Ми скоро зустрінемося, а отже, і поговоримо.

5. Вставлені конструкції. Їх відмінність від вставних

Вставлені компоненти (слова, словосполучення, речення) – мовні одиниці, що передають додаткові, побіжні повідомлення, перериваючи основне висловлення за допомогою інтонації вставленості.

Характерна їх ознака – з'являються в реченні ніби несподівано не тільки для слухача, але й для особи, яка говорить.

Улітку під вербою біля хати (Як добре, що скінчилася зима!) княгиня почала дітей навчати.

На відміну від вставних, вставлені компоненти не піддаються семантичній класифікації. За структурою вставленими можуть бути окремі слова, речення або групи речень, які об'єднані однією темою.

За селом зелено-зелено, і по хвилях переливи червоні (од сонця) (А.Головко)

За тридев'ять земель у тридесятім царстві та в іншим господарстві якийсь-то молодець (Чи дворянин він чи купець – про те вже не скажу вам, братця, щоб іноді не забрехатися) та що утяв (Глібов).

Особливістю цих одиниць є й те, що вони не можуть стояти на початку речення, оскільки особа, яка говорить, не може наперед уточнювати свої думки.

Вставлені речення можуть бути двоскладними та односкладними, напр.: *Одного разу – у Пилипівку то було – надворі завірюха куйовдила, буря сумно вила у димар, холод у хату перся (Панас Мирний); Натомість прийшла вість про вибір короля, а разом і лист від новообраного Яна Казимира до Хмельницького, де він, дякуючи за «афект» до нього (Хмельницький ратував дуже за його вибір) обіцяв задовольнити жадання козаків та хотів, аби Хмельницький відвів своє військо «на Україну» чекати королівських комісарів (М. Грушевський);*

Часто вставленими є складні елементарні та складні багатокomпонентні речення, напр.: *Оврам і Валя були в такому віці (йому перебігло за сорок, їй давно перестрибнуло за тридцять), коли, здається, вже все унормувалося, ввійшло у свою колію: з ярмарку, правда, ще ранувато, а машина повна, пальне в запасі – їдь і смійся (Б. Харчук); На цьому гармані (власне, це був звичайний тік, бо молотити ми мали найпримітивнішим способом – ціпами) ми мали обмолотити наших «клієнтів» із цього кутка села (Ю. Смолич).*

Вставлені одиниці деколи мають форму частин складнопідрядних речень, напр.: *Цей герой (коли його можна так назвати) виявився незакоріненим у тканині твору (П. Загребельний); Коли швейцар сердитий завчасно застеріг, що навіть молодим не варто (хоч то й як дотепно) вікна бити (М. Рильський).*

Поширеними є вставлені слова та словосполучення, напр.: *Скільки око хапало вперед, по один бік дороги були все оці самі городики, або пооране, чорне поле, або (понад балкою) садки (В. Винниченко); Ми кожен раз дивились на дідка, який (з бровами-острівками) сидів і все гортав журнал якийсь (П. Тичина).*

Вставлені одиниці, передусім речення, можуть бути:

– **уточнювальними:** *В хащах жасминових кущів – то ж, безперечно, незаймані тропічні ліси – Юра нарешті спинився* (Ю. Смолич);

– **пояснювальними:** *Споконвіку їх куток Кононівни (що за річкою) пишався найкращими кіньми* (І. Ле);

– **доповнювальними:** *Білясте море (воно наче вкрите на ніч рядом) потягається слабо і в сонній млості ніжно викидає перші хвилі на берег* (М. Коцюбинський).

Доповнювальні вставлені речення можуть мати приєднувальний характер. Найчастіше вони приєднуються до основного речення сурядними сполучниками *і, та, а* та підрядними сполучниками *що, як*, напр.: *Цвітуть каштани все життя одним і тим же цвітом, а ми – і в цьому зміст життя – пишніше кожним літом* (О. Підсуха).

Безсполучниково приєднані доповнювальні вставлені речення можуть виноситись за межі основного речення, напр.: *– Мамо! Ой, мамо, ми знайшли голуба! – задихаючись од бігу й радості, закричала Любка на всі груди. (Тепер уже можна було кричати, пацати ногами, казитись од щастя)* (В. Винниченко).

Отже, вставними компонентами, що виражають суб'єктивну модальність, є слова, словосполучення і переважно прості речення; вставлені конструкції як виразники об'єктивної модальності репрезентовані різними типами складних і простих речень, словосполученнями, а також окремими словами.

6. Пунктуація при вставлених конструкціях. Стилiстичне використання

В усному мовленні вставленням відповідає специфічна інтонація: пониження голосу і швидший темп мовлення, а на письмі – розділові знаки: дужки, коми, тире.

Дужки – найчастіше вживаний розділовий знак при вставленнях. Їм у мовленні відповідає понижена інтонація.

Там батько, плачучи з дітьми (а ми малі були та голі), не витерпів лихої долі, помер на панцині.

Типе ставиться при підвищеній інтонації.

І золотої, й дорогої мені – щоб знали ви – не жаль моєї долі молодой.

У науковому стилі вставлення є засобом уточнення і роз'яснення.

Асиміляція (уподібнення) – це фонетичне явище...

У художньому та публіцистичному стилях вставлені конструкції сприяють розвиткові другого плану розповіді, можуть містити оцінку або емоційно-експресивні зауваження автора.

Ніч...а човен – як срібний птах!..

(Що слова, коли серце повне!)

Не спіши, не лети по сяйних світах,

Мій малий, ненадійний човне! (Є. Плужник)

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення звертання.
2. Які частини мови можуть виконувати функцію звертання?
3. Яку позицію в реченні може займати звертання (початок, середина, кінець речення)?
4. Яке звертання називаємо поширеним? Яке – непоширеним?
5. Формою якого відмінка виражається звертання в українській мові?
6. За якої умови перед звертанням не ставимо кому?
7. Як відрізнити звертання від «називного уявлення»?
8. Як відрізнити звертання від вокативного речення?
9. Дайте визначення вставних компонентів (слів, словосполучень, речень).
10. Наведіть приклади вставних слів.
11. За якої умови перед вставним компонентом кому не ставимо?
12. Поясніть різницю між вставними й вставленими компонентами.
13. Яку позицію в реченні можуть займати вставлені компоненти (початок, середина, кінець речення)?
14. На які групи поділяють вставлені компоненти?

15. Які розділові знаки використовують при вставлених компонентах?

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Поставте пропущені розділові знаки, поясніть їх вживання.

1. *Якби не мамина пісня сказав якось один древній історик яким убогим було б наше життя (В. Скуратівський).*
2. *Скажи мені будь ласка тату чого ячмінь наш так поріс? (Є. Гребінка).*
3. *Рідна хата як водиться старшому брату зосталася (П. Мирний).*
4. *І від щастя а може від горя промінь сонячний серце пропik (П. Усенко).*
5. *Того можливо не знайду я слова щоб наш прекрасний оспівати світ (М. Рильський).*
6. *Життя мабуть це завжди Колізей (Л. Костенко).*
7. *Десь кажуть є гора де не співають пtiці (Л. Костенко).*

Завдання 2. Охарактеризуйте звертання за морфологічним вираженням, за будовою (поширені чи непоширені), за місцем у структурі речення. Поставте розділові знаки.

1. *Говори говори моя мила твоя мова співучий струмок (П. Тичина).*
2. *Спи мій малесенький спи мій синок... Я розкажу тобі безліч казок! (О. Олесь).*
3. *О кров пролита нашими людьми ти напоїла землю недаремно (А. Малишко).*
4. *Дозволь мені мій вечоровий світе упасти зерном в рідній стороні (В. Стус).*
5. *Пробач мені життя дароване так щедро! (Л. Костенко).*
6. *Народе мій твій кожен крок це подвиг (Д. Давидюк).*
7. *Візьміть мене хмари на крила свої ... (О. Олесь).*
8. *Я вас люблю великою любов'ю моя старенька мамо тату мій (Д. Павличко).*

Завдання 3. Диференціюйте складносурядні й прості ускладнені речення.

Поясніть різницю між ними.

1. *Багряні смуги на обрії тугішали, звужуючись, і були схожі на лаз у той задушливий день (Є. Гуцало).*

2. *Лиш небо гуде неокрає та сім'я журавлина на крилах весну підіймає (А. Малишко).*

3. *Поля озвалися передзвоном колосся, а луги бриніли квітами (А. Пашкевич).*

4. *Правдивим будь – але не всім ти відкривайся. Хоробрим будь – але на техніку зважай (П. Тичина).*

5. *Він не тільки не скрекотів, не бився об землю, а й не просив прощення чи помилування (В. Земляк).*

6. *Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі (Г. Тютюнник).*

7. *То іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить... (М. Рильський).*

8. *Синє море звірюкою то стогне, то виє (Т. Шевченко).*

9. *Нема в нього ні оселі, ні саду, ні ставу (Т. Шевченко).*

10. *І сну нема, і спокою немає (В. Симоненко).*

11. *І день, і дим, і рими, бадьорий крок й бадьорий спів (В. Сосюра).*

12. *У кожного з нас вдома є або дружина, або діти, або мати, або наречена (О. Гончар).*

Завдання 4. Перепишіть, ставлячи всі потрібні розділові знаки між однорідними членами речення та при узагальнювальних словах.

1. *Робітник за станком і поет на папері всі ми творим щасливий наш світ (В. Сосюра.)*

2. *Біля возів, під возами й подалі скрізь було видно запорожців, що порозлягалися на траві. (О. Довженко.)*

3. *Усе навколо дерева птахи люди сповнене весняної пружної нестримної сили. (В. Собко.)*

4. *А Соловей аж горло надриває і на всі заставки співає щебече і свистить і тьохкає і торохтить. (Л. Глібов.)*

5. *І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинство й розлука й твоя материнська любов. (А. Малишко.)*

6. *Тихо. І земля і вода і повітря все послухало. (М. Коцюбинський.)*

7. *Тягнуться до сонця і квітки і трави віти кучеряві гори голубі. (В. Сосюра.)*

8. *Вся громадськість повинна взятися за охорону нашої чарівної природи і птахів і звірів і садів і лісів. (Остан Вишня.)*

Завдання 5. *Перепишіть речення. Поставте розділові знаки. Знайдіть вставні одиниці, вставлені компоненти, звертання. Прокоментуйте пунктуацію.*

1. *Я бачте у неточних римах на поприще слизьке заліз (Й. Струцюк).*

2. *Чи ти пригадуєш старий майдане Львова як тут стояв Іван Підкова? (В. Штинько).*

3. *Проплив перон. Він неживий. Він звісно не застогне. Може ще повернеться назад? (В. Штинько).*

4. *Душа моя стояла на колінах перед нетлінним образом твоїм моя остання і гірка любове. (В. Штинько).*

5. *Здавалося із королівства Любові я несподівано потрапила до царства Страждань (Н. Гуменюк).*

6. *А яблуня стара весна їй поробила взяла та й розцвіла і яблук народила. (Н. Гуменюк).*

7. *І хтось же має хтось же мусить Боже мій нести свій хрест і на хресті вмирати (Н. Гуменюк).*

8. *Тоді може далека сестро по розуму ви хоча б зволите повідомити скромному землянину як вас величати? Також не знаєте? Отакої! Що ж мені з вами робити пані інопланетянка? (Н. Гуменюк).*

9. Чи може і справді на нашій земній кульці співіснують паралельні світи? (Н. Гуменюк).

10. Кажуть відважний був і силу мав неабияку а ще добре підвішеного язика... (І. Корсак).

11. Благослови любове ніччю хоча б цю зустріч наших тіней (В. Вербич).

12. Дозволу напевне привиди чекають по іще не вбитих запалити свічі (В. Вербич).

13. Правічне озеро в долоні твого часу краплинка я загублена мала (Й. Струцюк).

14. Здавалось світ скупчився біля мене і затіяв якусь підлу гру без правил (М. Моклиця).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке речення ускладнене звертанням (розділові знаки пропущено)?

А) Сонце гріє вітер віє з поля на долину.

Б) Диви димок за пагорбом.

В) Море відкрило широкі обійми зеленій землі і радісно тремтіло немов жива блакить неба.

Г) Мріє не зрадь я так довго до тебе тужила.

2. У якому реченні є більше, ніж одне звертання?

А) Праведная душе Прийми мою мову немудру та щирю.

Б) О дівчино моря звідки й куди лежить твій шлях.

В) Веселійте далі сині наливайтесь сонцем дні.

Г) Мово рідна ти ж як море безконечна могутня глибинна.

3. Позначте речення зі вставним словом (розділові знаки пропущено).

А) У променях вечірнього сонця сніг здається рожевим.

Б) Здається ми з вами десь зустрічалися.

В) Здається вічністю буття маленька мить.

Г) *Здалека море здається спокійним.*

4. У якому реченні виділене слово не є вставним.

А) *Здавалось плавням нема кінця-краю (М. Коцюбинський).*

Б) *Небезпек поменшало, становище здавалось поліпшилося (О. Гончар).*

В) *Веселеє колись село чомусь тепер мені, старому, здавалось темним і німим (Т. Шевченко).*

Г) *І здавалось щастя, чарівне, як казка, має над землею райдужним крилом (О. Олесь).*

5. Не є вставним виділене слово в реченні (розділові знаки пропущено).

А) *На щастя злива вже вищукала а крізь хмари пробивалося сонце.*

Б) *Усі іспити сестра на щастя склала на високі бали.*

В) *Відчиняли люди широко ворота поливали на щастя дорогу.*

Г) *Поки працювали в полі дощу на щастя не було.*

6. Двома вставними словами ускладнено речення (розділові знаки пропущено):

А) *Трава в полі як там кажуть аж шумить лізучи із землі.*

Б) *На жаль тут не було ніяких сумнівів донька не повернеться.*

В) *У кожному ділі є свої майстри і своє так би мовити натхнення.*

Г) *Ріка звичайно не Егейське море котре походить звісно від «еге».*

7. Знайдіть речення, в якому правильно розставлені розділові знаки при вставних словах.

А) *Сорок літ сплигло за видноколом, а, здається, ніби ще й не жив.*

Б) *Невдача ніскільки його не змінила, а, мабуть він став ще міцнішим.*

В) *Відступати нам по-перше, пізно, а по-друге немає підстав.*

Г) *А, може щастя вже шукати нам не треба? Воно навколо нас.*

8. Якщо вписати замість крапок слово МОЖЕ, то ускладненим стане речення:

- А) ...весна вже настала.*
- Б) Кожен ... мріяти про велике.*
- В) Україна ... знову перемогти.*
- Г) ...орел здійнятись вище хмар.*

9. Правильно поставлено розділові знаки в реченні:

- А) Вже почалось, мабуть, майбутнє, оце, либонь, вже почалось.*
- Б) Вже почалось, мабуть, майбутнє, оце либонь, вже почалось.*
- В) Вже почалось, мабуть майбутнє оце, либонь вже почалось.*
- Г) Вже почалось, мабуть, майбутнє оце, либонь, вже почалось.*

10. Ніколи не буває вставним слово:

- А) Отже.*
- Б) Адже.*
- В) Мабуть.*
- Г) Уявіть.*

11. Не ускладнено звертанням речення:

- А) Літня ніч, спокусниця зрадлива, крилом одним пів світу обняла.*
- Б) Мужай, прекрасна наша мово, серед прекрасних братніх мов.*
- В) Тебе я, земле, всю сходив до краю.*
- Г) Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць.*

12. Непоширеним звертанням ускладнено речення:

- А) Ні, світе мій, вовік не розлюбить святі поля твої, і небеса, і води.*
- Б) Бідна волошко, чому ти у житі, а не на клумбі волієш рости.*
- В) Давай-но, серце, ми печаль облишимо, усі негоди одцвітуть, як дим.*
- Г) Так, друже мій, ми любимо одно: старої творчості додержане вино.*

13. Поширеним звертанням ускладнено речення (розділові знаки пропущено):

А) Я не спатиму люба до світу буду думати й буду писати.

Б) Мій краю рідний щасливий я що народився тут.

В) Ой не крийся природо не крийся що ти в лузі за літом у тузі.

Г) Гетьте думи ви хмари осінні! Тож тепера весна золота.

14. Правильно поставлено розділові знаки в реченні:

А) Горе, кажуть, за горе чіпляється.

Б) Ой, братику ріднесенький снівся мені сон дивнесенький.

В) Лунайте ж оркестри, грими барабан, бо крок наш і дух наш міцніє.

Г) Моя пісне, вогниста, шалена, ах розбийся на світлі акорди.

15. Вставлену конструкцію вжито в реченні (розділові знаки пропущено):

А) Погляньмо будь ласка як Максим Тадейович немов той скульптор словами ліпить характеристику Олександра Довженка.

Б) Чисте небо не налягало на гори а навпаки своєю високою легкою синявою довершувало гармонійно доповнювало їх.

В) Звали нашого діда як я потім довідався Семеном.

Г) На диво птахи ще не відлітали у вирій.

РОЗДІЛ 6

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ.

ЗАСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

1. Загальні відомості про складне безсполучникове речення

Поряд із складними реченнями, в граматичній організації яких важливу роль відіграють сполучники, у мовленні широко представлені складні речення, частини яких поєднані за допомогою інтонації. Іншими засобами поєднання є:

1) порядок розташування частин (вільний або фіксований);

2) співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків;

3) лексико-граматичні засоби, зокрема, спільні для обох частин члени речення, співвідносно-вказівні слова.

Отже, безсполучникове складне речення – це таке складне речення, предикативні частини якого поєднані в одне ціле інтонацією, поряд з якою можуть виступати й інші засоби.

Основним засобом зв'язку предикативних частин безсполучникового речення є інтонація. Розрізняють 4 різновиди інтонацій:

- 1) перелічувальна;
- 2) протиставна;
- 3) зумовленості;
- 4) пояснювальна (з'ясувальна).

У зв'язку з цими видами інтонацій знаходиться відповідна пунктуація.

Поряд з класифікацією за характером інтонації існує і класифікація за характером відношень між їхніми предикативними частинами. Розрізняють безсполучникові складні речення відкритої структури і закритої.

2. Складні безсполучникові речення з однотипними (однорідними) частинами

До цього типу речень належать такі, між частинами яких існує перелічувальна та протиставна інтонація. Вони дуже близькі до складносурядних речень. Поділяються на три групи:

- 1) речення, що означають одночасність;
- 2) речення, що означають часову послідовність;
- 3) речення зі значенням зіставлення та протиставлення.

Одночасність виражається однотипними формами дієслів-присудків, перелічувальною інтонацією з паузами після кожної частини:

Шелестить пожовкле листя по діброві;

Гуляють хмари;

Сонце спить;

Ніде не чуť людської мови.

Серед додаткових засобів вираження одночасності слід відзначити:

1) спільний для всіх предикативних частин другорядний член:

(На деревах бруньки тріскають, листячко розгортається).

2) співвідносні займенники і прислівники у наступних частинах:

На горі стоїть хатина,

Там живе гірник старий,

Там шумить ялина віттям,

Сходить місяць золотий.

Часова послідовність – сталий порядок предикативних частин:

(Пригріло сонечко, обсохла земля, потягло орача в поле).

Для її підкреслення вживаються ще і прислівники: **спочатку, потім, тоді:**

(Спочатку примовкли коники, тоді шелеснуло листя, потім знову запала тиша).

В реченнях з одночасністю чи послідовністю подій при перелічувальній інтонації ставиться кома або крапка з комою (коли частини складного безсполучникового речення віддалені за змістом або поширені, тобто ускладнені своїми розділовими знаками).

Зіставлення та протиставлення – поєднання предикативних частин, протилежних за змістом. Цим відношенням відповідає протиставна інтонація, яка характеризується поступовим підвищенням тону у першій частині і поступовим його зниженням у другій частині, а також наявний структурний паралелізм частин, що виявляється в однаковому порядку слів у кожній з них:

(Пан гуляв у себе в замку – у ярмі стогнали люди.)

При зіставно-протиставних відношеннях, як правило, ставиться тире, рідше – кома:

(Думав, доля зустрінеться – спіткалося горе.)

(Зрубали яблуню стару в саду, її дочку я бачу молоду.) – складне, безсполучникове з однотипними частинами, із зіставно-протиставними відношеннями, закритої структури.

Різниця між реченнями з перелічувальною та зіставно-протиставною інтонацією полягає не лише в їх семантиці, але й у структурі: якщо перші мають відкриту структуру, то другі – закриту.

3. Складні безсполучникові речення з нееднотипними (неоднорідними) частинами

Частини їх поєднуються в одне ціле за допомогою інтонації зумовленості та пояснювальної, а також за допомогою додаткових засобів (порядок розташування частин, який є сталим, співвідношення видо-часових та способових форм дієслів-присудків, використання лексичних засобів).

Предикативні частини у таких реченнях семантично неоднорідні, нагадують складнопідрядні речення. вони належать до речень закритої структури. Між їх частинами існують такі відношення:

- 1) з'ясувально-об'єктні;
- 2) причинові;
- 3) часові;
- 4) умовні;
- 5) наслідкові;
- 6) порівняльні.

Інтонація зумовленості або пояснювальна.

Безсполучникові речення із **з'ясувально-об'єктними відношеннями**, будучи співвідносними із складнопідрядними з'ясувальними, характеризуються тим, що присудок першої частини пояснюється другою частиною:

(І досі сниться: вийшла з хати веселая, сміючись, мати.)

(Знаю: з попелу сходять квіти. Вірю: з каменя б'є джерело.)

У реченнях з **причиновими відношеннями** їх друга частина розкриває причину того, про що говориться в першій:

(Умовк Кобзар, сумуючи: щось руки не грають.)

(В такі ночі довго хвилюється серце косяра: йому згадується літо).

Речення з **часовим значенням**: час дії другої предикативної частини зумовлюється часом дії першої частини: *Прийде час – всі дороги на світі повернуть у край наш крилатий... (Ст.)*.

Речення з **умовним значенням**: перша предикативна частина виражає умову, за якої можливе здійснення того, про що йдеться в другій частині: *Не навчив батько – не навчить і дядько*.

Речення з **наслідковим значенням**: друга предикативна частина означає наслідок дії чи стану, про які мовиться в першій частині: *Вітер війнує – листя з клена полетіло*. У таких реченнях можна вставити сполучник *так що*.

Речення з **порівняльним значенням**: зміст першої предикативної частини порівнюється зі змістом другої: *Роса блищить на сонці – чисте срібло (Коц.)*. Такі речення легко перетворити на сполучникові, вставивши сполучники *як, мов, немов, наче*.

Речення з **приєднувальним значенням**: друга предикативна частина містить додаткове зауваження до першої частини або оцінку повідомлення в ній: *Я розкажу вам про замерзлу квітку: вона чорніє в мене на столі (Чуб.)*.

4. Розділові знаки в безсполучникових складних реченнях

Кому ставимо між однотипними частинами, які тісно пов'язані за змістом і виражають одночасність, послідовність чи сумісність дій: *Засвітить місяць, засяють зорі, земля потоне в сріблястім морі (Олесь)*.

Крапку з комою ставимо, якщо частини зберігають певну самостійність у змістовому відношенні або значно поширені й мають у своєму складі розділові знаки: *Од зеленого берега ніби повіяло холодком; холодок ніби лащився до лиця, милував його, влив в тіло розкіш життя, почування радісне, безклопітне й безжурне, як сама молодість (Неч.-Лев.)*.

Двокрапку ставимо:

1. Якщо друга частина пояснює, розкриває зміст першої частини: *Знаю я: моє ім'я не згасне на прийдешнім сонячнім путі (Сосюра)*.

2. Якщо друга частина вказує на причину того, про що говориться в першій частині (між частинами можна вставити сполучник *тому що*): *Далеко на сході стало червоніти небо: сонце сходило.*

Тире ставимо:

1. Якщо зміст предикативних частин зіставляється або протиставляється: *Мало прожити життя — треба життя зрозуміти.*

2. Якщо друга частина вказує на швидку зміну подій: *Виглянуло сонце — озеро вмить проясніло, радісно посміхнулось до неба.*

3. Якщо в першій частині вказано на час або умову, за якої відбувається дія в другій частині: *Защебече соловейко в лузі на калині — заспіває козаченько, ходя по долині.*

4. Якщо друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що йшлося в першій частині: *Вдаримо гучно ми в дзвони — всесвіт обійде луна.*

5. Якщо друга частина містить порівняння: *Гляне — холодною водою обіллє.*

5. Способи передачі чужого мовлення.

Крім авторської мови, є ще і чуже мовлення, яке по-різному включається текст. Існують такі **способи** передачі чужого мовлення:

- 1) пряма мова (власне пряма мова, діалог, цитування);
- 2) непряма мова;
- 3) невласне пряма мова (вільна пряма мова, здогадна пряма мова, переказ).

Вибір способу передачі чужого мовлення залежить від таких **чинників**:

- 1) жанрової належності тексту;
- 2) його загального стилістичного спрямування;
- 3) поінформованості автора тексту (здатність чи нездатність точно відтворити чуже мовлення).

6. Пряма мова. Діалог. Цитата. Розділові знаки.

Пряма мова – це чуже мовлення, передане дослівно, без змін; при якому мовець повністю зберігає лексичні, синтаксичні та стилістичні особливості чужого мовлення.

Ми вже квити давно. І ту мить, що минула,

Ти не ловиш собі, я собі не ловлю.

Ти сказала: „Люблю”. І мене обманула.

Я також обманув. І сказав: „Не люблю”.

(П. Скунць, зб. „Розрив-трава”)

Пряма мова, як правило, супроводжується словами автора, з яких стає відомо, кому належить пряма мова, за яких обставин і в який спосіб вона висловлена. Використовується в усіх стилях мови: у науковому і діловому – у вигляді цитат, у художньому, розмовному та деяких жанрах публіцистики – діалог, цитування).

Між словами автора і власне прямою мовою існують **синтаксичні зв'язки**, схожі на зв'язки між частинами складного безсполучникового речення. Іноді між прямою мовою і словами автора може бути тісніший зв'язок. Пряма мова може бути або членом речення в словах автора, або з'ясувальною частиною складнопідрядного речення.

Господар жив, не відаючи лих,

Але навчив паугу слів людських.

Пауга крикнув, де не треба, – „Дурень!” –

І вже господар назавжди затих (П. Скунць).

І. Франко писав, що цього словника „вартість зовсім не мала і з вічевого, і з методичного боку”.

У ролі **ввідних слів** у словах автора найчастіше виступають дієслова із значенням мовлення, мислення, емоційного стану (*зрадив, зітхнув*). Інколи це можуть бути й інші частини мови: іменники, прислівники, слова категорії стану. Вони теж вказують на процес мовлення, мислення чи емоційного стану.

4. Якщо в словах автора є два ввідних слова, одне з яких стосується прямої мови і препозиції, а друге – в постпозиції, то перед другою частиною прямої мови ставиться : –

„Про мене, – згоджується Артем стосовно лелек і рішуче додає: – А зілля вирви. Дах псуватиме”.

(В. Дрозд)

5. Пряма мова в інтерпозиції. Після першої частини авторських слів ставиться двокрапка. А після прямої мови в залежності від контексту може стояти кома чи тире, або кома і тире.

Учора зайшов собі до Йвана-музики, приніс пиво, ковбасу та й: „Грай мені”, – каже до Йвана (Лесь Мартович).

Хотів іще панотець сказати: „Ти робиш навмисне дідові шкоду?” – але ці слова застигли йому на устах (Лесь Мартович).

Цитата – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки.

Цитата обов'язково береться в лапки.

У цитаті не можна нічого змінювати, навіть розділових знаків.

Якщо цитата наводиться не повністю, то пропуски в ній позначаються трьома крапками:

Слово для Лесі Українки – це „гострий, безжалісний меч..., що здіймає вражі голови з плеч”.

Цитування буває **двох видів**: у вигляді прямої мови й у вигляді непрямої мови.

Якщо цитата наводиться у вигляді прямої мови, то розділові знаки при ній ставляться так само, як і при прямій мові:

Шевченко був глибоко переконаний, що український народ порве кайдани колоніалізму, тому й заявляв: „Встане правда! Встане воля!”. „Борітеся – поборете!” – закликав він.

Якщо цитата наводиться як складова частина в авторському реченні, то до неї ставляться такі самі вимоги, як і до непрямой мови (цитата береться в лапки й починається з малої букви):

Поета не лякає, що, може, десь у „снігу на чужині” доведеться йому загинути, „в неволі плачучи”, умерти. Йому болить лише те, що „Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окраденую, збудять...”

Якщо цитата подається у формі вірша, то вона в лапки не береться: *Тарас Шевченко вірив у велике майбутнє України й українського народу і палко закликав своїх земляків:*

*І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають...*

Вказівка на джерело, звідки виписано цитату, подається в дужках безпосередньо після цитати або у виносці внизу сторінки:

„Українське слово не просто заявило про своє воскресіння: воно довело на повен голос, що не підвладне ні русифікації, ні онімечуванню, ні мадяризації, що воно – велике слово великого народу” (Харчук Борис. Слово і народ. Мова рідна, слово рідне!.. К.: Веселка, 1989. С. 155).

Діалог – це дослівно відтворена розмова двох або кількох осіб. Чуже мовлення, передане у формі діалога, іноді може супроводжуватися словами автора.

Пунктуація: перед кожною реплікою ставиться тире, а слова кожної особи пишуться з нового рядка.

7. Непряма мова

Непряма мова – це один із способів передачі чужого мовлення, синтаксично організований як підрядне речення.

Непряма мова завжди займає постпозицію щодо слів автора, є підрядною, як правило, з'ясувальною, частиною, і приєднується за допомогою сполучників: *що, щоб, чи, наче*.

Співають у пісні, що нема кращого на вроду, як ясна зоря в погоду.

(П. Куліш)

Чуже мовлення передається в непрямій мові не дослівно, а лише із збереженням змісту. Зокрема при цьому відбуваються такі зміни:

1) заміна особових форм дієслова і форми займенників 1-ї та 2-ї особи на 3-ю особу.

Ти прийшла?

Чи вона прийшла?

2) наказовий спосіб передається за допомогою інфінітива або підрядного речення.

– Мовчи!

Наказав мовчати.

Наказав, щоб мовчав.

3) вигуки, частки, вставні слова випускаються чи трансформуються у частину колишніх слів автора.

„Ох, мабуть, влетить нам на горіхи, синку”, – сказав батько.

Батько сказав синові, що їм влетить на горіхи.

Непряма мова стилістично більш нейтральна і такі стилі, як науковий, офіційно-діловий та інформаційні жанри публіцистики віддають їй перевагу над прямою мовою. Вживається вона і замість цитати у випадках небажаного або неможливого дослівного цитування.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які речення називають безсполучниковими?
2. Чим безсполучникове речення відрізняється від складносурядного й складнопідрядного?
3. Назвіть основний засіб зв'язку предикативних частин безсполучникового речення.
4. Які різновиди інтонацій існують у безсполучниковому реченні?

5. На який тип речень схожі складні безсполучникові речення з однотипними частинами?

6. На які групи поділяють складні безсполучникові речення з однотипними частинами?

7. На який тип речень схожі складні безсполучникові речення з неоднотипними частинами?

8. Які відношення існують між частинами складного безсполучникового речення з неоднотипними частинами?

9. За яких умов ставимо двокрапку в безсполучниковому складному реченні?

10. За яких умов ставимо тире в безсполучниковому складному реченні?

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Наведені речення перероблено із безсполучникових. Відновіть первісний вигляд цих прислів'їв, відкинувши сполучники. Між частинами складних безсполучникових речень поставте потрібні розділові знаки.

1. Коли здобудеш освіту, то побачиш більше світу.

2. Якщо хочеш їсти калачі, то не сиди на печі.

3. Не поспішай поперед батька в пекло, бо не знатимеш де й сісти.

4. Більше діла, а менше слів.

5. Слово не горобець, бо коли вилетить, то не зловиш.

6. Брехня мов куля зі снігу, бо що далі котиться, то більша стає.

Завдання 2. Поставте потрібні розділові знаки на місці рисок між частинами складних речень.

1. Імення матері – священне / імення матері / єдине (О. Ющенко.)

2. Щира любов не приглядається / чи карі, чи чорні очі, чи з горбиком ніс, чи біла шия, чи довга коса (Г. Квітка-Основ'яненко.)

3. *Хто любить вірно / той хотів би весь світ засіяти милого словом (М. Коцюбинський.)*

4. *Трапиться слово зрадливе / геть його, сину, гони! (Б. Олійник.)*

5. *Хай у час останній свій про сина спокійно я подумаю / людина! (М. Рильський.)*

6. *Отакий і рости, сину, цікавий до всього / життя треба знати (А. Головка.)*

7. *Таке моє давнє правило / ніколи не шкодувати за тим / чого не можна повернути (О. Гуреїв)*

Завдання 3. Поставте розділові знаки. Прокоментуйте пунктограми.

1. *Птах сховався буде хуртовина (В. Простопчук).*

2. *І лиш оце вдалося зрозуміти любов одна бува (В. Штинько).*

3. *Журиться гірко горіх біля хати промінь останній гасне на склі (В. Штинько).*

4. *Подивилася вбік понад дорогою тягнувся розкішний чорничник сизими очима дивилися з-під листя ягоди (М. Моклиця).*

5. *Була певна хтось ледь відкрив переді мною завісу нагородив за відчайдушні зусилля (М. Моклиця).*

6. *Київ! Завдяки тобі жоден з фантастичних міфів про минуле не здавався вигадкою і казкою ти пестив кожну легенду всім переказам давав притулок заземлював мрію романтизував відверту прозу (М. Моклиця).*

8. *З'являвся ритм зникало вільне дихання (М. Моклиця).*

9. *Не треба сьогодні мені утіх у правду брехня вдиктована (Й. Струцюк).*

10. *Вмерло нас в снігах чимало Україна ж не умерла (Й. Струцюк).*

11. *Я дуже хотів би увічнити сльозу щастя. Уявіть собі прозора і весела сльоза на постаменті тонкої вії якраз навпроти чорного фону здивованої зіниці (Й. Струцюк).*

12. *Синю тишу цвіркун лоскоче синя тиша цвірчить в мені (Й. Струцюк).*

13. Тільки-но заплющив очі вітром я попід вікном обізвуся серед ночі (Й. Струцюк).

14. Кілька хвилин стояла тиша місцеві вечорничники та непрохані гості роздивлялися одні одних (Н. Гуменюк).

Завдання 4. Поділіть безсполучникові складні речення на групи (з однотипними та різнотипними частинами). З'ясуйте, які з них є реченнями відкритої та закритої структури.

1. Минула молода весна, проходило і красне літечко (О. Ольжич). 2. Літо дбає, зима поїдає (Народна творчість). 3. Марія притому намагалася ходити навшпинячки й не грюкати дверима: свята тиша розливалася в той час по їхньому обійсті (В. Шевчук). 4. У товаристві лад – усяк тому радіє (Л. Глібов). 5. Подивилась на берег – ані душі (Р. Іванченко). 6. Та знай: з усіх «сьогодні» і «тепер» лиш сила таємничої любові тебе несе до вічних стратосфер (Ю. Клен). 7. Нема ліпшого на небі над зорю в погоду, – нема кращого на світі над дівочу вроду (П. Куліш). 8. Митцю не треба нагород, його судьба нагородила (Л. Костенко). 9. Очима ти сказав мені: люблю (Л. Костенко). 10. Пан гуляв у себе в замку, у ярмі стогнали люди (Леся Українка).

Завдання 5. Підкресліть предикативні центри в реченнях. Визначте, які семантико-синтаксичні відношення встановлюються між частинами безсполучникових складних речень.

1. Я так розумію, ви в нормальних стосунках? (А. Кокотюха). 2. Може, сподіватися зухвало, вірити і ждати – поготів. 3. Для кохання у нас часу мало, для мовчання – у нас віки (З тв. В. Симоненка). 4. Така собі, всього у ній потроху (Л. Костенко). 5. Я завжди говорив: уся справа в грамотно вибраному творчому кредо (С. Жадан). 6. Будинок старий, повторив він власну думку (О. Ульяненко). 7. Хтось виграє, когось розіб'ють вщент (М. Кублій). 8. Жінки тяжко зітхали, витирали хусточками очі, чоловіки ж похилили голови, чаділи махрою (К. Гордієнко). 9. В ватрі всевладній вмирала весела весна, Вишня

врочисто «О, вирини, весно!» водала... 10. Свідками – зорі: місто гойдається мовчки в сітці ілюзій (З тв. Я. Шекери). 11. Ми боїмося самоти – у неї надто гостре жало. 12. Вітрику, тихше, вітрику, цить, – Мама-матуся втомилась і спить (З тв. В. Малишко). 13. Сплюндрованій фортеці – не до битви, Не до молитви: мертва та німа (Р. Лубківський). 14. Ніхто не сказав краще за стародавніх греків: справедливість – це стримування сили мудрістю (П. Загребельний).

Завдання 6. Зробіть синтаксичний аналіз безсполучникових складних речень, поясніть розділові знаки.

1. Зайде сонце – Катерина по садочку ходить (Т. Шевченко). 2. Холодний розум підказував: злістю не допоможеш (Ю. Мушкетик). 3. Сльоза жива – із сльози зійшло слово і береже в собі мамине життя (Я. Гоян). 4. Гриміло навкруги – та не гармати. І блискало довкола – не пожежа (І. Низовий). 5. На моїм порозі пізня осінь, скоро захурделить вже зима (К. Савченко). 6. Є гарний звичай у мого народу: вітати друзів хлібом-буханцем (І. Савич). 7. Будеш сіяти з сумом – вродить печаль (М. Стельмах). 8. Не тополю високою вітер нагинає, дівчинонька одинока долю зневажає (Т. Шевченко). 9. Гнуться клени ніжними колінами, чорну хмару сріблять голуби (М. Рильський). 10. Іду знайомими стежками: широкий Розділ зустріне мене пшеницями (Г. Косинка). 11. Навколо шептала роса, ширилась аж до трав'яних утаємничених обривів воля; воля пахла живою вільгістю, міцним настоєм лугових трав і молодого сіна (В. Шевчук). 12. Глянь: троянди розцвітають у палкій душі моїй... (Х. Алчевська). 13. Поливали доріженьку – вона все куриться (Народна творчість). 14. Рвонули з місця юнаки: запахла під копитами земля (К. Гриневичева). 15. Не вертаються три брати – плаче стара мати (Народна творчість). 16. У Полтаву його привіз поїзд, далі треба було добиратися підводою (Г. Тютюнник). 17. Вовків боятися – у ліс не ходити (Народна творчість). 18. Незабутнє – забудеться. Неможливе – не здійсниться. Навіть чисте забрудниться, тільки пісня залишиться (Г. Чубач).

Завдання 7. Поставте потрібні розділові знаки при прямій мові.

1. *Тьху на твоє дурне слово! вже зовсім розсердився я Бог живе скрізь, де поселилось його створіння, а тим більше, де йому моляться і шанують його.*
(Вал. Шевчук).

2. *Життя в неволі нічого не варте відказав Максим краще смерть!* (І. Франко).

3. *Роби добро мені казала мати і чисту совість не віддай за шмати!*
(Д. Павличко).

4. *Ніщо так не красить людину, як натхнення подумала Ярослава*
(О. Гончар).

5. *Пам'ятаю, казала моя мати Цей світ як маків цвіт. Зранку цвіте, до вечора опаде!* (О. Довженко).

6. *Я подумав тоді Тіні коротшають так само непомітно, як і людське життя.* (Григір Тютюнник).

7. *Чому звеліти власним почуттям Лишіться! не дозволено людині?*
(М. Рильський).

8. *Яке то щастя дано людині заговорив знову Блаженко, заворожений картиною неосяжного світлого простору Отакий світ!... Скільком би вистачило!.. А що з того?.. Не вміє вона його спожити!* (О. Гончар).

Завдання 8. Замініть пряму мову непрямою.

1. *Багатий каже вбогому братові: “Віддай мені корову назад!”*

2. *А вбогий відповідає: “Я ж тобі за неї відробив!”*

3. *Зустрічає дочка батька й питається: “Чого ви плачете?”*

4. *Пан запитав мене: “Чи ти знаєш, що в світі найсильніше, найпрудкіше, наймиліше?”*

5. *Каже вбогий: “Є в мене дочка́ Маруся, то це вона мене так навчила”.*

6. *Пан розсердився: “Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала!”*

7. Пан наказав убогому: “Нехай твоя дочка із стеблинки льону витче сто ліктів полотна”. (За нар. казкою “Мудра дівчина”).

Завдання 9. Складіть речення за поданими схемами.

1. А: «П». 2. «П, - а, - п». 3. А: «П?» 4. «П, - а. - П». 5. А: «П!»
6. «П? - а. - П». 7. «П», - а. 8. «П! - а. - П». 9. «П?» - а. 10. «П! - а: - П».

Завдання 10. Допишіть до слів автора пряму мову. Запишіть речення з прямою мовою, враховуючи всі різновиди їх оформлення.

1. Дівчина сказала ... 2. Віктор здивовано вигукнув .... 3. Батько порадив дочці ... 4. Студенти вирішили ... 5. Перехожий запитав у мене ... 6. Викладач повідомив ...

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Безсполучникове складне речення можна утворити, якщо до фрагмента «Головною в байках Сковороди є його філософія...» додати:

- А) а не їхня складна мова чи прозова форма.
Б) саме вона становила сенс життя мудреця.
В) і ми прагнемо досягнути її глибинну суть.
Г) прихована в алегоричних образах.

2. Позначте безсполучникове складне речення, між частинами якого треба поставити тире (розділові знаки пропущено).

- А) Дощ пройшов хазяйським кроком сад в росі купається.
Б) Відбилися зорі у воді летять до хмар тумани.
В) Життя росте лишень з любові лише краса людей навчає жить.
Г) Дуже дивний пейзаж косяками йдуть таланти.

3. Двокрапку треба поставити в складному безсполучниковому реченні (розділові знаки пропущено):

- А) Здобули волю відшукали долю.*
- Б) Посієш впору збереш зерна гору.*
- В) Повіяв вітер по долині пішла дібровою луна.*
- Г) Знаю одне мені вистачить сил подолать перешкоди.*

4. Двокрапку треба поставити, якщо до частини «Люблю теплу весняну пору...» додати фрагмент рядка:

- А) ...у цей час народжуються нові потаємні мрії та сподівання.*
- Б) ...час пробудження природи від тривалого зимового сну.*
- В) ...ласкаву, сонячну, повну радісних пташиних переливів.*
- Г) ...коли з-під снігу виглядають перші блакитні проліски.*

5. Безсполучниковим є речення:

- А) Зрідка пробіжить тут засць або спиниться на кручі вовк (А. Шиян).*
- Б) Будеш сіяти з сумом – вродить печаль (Нар. тв.).*
- В) Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе (М. Рильський).*
- Г) Коли на Юр'їв день мороз, то і під кущем овес (Нар. тв.).*

6. Безсполучниковим є речення:

- А) Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко).*
- Б) Як працюватимеш вволю, то матимеш долю (Нар. тв.).*
- В) На білу гречку впали роси, веселі бджоли одгули, замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли (М. Рильський).*
- Г) Дивиться так, немов тільки він усе розуміє і знає ціну всьому (О. Іваненко).*

7. Двокрапку слід поставити між частинами безсполучникового складного речення (розділові знаки пропущено):

- А) Бери до серця і затям душа творця не переквітне (М. Сингаївський).*
- Б) Гляне холодною водою обіллє (Марко Вовчок).*

В) Защебетав соловейко пішла луна гаєм (Т. Шевченко).

Г) Подивилась ясно заспівали скрипки (П. Тичина).

8. Тире слід поставити між частинами безсполучникового складного речення (розділові знаки пропущено):

А) Не вчи плавати щуку щука знає цю науку (Нар. тв.).

Б) Так вже склалось все життя плямисте (М. Вінграновський).

В) Літо дбає зима поїдає (Нар. тв.).

Г) З усього відчувала сьогодні має статись щось важливе (І. Цюпа).

9. Речення з прямою мовою записано в рядку (розділові знаки пропущено):

А) Хай замріяна весна тобі розкаже як вірно я тебе кохаю.

Б) Ні не клич мене весно казала я їй не чаруй і ваб надаремне.

В) А жовте листя осені шепоче щоб швидко-швидко йшла вже геть.

Г) Хто вам сказав що я слабка що я корюся долі.

10. Розділові знаки для передачі прямої мови правильно вжито в реченні:

А) «Добрий вечір вам»: заспівав позаду тоненький дівочий голос.

Б) «Життя мені всміхалося, – говорив Франко, – а діти були промінням».

В) «Коли я сита, то така я добра», ковтнувши жертву, просичала Кобра.

Г) Мама сказала: як же ж мені сумно, хочу побачити рідненьку сестру.

11. Правильно вжито розділові знаки прямої мови в реченні:

А) «Мамо, чи кожна пташина в вирій на зиму літає?», – в ньеньки спитала дитина.

Б) А голос твій бринить, співа з журбою, – Я тут, я завжди тут, я все з тобою!».

В) *«Добридень, Жане! – привітався зі свого почесного місця Аркадій Петрович. – Що снилось?»*

Г) *«Життя в неволі нічого не варте» відказав Максим «краще смерть».*

12. Позначте речення з непрямою мовою (розділові знаки пропущено).

А) *Чується немолодий голос хазяйки та двері, двері зачиняйте.*

Б) *Це ти, Андрію, спитала з полу мати.*

В) *Дивіться гукнула тепер ми, як боги.*

Г) *Диктатори, королі, імператори гукали, що вони є символом доби.*

13. Позначте речення з непрямою мовою (розділові знаки пропущено).

А) *Проводжає мати сина і шепоче мужній будь.*

Б) *Павлюк кричить, щоб він негайно злавив.*

В) *Панове судді, я прошу пробачення сказав Горбань.*

Г) *І гукнуло військо хором ми готові йти до бою, краще смерть, ніж вічний сором.*

14. Позначте речення з непрямою мовою (розділові знаки пропущено).

А) *Еге подумав Остап так ось воно що.*

Б) *А де ж батько запитав Дмитро.*

В) *Нам сказали щоб ми йшли своєю дорогою.*

Г) *Нам сказали ідіть своєю дорогою.*

15. Пряму мову в реченні «Оксана відповіла: «Доля мого народу – це моя доля, і я вірю в найкраще» правильно передано непрямою мовою в рядку:

А) *Оксана сказала, що доля її народу – це її доля, і що я вірю в найкраще.*

Б) *Оксана сказала, що доля мого народу – це її доля, і що вона вірить у найкраще.*

В) *Оксана сказала, що доля мого народу – це її доля, і що я вірю в найкраще.*

Г) Оксана сказала, що доля її народу – це її доля, і що вона вірить у найкраще.

16. Правильно вжито розділові знаки прямої мови в реченні:

А) *«Земля найкраще пахне восени, – говорить сам до себе Тимофій».*

Б) *«Та насип же, мила, високу могилу, та посади, мила, червону калину», – співали козаки.*

В) *«Хто дітей любить, той добрий чоловік» – казали колись моя бабуся.*

Г) *«Яка ти розкішна, земле – думала Маланка – Радісно прикрашати тебе зелом, завітчати квітами.*

17. Правильно вжито розділові знаки прямої мови в реченні:

А) *Ньютон говорив – «Уся моя геніальність у тому, що я можу більше за інших висидіти за роботою.*

Б) *«Я тобі, Марусенько, цю книжку дарую, сказав раптом Тарас: І вірші на пам'ять про нашу першу зустріч».*

В) *«Наш ворог, – писав польський історик, – вміє витримувати татарські атаки, зник зносити спрагу й голод, спеку й мороз, він невтомний у нападах».*

Г) *«Крім того, ми вже запаморочені – Сказав суддя. – що ще не з'ясували, а чи були у неї в тому злочині помічники...».*

18. НЕПРАВИЛЬНО оформлено пряму мову в рядку:

А) *Український письменник В. Винниченко якось сказав: «Як нудно сіро проходить життя людей неталановитих, так нудно й нецікаво живуть без любові навіть талановиті».*

Б) *Мати Тереза знала силу посмішки, тож усім, хто зневірився, радила: «Отримавши від життя чергового удару, скажіть собі: «Усе могло бути набагато гірше» і посміхніться».*

В) «Суспільність, – говорив М. Грушевський, – що має віру в себе, мусить мати й відвагу глянути на правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу».

Г) «Митець не може відвернутися від своєї сучасності, – говорив Альберт Камю і далі пояснював: «Якби він відвернувся від неї, то промовляв би в порожнечу».

19. Позначте речення, у якому є пунктуаційна помилка.

А) Побачив Вовк (він недалечко був) та й дума... (Л. Глібов).

Б) Відцвів воронець, облетіли на вітрах маки польові рано вони зацвітають і швидко гаснуть, зате літо смагляве вже виглядає із-за кучугур (О. Гончар).

В) Тут усе: і повітря, і тиша, і дерева – сповнене якоїсь загадкової сили (В. Шевчук).

Г) Учитель – це три світи: теперішній, минулий і майбутній.

20. Яке речення ілюструє правило вживання коми в безсполучниковому реченні (розділові знаки пропущено)?

А) Неподалік виднілася церква побудована ще у XVIII столітті.

Б) Ні родичі ні знайомі Оксани нічого не знали.

В) Тут немає недобрих людей усі усміхнені й лагідні.

Г) Лежимо серед трав і нам аж млосно від їхнього аромату.

РОЗДІЛ 7

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ. СКЛАДНА СИНТАКСИЧНА КОНСТРУКЦІЯ

1. Типи багатокомпонентних речень

В одному складнопідрядному реченні при одній головній частині може бути кілька підрядних. Це так звані багаточленні або **багатокомпонентні речення**.

Розрізняють такі їх типи:

- 1) речення з послідовною підрядністю;
- 2) з однорідною супідрядністю;
- 3) з неоднорідною супідрядністю;
- 4) речення змішаного типу.

2. Конструкції з послідовною підрядністю

У таких складнопідрядних реченнях частини утворюють ланцюжок.

(Не поет, хто забуває про страшні народні рани, щоб собі на вільні руки золоті надіть кайдани.)

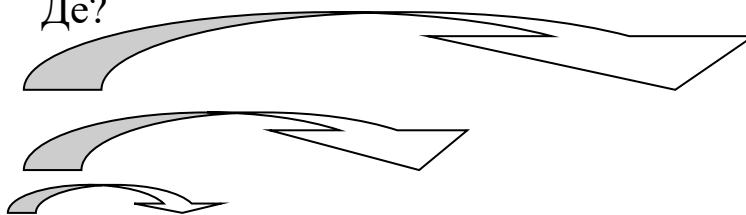
Хто?
З якою метою?

[   ], (хто...), (щоб...).

3. Речення з однорідною супідрядністю

Це такий вид підрядності, коли всі підрядні частини одного виду і відносяться до одного і того ж слова головної частини або головної частини в цілому.

(Там, де Лючка круто в'ється, де хати в садах, де носила мене мати в поле на руках, там я знаю кожну стежку, кожен камінець.) (Д. Павличко).

Де?

[Там, (де...), (де...), (де...), там...].

Речення складне, складнопідрядне, з трьома підрядними частинами, з однорідною супідрядністю, з підрядними займенниково-співвідносними нерозчленованої структури.

4. Неоднорідна супідрядність

Може бути одночленна і різночленна.

Одночленна має місце тоді, коли різні за значенням підрядні частини відносяться до одного і того ж слова головної частини або до головної частини в цілому.

(Коли б він міг, зі всього світу скликав би лікарів, щоб вони по крапельці знесли здоров'я дружині.)

За якої умови?   З якою метою?

(коли...), [   ], (щоб...).

Різночленна неоднорідна супідрядність – це такий вид підрядності, коли однакові або різні за значенням підрядні частини відносяться до різних членів головної частини, зокрема однорідних.

Земле, моя всеплодющая мати,

Сили, що в твоїй живе глибині,

Краплю, щоб в бою сильніше стояти,

Дай і мені.

Якої?

Для чого?

[... Сили, (що...), краплю, (щоб...), ...].

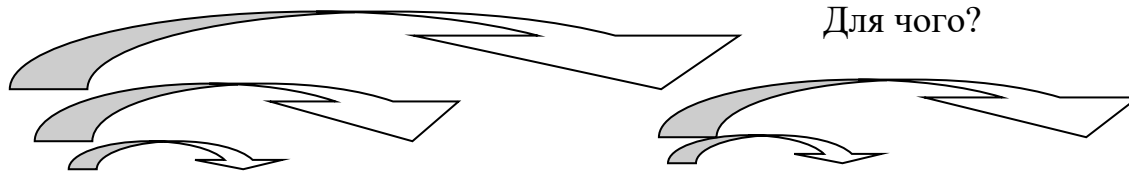
5. Підрядність змішаного типу

Це така підрядність, при якій в різних комбінаціях можуть поєднуватися проаналізовані вище види зв'язку.

(Лише той гідний світлого майбутнього, хто свято шанує минуле, хто пишається героїчною історією свого народу, хто все робить для того, щоб сучасне було не менш славне, щоб вписалося воно золотими сторінками на скрижалі історії).

Хто?

Для чого?

[...], (хто...), (хто...), (хто...), (щоб...), (щоб...).

Речення складне, складнопідрядне, багатоконпонентне, з п'ятьма підрядними частинами, з однорідною супідрядністю та з послідовною підрядністю.

6. Пунктуація у складнопідрядних реченнях з однорідною супідрядністю

Інколи може опускатися другий чи наступний сполучник підрядності. Зв'язок між підрядними частинами у таких випадках виражається або лише з допомогою інтонації, або з допомогою сполучника сурядності.

(Як тільки смеркне і чорне небо щільно укріє землю, далекій обрій враз розцвітає червоним сяйвом. Коцюб.)

Коли?

(Як тільки...) і ( ), [ ].

Кома перед **і** не ставиться, бо є спільний член речення.

7. Поняття про складну синтаксичну конструкцію (ССК)

У мовленні не часто трапляються складні речення так званого „чистого” виду.

Складна синтаксична конструкція являє собою речення з різними граматичними зв'язками між його частинами.

За значенням і характером змістових відношень предикативні частини всередині такого речення групуються у складніші одиниці, які називаються **блоками** (компонентами).

Таким чином, складне синтаксичне ціле складається з окремих блоків.

Цікавістю подібні до матросів,

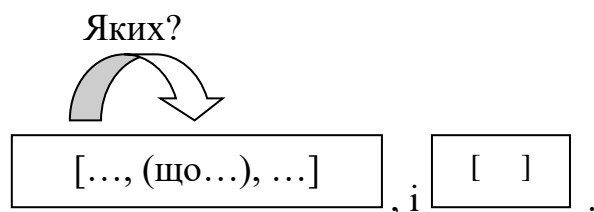
Що люблять одкривать нові світи,

Ми їздили на ярмарок у Косів

Без певної, признатися, мети,

І вітерець уяви переносив

Нас на якісь невидані мости. (М. Рильський)

Це ССК, яка складається з двох блоків, поєднаних сурядним зв'язком.

Перший блок – це складнопідрядне речення з підрядним означальним нерозчленованої структури, підрядна частина знаходиться всередині головної і приєднана до неї сполучним словом „**що**”.

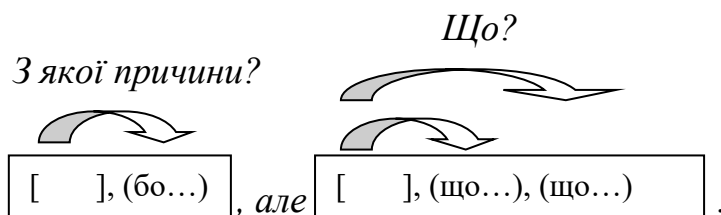
Другий блок – це одна предикативна одиниця, що відповідає простому реченню.

8. Варіанти побудови складної синтаксичної конструкції

У ССК умовно можна виділити кілька варіантів їх побудови:

1) із сурядним зв'язком між блоками і підрядним усередині компонентів або хоча б в одному з них.

Я йшов покійно, бо я любив тебе надмірно, але мені тоді здалося, що то не золоте колосся, що то любов мою безмежну стоптали так необережно.

Це ССК, яка складається з двох блоків, поєднаних сурядним зв'язком.

Перший блок – складнопідрядне речення з підрядним обставинним причини розчленованої структури, підрядна частина знаходиться після головної і приєднується сполучником **бо**.

Другий блок – складнопідрядне речення з двома підрядними з однорідною супідрядністю, з підрядними з'ясувальними нерозчленованої структури. Підрядні частини знаходяться після головної і приєднані сполучником **що**.

2) ССК з безсполучниковим зв'язком між блоками і підрядним всередині них:

(Очі – ніби з весняної хмари: у них і подив від того білоповеневого квіту, що затоплює повесні цей ліс, і якась сторожкість, яку можна побачити тільки в очах матері, і мудра задума, що влягається десь глибоко в душі барвою яблуневої пори золотої осені.)

ССК, яка складається з двох блоків, поєднаних безсполучниковим зв'язком.

Перший блок – це одна предикативна одиниця, яка відповідає простому реченню.

Другий блок – складнопідрядне речення з трьома підрядними, з неоднорідною супідрядністю; всі підрядні означальні нерозчленованої структури.

3) ССК з безсполучниковим зв'язком між частинами і сурядним всередині них.

Грає листя на веснянім сонці,

А в душі печаль, як небеса;

Він росте й співає яворонці,

І згорає від сльози роса.

[ ], а [ ] ; [ ], і [ ] .

ССК, яка складається з двох блоків, поєднаних безсполучниковим зв'язком.

Перший блок – складносурядне речення, яке складається з двох частин, поєднаних сурядним сполучником **а**, з протиставними смисловими відношеннями.

Другий блок – складносурядне речення, яке складається з двох частин, поєднаних єднальним сполучником **і**, з єднальними відношеннями послідовності подій.

4) ССК змішаного типу. В таких випадках буває важко розчленувати речення на блоки.

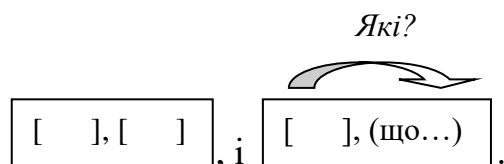
Осліплені місяцем гори блищать,

Їм кедри і сосни казки шелестять,

І дивні пісні їм співають вітри,

Що нишком підслухали в моря з гори.

ССК, яка складається з двох блоків, поєднаних сурядним зв'язком.

Перший блок – складне безсполучникове речення, однотипні частини.

Другий блок – складнопідрядне речення, яке складається з двох частин, з підрядним означальним одночленною структури, підрядна частина стоїть після головної і приєднується сполучним словом „що”.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть типи багатокомпонентних речень.
2. Поясніть різницю між складнопідрядним реченням і багатокомпонентним.
3. Поясніть різницю між складним багатокомпонентним реченням і складною синтаксичною конструкцією.
4. Розкрийте принцип побудови речень з послідовною підрядністю.
5. Як побудовані речення з однорідною супідрядністю?
6. Як побудовані речення з неоднорідною супідрядністю?
7. Як визначити підрядність змішаного типу?
8. Які існують варіанти побудови складної синтаксичної конструкції?
9. За яким принципом здійснюється поділ складної синтаксичної конструкції на блоки?
10. У чому полягає специфіка синтаксичного аналізу складної синтаксичної конструкції?

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Визначте види синтаксичних зв'язків у реченнях. Побудуйте структурні схеми.

1. *Не будь солодкий – проковтнуть,
Не будь гіркий, бо прокленуть.*

2. Поводячись з ближніми так, як вони того заслуговують, ми робимо їх ще гіршими.

3. А поводячись з ними так, ніби вони кращі, ніж є насправді, ми змушуємо їх ставати кращими (Гете).

4. Коли егоїстичне щастя є єдиною метою життя, життя дуже скоро залишається без мети.

5. Хоча б над тобою було сто вчителів, вони будуть безсилі, якщо ти не зможеш сам змусити себе до праці.

6. Що не кажи, а людина, озброєна сміхом, – непереможна!

7. Якщо розум не буде мати хорошого, чим він міг би зайнятися, він звертається до поганого (Сковорода).

Завдання 2. З'ясуйте типи та структуру багатокomпонентних складносурядних речень. Поясніть розділові знаки. Накресліть схеми.

1. І стеляться обрії милі, і вечір в осіннім вогні, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (А. Малишко). 2. І колишеться м'ята, і тремтить далина, і доріг тих багато, а Вітчизна одна (А. Малишко). 3. Раз перший кивнули тополі – і тиха дрімота весь світ обняла, і море, вкладаючись спати, тихесенько плеще об берег (Дніпрова Чайка). 4. І на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі (Т. Шевченко). 5. А пройдуть весни – і гаряче літо похилить кленів ковану красу, та молодістю серце перелите, мов краплю щастя, гордо я несу (А. Малишко). 6. Чи то наші обличчя були надто скорботні, чи існувала ще якась причина, але на нас почали озиратися (П. Панч). 7. То хмарка набіжить, і бризне дощ краплистий, ясною вільгістю оббризкавши цвітінь, то сонце вигляне ласкаво-променисте і знов сховається, і знову дощ і тінь (М. Рильський). 8. А він же, той хліб, сподівання чиєсь і недосип, а мати ж його, упустивши, було, цілувала, а я ж на долівці колось його крихти збирала... (Г. Світлична).

Завдання 3. З'ясуйте типи та структуру багатокomпонентних

безсполучникових складних речень. Поясніть розділові знаки. Накресліть схеми.

1. Пестоці, любощі, сяєво срібнеє... (Леся Українка). 2. Ти смієшся струмком, ти кружляєш над гаєм, ти щоранку росою впадеш на траву (Г. Чубач). 3. Лялька виявилася цікавою: покладеш її – заплющить оченята, піднімеш – дивиться, мов жива (М. Олійник). 4. В морі я хотів печаль свою втопити – я до моря вийшов рано – море спить (Д. Павличко). 5. Він почув: до нього щось торкається – сипався пісок (М. Хвильовий). 6. Ой не плачте, карі очі, – така ваша доля: полюбила козаченька, при місяці стоя! (Народна творчість). 7. Яріла в білім інеї калина, співала синь розкованих струмків – дивилася на мене Україна із маминих квітчастих рушників (І. Світличний). 8. Вітер дихне – пшениці ворухнуться розкішні, вусом шелесне ячмінь, похитнеться, встає (П. Дорошко).

Завдання 4. Визначте типи багатокomпонентних складнопідрядних речень, поясніть розділові знаки. Накресліть схеми.

1. Коли однієї бурної ночі налетів дужий шквал і море почало в гніві битись під нею, скеля вже не витримала (О. Ольжич). 2. Я тут живу. На добрій цій землі, де йдуть дощі і дозріває колос, де білим цвітом облітають дні і став піснями мій жіночий голос (Г. Чубач). 3. Дивуюсь золотому колоску, що з глека сонця попила проміння, та інею, що на траву м'яку кладе сріблясті гілочки осінні (І. Світличний). 4. Коли себе відчуєш при крилі, оціниш землю, що тебе родила (Г. Чубач). 5. Чому, скажи, все найкраще гине, як осіннє сонце ще гріє? (Х. Алчевська). 6. От я й дивлюсь, що в тебе ж таке личко, що в ньому наскрізь світиться душа (Л. Костенко). 7. Мені здається, що наші душі злилися так, що ми самі не знаєм, де починається твоя і де кінчається моя (О. Олесь). 8. Коли я йшов, Марусю, у повстання, я твердо знав, що ти уже моя, що це любов і перша, і остання, що не знесе ніяка течія мене убік (Л. Костенко). 9. І хоч пройшли десятиріччя й моє життя змінилось круто, так глянуть хочеться у вічі, які не можу я забути (І. Світличний). 10. Не вмре

поезія, поки душа бажає зирнути в ті краї, де око не сягне, і хоче з меж вузьких порватися в безкрає, щоб зрозуміти все небесне і земне (В. Самійленко).

Завдання 5. Виконайте синтаксичний розбір багатокomпонентних складних речень.

1. Ночами земля тужавіла, але вдень розм'якла проти сонця, і озимі посіви весело бігли вдалину (М. Стельмах). 2. І сходить смуток над чолом, й зі словом слово наодинці, і ніжністю, як буриштином, душа наповнена по вінця (Г. Світлична). 3. Пахуче й густо поростають ночі, горять вогнем незайманим уста, душа, недавно дика і пуста, знов жити і любити хоче (М. Приходько). 4. Голубіє понад дахом лагідна блакить: ясень хилиться над дахом – павіття тремтить (М. Драй-Хмара). 5. Настає у розповні щедрого літа сумна година, коли виходять мама за хатній поріг у вічну путь і слід їх земний світиться в небесах, а в саду білим цвітом плаче мамина вишня (Я. Гоян). 6. У горах дихати було легше, ніж у долині, хоч сонце й тут палило нестерпно і тільки іноді на обрії ліпилися сніжно-білі хмари (З. Тулуб). 7. Душа належить людству і епохам. Чому ж її так раптом потрясли осінні яблука, що сумно пахнуть льохом, і руки матері, що яблука внесли?! (Л. Костенко). 8. Небесна долина з небесної сині небесно благає шовкову траву, щоб та нашептала скорботній людині, що вічність впадає в журбу світову (Г. Чубач). 9. Я порохом німим була б, якби забула, з якого джерела уперше напилась (Г. Світлична). 10. Коли сонце почало дужче пригрівати і вода дзюрками побігла зі стріх, а горобці стали знімати невимовний галас, коли в стайні почало чутись кудкудакання курей, що в яслах лишали теплі яєчка, коли нарешті з тих яєчок вилупились маленькі курчатка з блакитними латочками на спинах, Рудько відчув усю повноту свого щастя (О. Ольжич).

Завдання 6. Визначте типи й засоби зв'язку між частинами складних синтаксичних конструкцій, накресліть їх структурні схеми. Поясніть розділові знаки.

1. В повітрі дощ, і гречка пахне тепло, немов розлився буриштиновий мед (М. Рильський). 2. То не білі пелюстки вишневого цвіту спадають на землю сніговою завією, а посивілі від тривоги мамині дні, бо мати взяла всі болі родини на свій молодий цвіт (Я. Гоян). 3. Ще сніг кругом, ще голі віти в дуба, і не курличуть в небі журавлі (В. Сосюра). 4. Ранок такий-то був тихий та ясний придався: ні вітерець не війне, ні хмара не збіжиться (Марко Вовчок). 5. Або люди добрі, або дні холодні, або час такий вже для птахів настав: прилетіли лебеді, лебеді голодні, на сільський, запущений, обмілілий став (Г. Чубач). 6. Моя душа ніколи не забуде того дарунку, що весна дала, весни такої не було й не буде, як та, що за вікном цвіла (Леся Українка). 7. На світі ж воно завжди так: хто чого не має, те й здобуває (П. Загребельний). 8. Ми слухали журливу сагу Дніпра, який полоскав наші ноги і плакав на білому піску: припаде, мов до грудей, до берега, задзвонить, і на камінцях бринять старечі сльози (Г. Косинка).

Завдання 7. Виконайте синтаксичний аналіз речень з послідовною підрядністю. Накресліть їх структурні схеми.

1. Ось вона стоїть, українська хата, в якій народ наш не шукав захисту від безмірності історії, бо мав душу нелякливу й вільну (В. Шевчук). 2. Над домом білим, де живе сусідка Вишнева скрипка, Що до сліз сміється, Веселка! (Віра Вовк). 3. До залізних стовпів, які з п'єдесталів могил виростають, щоб купол неба підперти, переміряли степ чумаки, та дійти не змогли, на вітрах і сонцях гартуючи впертість (І. Калинець). 4. Врешиті-решит, світ тримається на речах, які несла розуміти людям, бо вони їх не творили (А. Болдарєв). 5. Небо – це велика ковдра, яка накриває землю на ніч, щоб їй було тепло та затишно (Д. Матіяш). 6. Усеньку зиму спиці стругав та колодки виточував, аж Параска сварилася, що майстерня в хаті (В. Дрозд). 7. Ідолів розбивають, як тільки помітять, що вони з такої самої глини, як і всі? (В. Винниченко). 8. Якщо і буває на світі вітер, То, може, для того, Щоб ніжить квіти...(В. Гуртовенко). 9. Ольвія знала, що у скіфів по висоті та величі

могильного кургану можна визначити, хто лежить під ним у гробниці та яке становище займав небіжчик за життя (В. Чемерис). 10. Горицвіт і Мірошниченко йдуть вулицею невеселі, бо в серці такі думки, що досить глянути один одному у вічі, щоб усе зрозуміти (М. Стельмах). 11. Струнка, чорнобрива, з тугою косою за плечима, знала безліч стародавніх пісень і співала їх так, що навіть людина, яка й мови української не знала, тонула серцем, ронила щиру сльозу... (С. Носань). 12. Грек чув, що десь на північ від Гілеї є вільний торг, де грекам привілей (Л. Костенко).

Завдання 8. Проаналізуйте багатокomпонентні складні речення з різними видами зв'язку. Побудуйте їх структурні схеми.

1. Я довго опирався бажанню провідати сонну стареньку вулицю, я боявся застати її не такою, яку запам'ятав і яка з'являлася у моїх снах, боявся, що не побачу зелених парканів, бо мали б їх замінити металеві сітки, стареньких розспіваних хвірток, що вирізнялися кожна своїм голосом, боявся, що пропали уже й ті дерева, на яких щоранку вуркотали горлиці, на які ми видряпувалися... 2. Різдво для мене овіяне чаром казки і магією дійства, бо ж усе, що робилося напередодні свята в хаті, мало свій потаємний сенс, який розкривався пізніше, але мені, малому, баглося розгадати його вже, негайно, і я до всього приглядався, усе пильно вистежував, аби не пропустити найважливіших моментів, на які чекалося цілий рік. 3. Він і ту (книжку) догортав до палітурки і вже був би взяв іншу, коби дощ не перейшов у дрібне моросіння... (З тв. Ю. Винничука). 4. Кожен з нас має минуле, у кожному живе дух його предків, хоче він знати це чи ні (Г. Пагутяк). 5. Перегорів я й перетлів, Як ті книжки Кумрана, Та ще в мені багато слів Ти віднайдеш, кохана. 6. Я міг би жити радісно й щасливо, Якби мені вдалось маленьке диво: Змирити серце з розумом – або Дізнатись, хто говорить з них правдиво (З тв. Д. Павличка). 7. Бували дні вдатні, траплялися й лихі, однак він зроду не нарікав... (Н. Бічуя). 8. І справді, ледве ми проминули скалисту розщелину та обігнули лису гору, де тільки розпечене каміння і миршаві кущики лози, як повіяло свіжістю, шлях

перебігло кілька стежок. 9. Душа кричала сотнями голосів, а він слухав їх і глушив мовчанням, аби не почули люди, аби ніхто не почув (З тв. Я. Гояна). 10. Коли осінь вмирає на сивому-сизому вітрі, Ми старієм на рік, І немає на долю управи (Б. Олійник). 11. Коли захочеш, полети, де над горою сонце сходить, бере за руку і приводить до твого дому день, а ти ще не прокинувся (О. Корж). 12. І вони йдуть, а місто спить, а сніг валить і валить, і ліхтарі від снігу такі чудні й казкові, що Ліні здається, ніби вона ступила на іншу планету (В. Симоненко). 13. І тьмою тьмить ся образ України, допіру він розтане – й я помру (В. Стус). 14. А не клянусь, тому що я не зраджу, і вже не раз це в битвах доказав (Л. Костенко).

Завдання 9. Поставте розділові знаки та умотивуйте їхнє використання.

1. Достойнство стилю полягає в ясності доказом цього служить те що коли промова не є ясною то вона не досягає своєї мети (Аристотель). 2. Термін „другорядні члени” зовсім не принижує їх гідність він просто підкреслює що такі слова групуються навколо підмета чи при судка і залежать від них (З підручн.). 3. Я знов пригадую весну свою хлоп'ячу що квітла у вітрах в донецькій далині і вчителя свого лице я бачу і п'є душа моя слова його ясні (В. Сосюра). 4. Дівчина з чорними косами відкидає паранджу і Черниш несподівано бачить що перед ним та дівчина з Альба-Юлії яка хотіла йому ворожити в каменоломнях (О. Гончар) 5. Сірий припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом суворою лінією стоять на ньому сторожові могили насипані може татарвою а може волелюбним козацтвом що шаблею та мушкетом боронило оці степи від ворожих навал (Г. Тютюнник). 6. Моя душа ніколи не забуде того дарунку що весна дала весни такої не було й не буде як та що за вікном цвіла (Леся Українка). 7. Не може керувати той людьми хто сам не бачить шляху із п'тьми не може дати волю той народу хто душу закував у тем ноту (Д. Павличко).

Завдання 10. Перепишіть текст. Знайдіть речення з різними видами зв'язку, накресліть його схему.

Пунктуація – істотний і важливий інструмент мови. Кожний розділовий знак завжди має свій смисл. Так, скромна кома може стати винуватцем серйозних порушень точності, нежартівливих помилок. Наприклад, найдорожча із усіх друкарських помилок та, що виявлена в минулому столітті у США, коли в 1864 році фабрикантам вдалося підкупити вашингтонських коректорів: вони переставили кому в графі про листове залізо, завдяки чому за нього „полагалось” те ж мито, що й за звичайний метал. Друкарська помилка ця виявлена тільки через 15 років. За цей час США втратили мито на суму біля 50 млн. доларів (З часопису).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть речення з кількома підрядними частинами.

А) Незважаючи на тяжкі умови життя, я завжди був великим оптимістом і дотепер не втратив віру у людей, у перемогу всього світлого над темрявою і злом (М. Коцюбинський).

Б) Світлиця з матового скла, з одкритою стелею, так що видно багато неба і зовсім не видно землі (Леся Українка).

В) Відколи син приїхав, ще й не надивилася вона на нього, бо й дома син не живе, за ці три дні більше був на полігоні, ніж тут (О. Гончар).

Г) Багато чув я невчених співаків, що пісня в них, було, жаріє та іскриться, за серце беручи (М. Рильський).

2. Знайдіть речення з послідовною підрядністю.

А) Я мрію так життя прожити, щоб кров і піт віддати землі своїй, щоб у плодах мої хилились віти, щоб розроставсь в глибинах корінь мій (М. Стельмах).

Б) А за вікном щасливі люди про те, що є, і те, що буде, поміж собою гомонять (В. Сосюра).

В) Діти не знали, скільки минуло часу відтоді, як вони полізли в підземний хід (О. Донченко).

Г) І квіткою й калиною цвісти над ним буду, щоб не пекло сонце, щоб не топтали люди (Т. Шевченко).

3. Знайдіть речення з неоднорідною (паралельною) супідрядністю.

А) Сизий буюок, котрим обсаджені були стежки, переліз на їх гладеньке місце й вільно ріс там, де ходили людські ноги (Панас Мирний).

Б) Розкажи, як за горою сонечко сідає, як у Дніпра веселочка воду позичає (Т. Шевченко).

В) Нужда і плач в країні тій, де бідний ходить без роботи, багатий кличе на розбій (А. Малишко).

Г) Тоді нам світло любе, як воно своє проміння лє в затишній хаті, коли сім'я вечеря за столом, коли дитину колисає мати (І. Кочерга).

4. Знайдіть речення з однорідною супідрядністю.

А) Удар кінноти був настільки несподіваним і приголомшуючим, що жодне з ворожих суден, поспішно відступаючи, не спробувало навіть огризнутися, хоча повстанці, скільки достали, проводжали з берега навздогін кулеметним вогнем з тачанки (О. Гончар).

Б) Якби не жовте листя в садках, то можна було б подумати, що надворі не бабине літо, а справжнє літо (І. Нечуй-Левицький).

В) Я бачив, як зірниця впала, як на снігу вона блищала, як сніг, біліший від лілеї, вночі іскрився біля неї (Д. Павличко).

Г) Не поет, хто покидає боронить народну справу, щоб своїм словам блискучим золотую дати оправу (Леся Українка).

5. Визначте різновид складнопідрядного речення з кількома підрядними: Треба любити істину так, щоб кожної хвилини ти був готовий, збагнувши вищу істину, відректися від усього, що досі вважав за істину.

- А) З однорідною супідрядністю.*
- Б) З неоднорідною супідрядністю.*
- В) З послідовною підрядністю.*
- Г) Змішаного типу.*

6. Знайдіть речення з кількома підрядними, в якому ставиться крапка з комою.

А) На старості літ Джеря любив довгими зимніми вечорами розказувати дочці й онукам ... де він бував ... що він бачив, в яких краях ходив, з якими людьми зустрічався (І. Нечуй-Левицький).

Б) Звився жайворонок високо під чисте небо і заспівав про те, що мертва земля ожила знов, що сонце, зрадівши щастям землі, стало ласкавим, теплим, ясным ... що повіяли вітри і принесли на своїх крилах невідомі досі пахощі ... що забриніли в веснянім повітрі мухи та набубнявіли на деревах бруньки, готуючись зеленим листям замаїти гаї та діброви (М. Коцюбинський).

В) Дерева стояли ще голі, хоч на пагорбках уже зеленіла трава... а під кущами, мов розлита лазур, синіли проліски, які пробивалися навіть крізь залишки снігу (Леся Українка).

Г) А Марко й далі співав ... дарма, що його пісню глушили якісь несамовиті громи і дарма, що її не чули ні бійці, ні дід, ні коні (М. Стельмах).

7. Правильно поставлено розділові знаки в реченні з кількома підрядними.

А) Має початись вознесіння сон-трави з-під опалого листя й сухого галуззя в лісі, вознесіння пролісків, чії пелюстки схожі на лапаті сніжинки недавньої зими вознесіння рясту, що наче позичить собі кольору в небесної далечини (Є. Гуцало).

Б) Проходячи мимо горобини що стояла поміж вільх і беріз у захистку їхнього рясного віття, не можна було втриматись від того, щоб не поглянути на її радісну поставу, що виражала щирю-щирісіньку втіху (Є. Гуцало).

В) Владика Молдавський Петро Могила, що через шість років після уніатів став Київським митрополитом був першим, хто відбудував і зміцнив собор перед тим плюндрований і нищений (П. Загребельний).

Г) Подякувавши Богові, пішов він у світ, набравши з собою цілющої роси, щоб робити нещасних сліпців видючими та допомагати людям, як навчився він тої ночі у лісі (Олег Ольжич).

8. Складним з різними видами зв'язку є речення:

А) Вітер підганяв їх на снігових белебнях, але як тільки вони скочувалися у яр, Сіроманцеві доводилося похекати та попріти (М. Вінграновський).

Б) Я довго лежу і слухаю як дзвонить у такт дзвонів степу моє серце (Г. Косинка).

В) Михайло якраз натрапив на ту розмову чи суперечку, встряв у неї й почав доводити інспекторові, що він не має права лаяти учнів, і сказав щось образливе для самого інспектора (Олена Пчілка).

Г) Проте маленька пташина, ця пухнаста кулька життя, що майже цілком уміщувалася в моїй жмені, виявилася завзятою і не хотіла без бою віддаватись (П. Антоненко-Давидович).

9. Правильно поставлено розділові знаки в реченні:

А) Над ними зумлили комарі: біля нас спросоння коли-не-коли схитувала річечка, а над усім світом протікала зоряна імла (М. Стельмах).

Б) Гусак випірнув і сперся перебитим крилом на воду; крило заболіло, запекло, наче сперся він ним не на воду, а на вогонь (М. Вінграновський).

В) Обережні й лякливі, сарни належали лісовій гущавині належали таємниці, і я звідав таке відчуття, наче ця заказана таємниця постала переді мною наяву – тепер я можу приглянутись до неї пильніше (Є. Гуцало).

Г) Загадка – це чарівний світ поетичної таємниці і в цьому світі мороз поєднаний з весною, що виступає прекрасною руйначкою всіх його мистецьких та господарських звершень (Є. Гуцало).

10. Пунктуаційних помилок немає в реченні:

А) Тухля була оселя не дуже давня і деревина, що росла на тухольській долині, була геть-геть молодша від тої липи (І. Франко).

Б) Небесам слава за ласку, землі слава за міць, повітря слава за добро бо дивилося на світ очима сонця, бо дихало вітром, бо дух наш є повітря, бо тіло наше земля (Є. Гуцало).

В) Можливо, та сосна ввійшла в моє життя й поселилась в якихось там клітинах мозку тому, що саме з її вершини я вперше в житті заглянув у свою долю, побачив ту велич і красу, яка стала у моєму житті вирішальною (Ю. Збанацький).

Г) Небосхили заюшені, частіше задувають вітри з півночі і сива трава на солончаках біжить, як вода а куці кураю та ковили здаються з повітря льотчикові Сіробабі овечками, що розбрелися по пасовиську (О. Гончар).

11. Позначте складне речення, що має чотири частини.

А) В темряві подеколи траплялись ягоди, вони проходили мимо дивно сповільненою ходою, і їм здавалося, що вони ступали по дні великої прозорої річки (Є. Гуцало).

Б) Букет півоній, які мати несла в руці, поширював п'янкий запах – власне, в руках її наче вигойдувався букет тонких пахощів (Є. Гуцало).

В) А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимий смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипки (М. Стельмах).

Г) Коні чвалають по калюжах, у повітрі свіжа вологість, де-не-де блимають далекі вогники (О. Іваненко).

12. Позначте складне речення зі сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язком.

А) Тепер усе ясно: благословляю самого себе, виходячи в далеку дорогу (А. Малишко).

Б) Там, де Ятрань круто в'ється, з-під каміння б'є вода, там дівчина воду брала, чорнобрива, молода (Нар. творчість).

В) Не поет, у кого думки не літають вільно в світі, а заплутались навіки в золотій тонкій сіті (Леся Українка).

Г) Ранішній солодкий сон; страшенно хочеться спати, і сниться: біліє полями туман, а рососою – молоко, холодне і смачне-смачне, перекликаються півні (Г. Косинка).

13. Схемі [ ], і [ ]: [ ] відповідає така складна синтаксична конструкція:

А) Глибоку повагу відчували люди до землі яка «парує та хліб готує» і повага ця часто доходила до обожнювання (В. Супруненко).

Б) Уява хлібороба витворила божества які на його думку опікувалися родючістю землі у низках міфів та легенд проповідувалися моральні норми ставлення до неї землю не можна було паплюжити ні дією ні словом (З підруч.).

В) Біля Дніпра на камені гарячим заснув і сон мені приснивсь горю край шляху полум'ям вербовим (В. Самійленко).

Г) Людині легше вирушити в дорогу якщо вона захопила із собою пісню та пісня допоможе побороти смуток і відчай у лиху годину, розвеселить у втомі не тільки тебе, а й твоїх друзів (І. Цюпа).

14. Схемі [ ]:[ ] – [ ], і [ ] відповідає така складна синтаксична конструкція.

А) Виявляється коли їм скрута птахи просто горнутья до людини вони зовсім довіряються їй (О. Гончар).

Б) Маківці легше ґрунт відволог запалахкотіли цвіту пелюстки і п'є стебло трохи не луска соки землі (М. Самійленко).

В) Важко знайти переліт-траву бо вона весь час перелітає з місця на місце зате того хто її зірвав щастя вже не залишить.

Г) Церкви підняли високо вгору свої круглі голови сяяли в прозорому повітрі золотими банями зеленіли їх залізні покрівлі мов травою вкриті біліли білі боки мов з крейди вистругані (Панас Мирний).

15. До складної синтаксичної конструкції з сурядним і підрядним зв'язком належить складне речення:

А) Соломія не знала, як і коли це сталося, – втома і шум комишу приспали її.

Б) Остап подався на розвідки і скоро вернувся, щоб заспокоїти Соломію: скрізь тихо, спокійно, днина тепла й ясна.

В) Гості почали прощатись, але тут Тетяна Степанівна згадала, чого вона, властиве, прийшла.

Г) Кілька разів Остап ускакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалася на кущ верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знову мчали вперед, добуваючи останні сили.

16. Усі типи зв'язку (безсполучниковий, сурядний і підрядний) характерні складній синтаксичній конструкції:

А) Признаюсь – заздрю планетам: вони мають свої орбіти, і ніщо не стає їм на їхній дорозі.

Б) Пропасниця тіпала, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що Остап на превелику силу діставав собі воду.

В) Удень я здригався, коли чув за собою тінь від людини, і з огидою слухав ревучі потоки людського життя, що мчали назустріч, як дикі коні.

Г) Сон раптом щезає, як змитий водою, і баба чує своє маленьке тіло, якому твердо і зимно лежати долі, на тоненькій ряднині, у вогкім кутку.

17. До складної синтаксичної конструкції: „Якийсь зелений хаос крутився круг мене і хапав брчку за всі колеса а неба тут було так багато що очі

тонули в нім як в морі та шукали за що б зачепитися” (розділові знаки пропущено) – входять:

- А) Три частини.*
- Б) Чотири частини.*
- В) П'ять частин.*
- Г) Шість частин.*

18. До складних речень з різними видами зв'язку належать:

А) Зростала певність, що все скінчиться добре, – і Соломія зазнає ще щасливого життя.

Б) Глибока ніч цілою вагою налягала на груди та не давала дихати, а думки несміло знов мацали мозок, ворушились і розгортались.

В) По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тане вдалині й обертається в цятку; за ним несе вода другий, порожній, хлюпає в його білі боки і фарбує їх у чорний колір.

Г) Гарний сильний голос співав на воді, все наближаючись, все зміцнюючись, і турки заслухались.

19. Правильно вжито розділові знаки в складній синтаксичній конструкції:

А) Тепер поле все ширше розкривало свої рамена, все далі розстеляло свою одягу, і коли хлопець зійшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви, зелена пляма низької луки, далека смужка лісу.

Б) Покірливо дав я себе забрати і поки залізо тряслось та ляцало, я ще раз, востаннє, вбирав у себе спокій рівнини, синю дрімому далеких просторів.

В) Квартири Чубинських гості добре не знають, бо вони недавно переїхали сюди, а коли побачать замкнені віконниці то подумують, що дім порожній.

Г) У вікна било полудневе проміння і видно було, як цілим морем пливли кудись ще зелені ниви, дев'ятсот десятин панського поля, що спускалося часом у балку, а потім здіймалося знову як хвиля.

20. Речення: „Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить хворий і самотній у пущі, і виглядала його з очеретів” – має:

А) Сурядний і підрядний зв'язок.

Б) Безполучниковий і підрядний зв'язок.

В) Безполучниковий і сурядний зв'язок.

Г) Безполучниковий, сурядний і підрядний зв'язок.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібник для студентів філол. спец. вищих навч. закладів. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
2. Галас А. М., Сабадош І. В. Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови: Практикум. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2023. 238 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51780/3/%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%A7%D0%9A%D0%90%20%282%29.pdf>
3. Гуйванюк Н. Новітні тенденції в українській пунктуації та проблеми авторської пунктуації. *Слово – речення – текст*. Чернівці, 2009. С. 486–492.
4. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 380 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk756566.pdf>
5. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 222 с.
6. Помирча С. Формування пунктуаційної вправності у майбутніх учителів початкової школи засобами художнього тексту. *Теоретичні і практичні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів : колективна монографія*. Дніпро, 2022. С. 219–247. <https://doi.org/10.31865/2414-9292.1.2022.275168>
7. Ковальчук М. П. Синтаксис сучасної української мови: Навчально-методичні матеріали до практичних занять, самостійної роботи для студентів філологічних та педагогічних спеціальностей. 3-тє видання, доповнене і перероблене. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. 132 с.
8. Купрікова Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. для студентів гуманітар. ф-тів вищ. навч. закл. (кредит.-модул. система) / Г. В. Купрікова ; Нар. укр. акад., [каф. українознавства]. Харків : Вид-во НУА, 2015.

96 с. URL: https://nua.kharkov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Kuprikova_Navch-pos_Sintacsis-UM_RP-2.pdf

9. Савченко І. С. Пунктуація сучасної української мови. Черкаси : Брама, 2008. 152 с.

10. Савченко І. С. Способи реалізації функціонально-стилістичного принципу української пунктуації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. Вип. 9. С. 152–155.

11. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М. Я. Плющ. К. : Вища школа, 2006. 430 с.

12. Тишківська Н. Я. Українська мова. Збірник вправ із синтаксису й пунктуації. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. 180 с.

13. Український правопис / Українська національна комісія з питань правопису. Київ, 2019. 282 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/%202019.pdf>

14. Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: модульний курс : навчальний посібник. К. : Вища школа, 2007. 823 с. <https://www.scribd.com/document/530603606/Shkuratiana-Ng-Shevchuk-Sv-Suchasna-Ukrayinska-Literaturna-m>

15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ : Академія, 2004. 406 с.

16. Ющук І. П. Українська мова. К. : Либідь, 2004. 250 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СХЕМИ СИНТАКСИЧНИХ РОЗБОРІВ

Схема розбору словосполучення

1. Виписати словосполучення з речення, поставити запитання.
2. Вид словосполучення за будовою (просте, складне).
3. Тип словосполучення за частиномовним вираженням головного слова.
4. Тип підрядного зв'язку:
  - а) узгодження (повне - неповне);
  - б) керування (сильне – слабке; прийменникове - безприйменникове);
  - в) прилягання.
5. Сміслові відношення між частинами (об'єктні, означальні, обставинні).

Схема розбору простого речення

1. Речення просте.
2. За метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне).
3. За інтонацією (окличне - неокличне).
4. Тільки для розповідних: стверджувальне чи заперечне (частково- чи загальнозаперечне).
5. Двоскладне чи односкладне (яке саме).
6. Поширене чи непоширене.
7. Повне чи неповне (яке саме).
8. Ускладнене чи неускладнене (ускладнення: однорідні члени речення, відокремлені члени речення, звертання, вставні та вставлені конструкції).
9. Розібрати речення за членами речення і вказати, чим вони виражені.
10. Пояснити розділові знаки.

Схема розбору складносурядного речення

1. Речення складне, складносурядне.

2. Вказати кількість частин і засіб поєднання.
3. Визначити смислові відношення між частинами (єднальні, розділові, зіставні, протиставні, приєднувальні; їх відтінки).
4. Речення відкритої чи закритої структури.
5. Порядок розташування частин вільний чи сталий.
6. Пояснити розділові знаки, намалювати схему речення.
7. Кожну частину розібрати за схемою простого речення.

Схема розбору складнопідрядного речення

1. Речення складне, складнопідрядне
2. Розчленованої чи нерозчленованої структури.
3. Визначити вид підрядної частини.
4. Вказати засоби поєднання головної і підрядної частин.
5. Пояснити розділові знаки, намалювати схему речення.
6. Кожну частину розібрати за схемою простого речення.

Схема розбору складнопідрядного речення з кількома підрядними частинами

1. Речення складне, складнопідрядне з кількома підрядними (вказати кількість підрядних частин).
2. Визначити тип підрядності (однорідна, неоднорідна, послідовна, мішаного типу).
3. Визначити вид кожної підрядної частини.
4. Намалювати схему речення.
5. Пояснити розділові знаки.
6. Кожну частину розібрати за схемою простого речення.

Схема розбору складного безсполучникового речення

1. Речення складне, безсполучникове.
2. Визначити, які частини (однотипні чи різнотипні).

3. Сміслові відношення між частинами, інтонація.
4. Пояснити розділові знаки, намалювати схему речення.
5. Кожну частину розібрати за схемою простого речення.

Схема розбору складної синтаксичної конструкції

1. Речення складне, складна синтаксична конструкція.
2. Поділити речення на блоки і визначити вид зв'язку між блоками.
3. Кожен блок розібрати за відповідною схемою.
4. Пояснити розділові знаки, намалювати схему речення.

Гуменюк Ірина Михайлівна

ПРАКТИКУМ ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ

Гуменюк І. М. Практикум із синтаксису й пунктуації: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта». Івано-Франківськ, 2025. 152 с.

В авторській редакції